

ANTONIO GRAMSCI

L. LOMBARDO RADICE — G. CARBONE

ANTONIO GRAMSCI ÉLETE

SZIKRA

BUDAPEST 1952

Az olasz eredeti címe:

L. Lombardo Radice — G. Carbone
VITA DI ANTONIO GRAMSCI

Fordította
GÁBOR GYÖRGY

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

„Mindaz a nagy és zseniális, amit az olasz nép történelme folyamán alkotott, az elnyomók elleni keserves harcban született meg. Az olasz nép soraiból kikerült legnagyobb embereket az ország uralkodó osztályai üldözték... Népünk egész története a külső és belső zsarnokság elleni lázadásnak története, a népbútítás és képmutatás elleni harcnak, a birtokososztálynak a dolgozó tömegek felett gyakorolt kizsákmányoló és elnyomó rendszere elleni küzdelemnek története. Antonio Gramsci ebben a harcban esett el, de az agitáció, a propaganda, a politikai szervezés, amely életét — a munkásosztály és a kommunista párt vezetőjének az életét — kitöltötte, már nem csupán egy nagy egyéniség elszigetelt, a tömegektől független lázadása... Antonio Gramsci felismerte az olasz társadalomban azokat az osztályerőket, melyekre az a történelmi feladat vár, hogy az egész társadalmat minden elnyomás és kizsákmányolás alól felszabadítsák”^{*}.

^{*} Palmiro Togliatti. Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. Szikra 1949. 8—9. old.

GRAMSCI GYERMEKKORA ÉS IFJÚSÁGA

Alesben, 1891 január 23-án

Antonio Gramsci 1891 január 23-án született Cagliari megyében, az Oristanói-öböl vidékén lévő Alesben. Apját Francesco Gramscinak, anyját Beppina Marciasnak hívták. Édesapja családjában albán eredetű volt, és csak 70 évvel azelőtt, a törökök ellen vívott görög szabadságharc idején, 1821-ben vándorolt be Epirusból Olaszországba. Francesco apja félig olasz, félig spanyol származású délolaszországi leányt vett feleségül. Beppina asszony, Antonio édesanyja ellenben mind apai, mind anyai ágról származott.

Francesco Gramsci családjában sok volt a gyermek és sok a gond és baj. Antonio előtt jött már világra Mario, Gennaro és Grazietta, utána pedig még Carlo és Teresina született. Antonio jóformán még hatéves sem volt, amikor apja Francesco Gramsci Alesből Ghilarzába költözött, ugyanannak a szárdíniai tájéknak egy másik városkájába és Antonio ott élt egészen tíz-tizenegyéves koráig. Francesco Gramsci szerény iktatóhivatali írnök volt. Minthogy nyomorúságos kishivatalnokki fizetéséből hat gyermekéről kellett gondoskodnia, Gramsciék keservesen küzdöttek a mindennapi gondokkal. S ahogy teltek-multak az évek, a nehézségek mindinkább növekedtek, úgyhogy a családnak nem egyszer kimondottan tragikus válságokon kellett átvergődnie.

Küzdelmes élete és törékeny testalkata ellenére Antonio nem volt se zárkózott, se búskomor gyermek, jóllehet csecsemőkorától fogva gyöngé és bejeges volt és ezt még egy testi fogyatékoság is tetézte. Játzópajtásai Anto su gobeddunak — Púpos Tóninak nevezték. Kisnövésű fiú, de szép égszínkék szeme csupa csillogás, barna haja pedig bozontos sűrűségében lesimíthatatlan. Fésűvel-kefével dacoló üstöke miatt tanítói és kis tanulópajtásai Sansoneddunak — Sámsonkának — is nevezték.

A kis Antonio félelmet nem ismerő felfedező volt, aki égett a vágytól, hogy megismerje a világot, a természetet és az embereket. Ötéves korában felismerte a térképen a szigeteket és tengereket, a városokat és tartományokat. Házdudvaruk vízmedencéjében nagy papír-, nád-, venyige- és parafa-flojtákat úsztatott. Tengerekről, utazásokról és kalandokról álmodozott: ismerte a tengerészek nyelvjárását és Salgari kalózregényei tengeri ütközeteinek minden mozzanatát. Hamarosan mester lett nagy vitorláshajómodellek készítésében, és rendkívül büszke volt, amikor a falu egyik bádogosa elkérte tőle egy pompás kétfedélzetű, kétárbocos vitorláshajó modelljét, hogy bádogból lemásolhassa. Hétéves korában játékaiban átélte kedvelt olvasmányai, a „Robinson Crusoe” és a „Rejtelmes sziget” kalandjait. Amikor barátaival portyázásra indult a falu környékére, sohasem ment el hazulról anélkül, hogy ne vitt volna magával zsebében néhány maroknyi gabonaszemet és viaszosvászon darabkákká burkolt gyufaszálakat arra az esetre, ha netalán elhagyott szigetre vetődne... Antonio Gramsci abban a lassú halláltusában, amelyre a fasizmus ítélte, gondolatban olykor-olykor visszapillantott gyermekkorának ezekre a portyázásaira, egyedüli valóban gondtalan óráira és szeretett szárdíniai szülőföldjére, melyet gyermeki képzelete

kalandos vállalkozások színhelyévé varázslott. „Menynyire tetszett nekem gyermekkoromban a Tirso völgye odalent a San Serafino alatt! Órákon át üldögéltem egy sziklán és bámultam azt a tavacsskát, amelyet a folyó a szakadékos mélységben, éppen a templom tövében alkotott. Elnéztem a vízcisibéket, amint köröskörül mindenfelől kibukkannak a nádasokból, hogy a tó közepe felé ússzanak, s a szúnyogokra vadászó halak fickándozásait.”

A kis felfedező egyben élesszemű megfigyelő. Szeret vadon élő állatokat rabul ejteni és felnevelni: sólymot, gyöngybaglyot, kakukot, szarkát, varjat, tengelicét, pintyet és pacsirtát. A kis Antonio még menyétet, egy kígyócskát és sündisznókat is nevel — egy egész sündisznócsaládot. Ezt az epizódot, mint annyi mást Antonio gyermekkorából, azokból a leveleiből ismerjük, amelyeket a börtönből írt gyermekeinek, s amelyeket ma minden gyermek olvashat Olaszországban a „L'albero del riccio” (A sündisznó fája) című könyvecskében.

„Tizenegyéves koromban kezdtem dolgozni...”

A család helyzete mindinkább rosszabbodik. A mama, Beppina asszony, különleges erőfeszítésével lehetővé teszi, hogy a gyermekek folytathassák tanulmányaikat. Nincs se vagyona, se megtakarított pénzcskéje, semmije de semmije — csak hősies akarata, hogy megmentse gyermekeit és kenyeret, munkát biztosítson nekik. Antonio mindvégig végtelenül hálás édesanyjának; s harmincöt évvel utóbb, a turi börtönből azt írja majd róla Grazia testvérnénjének: „Élete példás volt valamennyiünk számára, és megmutatta nekünk, mire képes a szívós kitartás, s hogyan küzd le olyan nehézségeket, amelyek még keménykötésű férfiak számára is leküzdhetetlennek látszottak.” Antonio kitűnően halad

tanulmányaiban; esze, emlékezőtehetsége nagyszerűen működik.

Mohó szenvedéllyel veti magát az olvasásba. Házukban kevés a könyv, de Nino (Antonio olasz becéző neve) mindent elkövet, hogy kerítsen magának, s ezerféle ürügyet eszel ki, hogy kicsikarja az anyai engedélyt és Teresina hugával együtt késő estig olvashasson. Egészségi állapota azonban nem bírja az iramot. Antonio az elemi iskola utolsó tanévében nem járhat iskolába, mert örökösen betegeskedik. Ennek ellenére egymaga, minden segítség nélkül felkészül az elemi iskolai záróvizsgára, amint abban az időben abszolutóriumnak neveztek. De mégsem mer mekímnenni a vizsgának, mégpedig olyan okból, amely minket talán mosolyra késztet, de Nino lelkiületének mélységes érzékenységéről és becsületességéről tanúskodik. Gyermekkorának ezt az epizódját maga Gramsci meséli el nekünk, nem is egyszer.

„Visszaemlékezem arra a szegény kisfiúra, aki rossz egészségi állapota miatt nem járhatott el a falubeli iskola bölcs padjaiba, és saját erejéből készült az abszolutórium — ha még oly egyszerű, de mégis keserves — vizsgájára. Amikor azonban jelentkezett a tanítónál, a hivatalos tudomány képviselőjénél, hogy átadja neki a hatás kedvéért a lehető leggyönyörűbb szépírással önkalmazott kérvényét, a tanító szemöldökét ráncolva tudós szemüvegén keresztül mogorván megkérdezte tőle: «Jól van, helyes, de vajjon azt hiszed, hogy oly könnyű dolog ez a vizsga? Tudod-e például az alkotmánynak mind a nyolcvannégy paragrafust?» S a szegény fiúcska összeroppanva a kérdés súlyától remegni kezdett, vigasztalanul zokogva hazatért és — legalábbis akkor — nem akart nekivágni a vizsgának.”

Nino ilymódon egy évet veszít, s egy esztendő késéssel kezdi meg gimnáziumi tanulmányait. Ghilarzában nincs gimnázium, ennél fogva a Ghilarzától tizen-

nyolc kilométerre lévő Santu Lussungiu kis községi gimnáziumába kell járnia. Antonióról havi öt líráért (ami abban az időben is nagyon kis összeg volt) hét-közben egy odaválósi parasztasszony gondoskodik: a szálláson felül ágyneműt is ad neki és meg is főzi fölöt-tébb szerény kosztját. Szünnapokon hazamegy, olykor bizony gyalogszerrel is, hogy megtakarítsa a posta-kocsijegy árát. De már nem a régi, vidám portyázások végett megy haza.

A vakációkban Antoniónak most már segítenie kell, hogy könnyítsen a család terhén. Gyermekevéinek keserves életére vonatkozó ritka vallomásainak egyi-kében (abban a levélben, amelyet a turi börtönből 1932-ben írt Tatjana sógornőjének) Gramsci a következőket mondja el nekünk: „Tizenegyéves koromban kezdtem dolgozni. Napi tízórai munkával, beleértve a vasárnapi délelőtti-t is, kilenc lírát kerestem havonta (ami egyébként napi egy kiló kenyeret jelentett). Iktató-könyveket cipelgettem, amelyek súlyosabbak voltak nálam, s éjszaka sokszor sirdogáltam, titokban, mert minden tagom fájt. Az életnek csaknem mindig a leg-durvább oldalát ismertem, de — jól-rosszul — mindig megbirkóztam vele. Még édesanyám sem ismerte egész életemet és mindazokat a viszontagságokat, amelyeken keresztülmentem.” Máskor pedig megbízatásokat kell elintéznie édesanyja számára, aki — szegényke — var-rogatással is segít magán.

Tudásszomja és sokoldalúsága

Antonio azonban nem roppan össze a fáradalmak és egy törékeny gyermek vállalai számára túlságosan is súlyos felelősségek terhe alatt, mint ahogy később se tudta őt letörni a szenvedések és kötelességek súlyos terhe. A serdülő ifjúban az egyenes és szerfőlött becsü-letes jellem, kivételes értelem, s már akkor is egészen

rendkívüli tudásszomj és tanulni akarás tartja a lelket. A santulussurgiu-i gimnáziumban Antonio ügylátszik nem kapott különösebben jó tanárokat. De rengeteget olvas és rajzolgat, különleges hajlama van a matematikára és az exakt tudományokra, ugyanakkor pedig a fogalmazásban is kiválók tanulótársai közül. Már a santulussurgiu-i gimnazistában is megnyilvánul csírájában az érdeklődésnek az a sokoldalúsága és a legkülönfélébb területeken a dolgok mélyére való hatolásnak az a képessége, mely bámulatos formában jelentkezett Gramscinál meglelt férfi korában.

A gimnázium elvégzése után Antonio Cagliari-ba költözik, hogy a Carlo Dettori Liceumban folytassa tanulmányait. A tanulmányok színvonala itt sokkal magasabb, mint a santulussurgiu-i rozszant kis községi gimnáziumban volt. Antonio „matematikai szenvedélyét” a gimnáziumban nem fejlesztették, s ennek következtében lelohadt. Ezért a liceumban, amikor választania kell a matematika és a görög között, a görögöt választja, s az irodalmi tanulmányoknak szenteli magát. Rendkívüli értelmessége ellenére a nehéz családi körülmények, valamint törekeny szervezete megakadályozták Antoniót abban, hogy tanulmányaiban éveket nyerjen. Csak 19 éves korában, 1911 szeptember 30-án szerzi meg a liceumi végbizonyítványt Cagliari-ban. Ezután hamarosan Torinóba megy, hogy beiratkozzon az ottani egyetem bölcsészeti fakultására. Antonio akkor nem tudja, hogy néhány rövid látogatáson túl többé nem tér vissza Szárdíniába.

Az első barátok és első ideálok

Antonio gyermekkori pajtásai a nép gyermekei: pásztorok, parasztok és kisparasztok fiai. Némelyükkel találkozik majd Torinóban, a „Sassari-dandár”-ban, amelyet azért vezényeltek oda, hogy elnyomja a torinói

munkások Gramsci által vezetett harcát, s akkor majd látni fogjuk, hogy ők és Gramsci tüstént milyen testvéri egyetértésben találhatnak egymásra. Gimnáziumi tanuló társai is szegény emberek gyermekei, parasztok és nyomorúságos szárd kispolgár családok fiai, akárcsak maga Antonio. Sansoneddu felfedező útjain bebarangolta szülőföldjét, a felcseperedett ifjú lassan-lassan megismerte és megszerette szülőföldjének embereit. S a pásztorok, parasztok, bányászok, diákok és a tisztviselők között mindenütt ugyanazt a nyomorúságot, küszködést és reménytelenséget látja, amely oly nyomasztóan nehezedik a maga serdülő ifjúságára. Antonio Gramsci, a diák jól tudja, hogy Olaszország más tartományaiban nagy gyárak nyílnak meg, vasutakat építenek, mocsaras vidékeket csapolnak le és változtatnak művelhetővé; tudja, hogy Lombardiában, Piemontban és Emiliában a munkások és napszámosok szervezkednek, sikerrel harcolnak életfeltételeik megjavításáért és politikai szabadságjogokat vívnak ki maguknak. Szárdíniában ellenben továbbra is minden nyomorúságos, korlátolt és elmaradott. „Az ifjú Gramsci mélységes igazságtalanságnak érezte azt a tényt, hogy az olasz nemzetben effajta hasadás van, amely egyfelől a fejlődés útján haladó tartományokra, másfelől olyan tartományokra osztja az országot, mint például Szárdínia, Szicília és Dél-Itália többi tartományai, amelyekről mintha egyenesen megtagadnák a fejlődés lehetőségét” (Togliatti).

Ki ítélte Szárdíniát elmaradottságra és szegénységre?

„Úgy kell elképzelnetek Szárdíniát — mondogatta gyakran az ifjú Gramsci barátainak —, mint egy termékeny és dús szántóföldet, amelynek a termékenységet egy távoli hegyből eredő földalatti vízer táplálja. Egszeriben azt veszíték észre, hogy a szántóföld termé-

kenysége megszűnt. Ott, ahol eddig dús aratások voltak, csak napperzselt fű nő. Keresitek ennek a csapásnak az okát, de sosem lelitek meg, ha nem léptek túl földescskétek szűk határain, ha nem terjesztitek kutatásaitokat egészen addig a hegyig, ahonnan a víz jött, és ha nem sikerül megállapítanotok, hogy sok-sok kilométer távolságban egy rosszakarató vagy önző ember elvágta azt a vizeret, amely szántóföldek termékenységét táplálta." Az ifjú Gramsci már megértette, hogy Szárdínia bajait csakis akkor lehet megmagyarázni és meggyógyítani, ha egész Olaszország viszonyait figyelembe vesszük.

A húszéves Antonio azonban, amikor elhagyta Szárdínia partjait, természetesen még nem találta meg a világos választ a kérdésre: „Vajjon ki ítélte Szárdíniát elmaradottságra és szegénységre?" Akkor talán még azt gondolta, hogy Szárdíniának az egész Olaszország és valamennyi kontinentális² ember ellen vívott harc árán kell megváltania magát. A húszéves Antonio még csak egy lázadó szárd ifjú volt: egy a sok-sok délvidéki diák közül, aki honfitársai szomorú helyzete miatt lelkében téle keserűséggel és haraggal elhagyta szülőföldjét, mert ott a boldogulásnak semmiféle lehetősége sem nyílt meg előttük. A választ arra a kérdésre, amelyet az ifjú Gramsci önmagának felvetett, nem lesz könnyű megkapni; de amikor Gramsci majd teljes világozottsággal megadja magának, akkor ez a válasz értékes vezérlő elv lesz, új és döntő erő: a dolgozó olasz nép harci egységének a megpecsételése.

A TORINÓI EGYETEMEN

(1911—1914)

„Néhány esztendeig a világon kívül, mintegy álomban éltem. Mindent az értelemmel éltem át, szívvel semmit. De dolgoztam. Talán túlságosan is sokat dolgoztam, többet, mint amennyi erőmből telt. Azért dolgoztam, hogy megéljek, holott ahhoz, hogy éljek, pihennem és szórakoznom kellett volna. Csaknem két évig úgyszólván sohasem nevettem, sohasem sirtam.”

(Gramsci nővérének írt diákkori leveléből.)

A nagy iskola

A szárd ifjúnak természetesen nincsenek meg a kellő anyagi eszközei ahhoz, hogy tanulmányi éveiben távol családjától fenntartsa magát. Antonio tehát pályázik a Tartományok Kollégiumának tanulmányi ösztöndíjaira. Ezekbe a tanulmányi ösztöndíjakba vetik minden reménységüket azok a szegény diákok, akik a hajdani Szárd Királyság ősi tartományaiból kerülnek fel az egyetemre.

Ugyanezen a versenypályázaton vesz részt, ugyanabban az esztendőben egy másik szárdíniai származású szegény diák is, aki hamarosan Antonio legkedvesebb barátja és társa lesz a tanulásban, a vitákban, valamint az egyetemen és az egyetem falain kívül vívott harcokban egyaránt: Palmiro Togliatti.

Antonio nagy szenvedéllyel és szívóssággal veti magát a tanulásba. Mint látni fogjuk, a tanulmányi ösztöndíj nem elegendő a megélhetésre; Gramsci egész-

ségi állapota még inkább romlik ezekben az esztendőkbén, életének egyik legkeservesebb korszakában. A torinói egyetem lehetőséget nyújt a tudnivágyó fiatal diáknak arra, hogy fejlődjön és tisztázza problémáit. Az oktatás igen magas színvonalú. Igaz ugyan, hogy az olasz egyetemi nevelés és általában az olasz kultúra akkoriban már válságba jutott. A pozitívizmus filozófiája, amely sokáig uralkodott az olasz kultúrán, csődöt mondott és összeomlott. A pozitívizmus azzal az igénnyel lépett fel, hogy ugyanolyan módon magyarázza a történelem, a kultúra és az emberi társadalom tényeinek az okait, mint ahogy abban az időben az exakt tudományok a természet jelenségeit magyarázták: kísérletekkel, statisztikákkal és mechanikai törvényekkel. Mindebből meddő, felületes és elcsépelet elméletek születtek, nem tudomány, hanem áltudomány. Az olasz munkásmozgalomban és a szocialista párt ideológiájában is akkor még a pozitívizmus, ez a felemás, álmaterialista elmélet uralkodott, nem Marx és Engels történelmi és dialektikus materializmusa.

Ez ellen a pozitívizmus ellen harcolt és győzedelmeskedett is rajta az új század első évtizedében Croce és Gentile idealista *Criticá*³-ja, s a gondolatnak és a kutatásoknak ez az irányzata kétségtelenül „kitágította és gazdagította a szellemi látókört, és megszabadította a kultúra mezejét számos provincializmustól és banalitástól” (*Togliatti*). Croce és Gentile az olasz kultúra terén ismét előtérbe állították Hegelnek, a XIX. század eleje nagy német filozófusának a dialektikáját, amely nemcsak a fiatal Marx és Engels kiindulópontja volt, hanem lényeges módon befolyásolta az olasz Risorgimento⁴ szellemi irányvonalának kialakulását és az olasz nemzeti egység első éveit legnagyobb és leghaladóbb gondolkodójának, Francesco De Sanctisnak a filozófiáját. Míg azonban Marx és Engels megfordították, feje tetejéről a talpára állították a hegeli dialektikát, s „a mozgásban lévő valóságot és a valóság fogal-

mát... történetileg... elválaszthatatlan egységnek fogták fel", addig az új olasz hegelianus iskola idealista volt, vagyis a történelem fejlődését és harcait merőben szellemi folyamatnak fogta fel, amelyet egy elvont „Szellem” hoz létre — úgyhogy ily módon „a történelem formális történelemmé válik, fogalmak történetévé, végső fokon pedig intellektuelek történetévé... azé a mesebeli légyé, amely a kocsis orrán ül, s ezért azt hiszi, hogy ő hajtja a lovakat.” Az idézőjel között lévő szavak Gramscitól valók: de attól a Gramscitól, akikt a tapasztalatok már éretté tettek, az olasz munkásság vezérétől, a marxista Gramscitól.

Akkoriban, a torinói egyetemen, Antoniónak nem lehetett és nem is volt még ennyire világos ítélete. Akkoriban Antonio a torinói egyetem tantermeiben mindazt, ami az olasz kultúrában a legelőbb, a legfejldőképebb volt, elolvasta, megvitatta és elsajátította. Ez azért volt lehetséges, mert a torinói egyetemen olyan tanárok voltak, akik ha nem is segítették a szárd ifjút azoknak a problémáknak a megoldásához, amelyek foglalkoztatták, valamire mégis megtanították: a tudományos komolyságra és a kutatás szenvedélyére.

Gramsci tanárai és tanulótársai a torinói egyetemen

Ennélfogva helyénvaló, hogy megemlékezzünk néhány tanárról azok közül, akiknek az előadásait Gramsci 1911 és 1915 között a torinói egyetemen hallgatta. Még katedráján volt, bár pályafutásának a végén, „a filológiai kutatás egyik óriás alakja: Rodolfo Renier, aki ifjak nemzedékeit nevelte lelkiismeretességre, pontosságra, a kutatások és az előadásmód szabatosságára, s ezzel egyben őszinteségre és erkölcsi komolyságra is” (*Togliatti*). Röviddel ezelőtt húnyt el Arturo Graf, a nagy irodalomtudós és költő, aki mélyen együttérezett az elnyomottakkal. Az egyetemen az olasz iro-

dalomtörténet tanszékét töltötte be. Abban az esztendőben, amikor Gramsci az egyetemre került, az olasz irodalomtörténeti tanfolyam vezetését Umberto Cosmo professzorra bízta, aki mindaddig a torinói Gioberti Líceumban tanított.

„Umberto Cosmo Dante-előadásában elevenen élt még De Sanctis eszmevilága, s De Sanctis révén máris feléledt a maga idealista formájában a hegeli dialektika” (Togliatti). De volt még más értékes dolog is: Ettore Stampini előadásai az ókori klasszikus irodalomról, s egy dalmáciai származású kiváló olasz tudós, Matteo Bartoli nyelvészeti tanfolyamai. Antonio valamennyi előadássorozat közül az utóbbira járt a legszenvedélyesebb tanulásvággyal, mert — mint látni fogjuk — az volt a szándéka, hogy ennek a tudományágnak szenteli magát. A legeslegjobban mégis Arturo Farinelli, a szép oroszánfejű és lángoló szellemű tudós órái vonzották a fiatal szárd diákot, s vele együtt a többi eleven és nyughatatlan ifjút is az egész bölcsészeti karról. Farinelli a német romanticizmus klasszikusait ismertette és magyarázta nekik. „Újfajta erkölcsiséget oltott belénk, amelynek legfőbb törvénye az önmagunkkal szemben való teljes őszinteség, a konvenciók elvetése, valamint az önmehtagadó odaadás volt az iránt az ügy iránt, amelynek életünket szenteltük. Gramsci hűségesen kitartott az új erkölcsiség mellett” (Togliatti).

Mint ahogy a joghallgató Togliatti attól a belső ösztönzéstől hajtva, hogy a kultúra minden problémáját tisztázza magában és ne zárkózzon el egyetlen szak tudományban, rendszeresen eljárt Farinelli előadásaira a bölcsészeti karon, ugyanúgy Gramsci is gyakran meghallgatta más tudományágak kiváló mestereit, Luigi Einaudi politikai gazdaságtan óráit, Francesco Ruffini előadássorozatát az egyház és az állam viszonyáról és így tovább. S éppen egy effajta előadás alkalmával, Pacchioni professzornak, a római jog tanárának az úgynevezett Tizenkét Tábla Törvényéről⁵ szóló órája után

történt az, hogy Antonio félrevonult és hosszasan elvitalkozott egy vékonydongájú, meglehetősen hallgatólag, de rendkívül figyelmes és élestekintetű fiatalemberrel, Palmiro Togliattival.

Gramsci és Togliatti

Vannak barátságok, melyek jelentősége meghaladja a személyes érzelmek és érdekek szféráját, olyan barátságok, amelyek jelentősége kihat egy egész nemzet, sőt egy egész korszak történetére. Amikor a barátság közös eszme, akarat, tevékenység és áldozat együttműködése egy nagy cél érdekében, olyasmi valósul meg, aminek már nemcsak személyes, hanem általános értéke van. A szocialista munkásmozgalom történetében gyakran találkozunk a közös harcban megnyilvánuló testvériség, összetartás és barátság példáival. Ezek a kivételes baráti kapcsolatok nagy hatást gyakorolnak a mozgalom fejlődésére is. Így Marx Károlynak és Engels Frigyesnek, a tudományos szocializmus megalapozóinak közös gigantikus életműve is évtizedes, testvéri barátság gyümölcse, s ugyanígy az első győzelmes proletárforradalom és a legelső szocialista munkásállam megteremtésében is fontos szerepet játszott a két nagy és lángeszű vezérnek: Leninnek és Sztálinnak bensőséges barátsága.

Gramsci és Togliatti barátsága már a torinói egyetemen töltött ifjúkori éveiben is szoros együttműködés és gyakori eszmecsere „az örök témáról, az emberiség történetéről, amely szülőanyja mindannak, amit az emberek tudhatnak és tudnak”; s hamarosan látjuk majd őket, amint nagyszerű egyetértésben együtt dolgoznak, mégpedig nemcsak azért, hogy megértsék a történelmet, hanem hogy új utakat nyissanak számára.

Mindazok, akiket az a szerencse ént, hogy ismerhették Antonio Gramscit később, amikor már teljesen elfoglalta a politikai küzdelem, olyan embernek írják le, akit a nélkülözések és a testi szenvedések megviseltek ugyan, de aki szívélyes, elmés, könnyen nevet és szereti a tréfás ötleteket. Az első egyetemi években Gramsci sokat küzdött a nyomorúság és elhagyatottság keserveivel. Alighogy megérkezett Szárdínából és érintkezésbe került ezzel a nagy és modern ipari várossal, Antonio hamarosan határozottabb tartalommal tölti meg ösztönszerű „szárdínista” lázongását, s már első egyetemi évében belép a szocialista párt torinói szervezetébe. (A szocializmushoz már Cagliariiban, líceumi évei során kezdett vonzódni.) Tudással, okosan és szenvedéllyel fejti ki szocialista tevékenységét a munkásjóléti és munkásbiztosító egyesületekben. Tehát valójában sohasem szakadt el az emberektől, a dolgozóktól és harcaiktól, de tagadhatatlanul elszigetelődik és mélyen tanulmányaiba merül. „Emberkerülő medve lettem kívül-belül” — írja nővérének. Valamelyest mogorva, egy kissé „bezárkózott saját útjának még kétségekkel teli keresésébe, saját egyéniségének kialakításába” (Togliatti).

Szerény, nagyon megszámlolt garasokból tengeti életét, de arról nem tud lemondani, hogy megszerezze azokat a könyveket, amelyekre szüksége van, és hogy kielégítse tanulmányi és kulturális igényeit. Ezért szűkösen táplálkozik és ruházkodását is meglehetősen elhanyagolja. Torinóban egyedül van, távol családjától, néhány barátja többnyire éppoly szegény diákok, mint jómaga. Egészségi állapota állandóan elég gyöngye. „Három esztendő óta nem volt egyetlen olyan napom se, hogy ne fájt volna a fejem és ne szédültem volna” — írja majd nővérének ez időszak végén. De mégis konok szívóssággal dolgozik azért, hogy megélhessen és ké-

pezze magát. 1912 és 1914 között különféle tárgyakból vizsgázik és valamennyiből ragyogó sikerrel: 1912-ben földrajzból, görög és latin nyelvből, valamint nyelvészetből, 1914-ben görög irodalomból, újkori történelemből, filozófiából és az újlatin irodalmakból.

Gramsci nagy szenvedélye: a nyelvtudomány

Gramsci azonban mégsem „mintadiák”: némely vizsgájára csak az utolsó pillanatban készül fel, nehogy elveszítse ösztöndíját, s nem mindig teszi le mindazokat a vizsgákat, melyeket a tanterv előír. De máris a tudós alaposságával dolgozik. Az a szokása, hogy rendszeresen „cédulázza” olvasmányait, egész füzeteket ír tele a dolgok velejére tapintó jegyzetekkel és szigorú pontossággal gyűjti az adatokat. Ezt a szigorúan pontos adatgyűjtést azért szokja meg, mert a nyelvészet, az a tudomány, amelynek szentelni akarja magát, ezt megkívánja.

A nyelvészet terén az ifjú Gramsci már biztos ígérete volt a tudománynak, amikor egyszerre csak otthagytá az egyetemet, hogy teljesen a szocialista pártmunkának szentelje magát. Sok-sok évvel utóbb Gramsci — a milánói börtönből 1927-ben Tanja sógor-nőjének írt egyik levelében — félig tréfásan, félig komolyan a következőket írja: „Életem egyik legsúlyosabb intellektuális «lelkifurdalásának» az az eredete, hogy jó professzoromnak, Bartoli torinói egyetemi tanárnak nagy fájdalmat okoztam. Az öreg meg volt győződve arról, hogy én vagyok az arkangyal, aki elhivatott a neogrammatikusok⁶ végső megsemmisítésére...”

Az ifjú Gramsciban nyilván nagy lelkitusák után érlelődött csak meg az az elhatározás, hogy hátat fordít

* *Antonio Gramsci. Levelek a börtönből.* 65. old.

a „tudományos pályafutásnak“, amelyen tanárai annyi sikert jósoltak neki. E belső összeütközés azonban sohasem a politika és a tudomány, a gyakorlat és az elmélet között dült. Gramsci minden bizonnyal az élő vagy holt nyelvek tudósaként sem vált volna merőben elméleti emberré — afféle „neogrammatikussá“. Azokon a levelezőlapokon, amelyeket Torinóból Szárdíniába küldözget nővéreinek, „a legaprólékosabban fejtegeti nekik a szárd nyelvjárás bizonyos szavainak a jelentését, mégpedig az illető szavaknak nemcsak az egyes megyékben, hanem a különféle falvakban és egyazon megye vagy város más-más részeiben felvett jelentését is abból a célból, hogy szigorú összehasonlítás és elemzés alapján meghatározza a szavak és különféle értelmük pontos történetét“ (*Togliatti*). Gramsci számára valamely szó története, egy szokás, egy hagyomány, egy társadalom története: az emberek egymás közötti viszonyának története. „Még akkor is, ha a szavak történetének szentelte volna magát, számára minden szó, sőt minden egyes szótag története szükségképpen a gondolkodás és a valóság történetévé vált volna“ (*Togliatti*).

A szocialista párt torinói szervezete és az Általános Munkásegyesület

Gramsci, amikor Szárdíniából Torinóba költözött, lelke mélyen lázongott az ellen az elnyomatás ellen, amely alatt szülőföldje sínylődött. Úgyszólván megérkezése másnapján felvételét kéri a szocialista pártba, éppen azokban a viharos napokban, amikor Olaszország hadat üzent Törökországnak Líbia meghódítása végett. Akkoriban „a torinói egyetem tantermei vad verekedések színhelyei voltak, mert a diákok vitagyűlései rendszerint verekedésbe fulladtak“ (*Terracini*). A líbiai vállalkozás napjaiban kezd körvonalazódni az olasz

imperializmus politikája. „Az ország összes közép- és főiskoláját vad nacionalista áradat öntötte el — egyrészt ösztönösen, másrészt azonban felülről jövő cinikus provokáció következtében” (*Terracini*). Abban az időben fogalmazták meg a „helyet Itáliának a nap alatt” ideológiát, amelynek utóbb Olaszország számára oly gyászos következménye lett. Az olasz imperializmus képtelen megoldani a dolgozó tömegek mind égetőbb problémáit — s ezért azon iparkodik, hogy az elnyomottak energiáit és reménységeit gyarmati vállalkozásokon, imperialista rablóhadjáratokon keresztül vezesse le. Sok tisztességes meridionalista⁷ lépre megy ennek a szédítésnek: azt hiszik, hogy a gyarmati hódítások levegőhöz, életlehetőséghez juttatják majd a Délvidék és a szigetek szegényparaszti tömegeit.

A szárd ifjú azonban fel van már vértézve az effajta csalásokkal szemben, s jól tudja, hogy nem ez a déli kérdés megoldásának az útja, nem ez a nemzet megújódásához vezető út és elfoglalja helyét a munkásosztály pártja soraiban.

Az első tevékenység, amelyet Gramsci mint aktív szocialista kifejt, egy munkás önszegélyző egyesület: az *Assoziazione Generale degli Operai* (Ált. Munkásegyesület) újjászervezésére és fejlesztésére irányul. Azokból a cikkekből, amelyeket 1912-ben és 1913-ban az *Il Grido del Popolo* című torinói szocialista hetilapba ír, hű képet alkothatunk magunknak a fiatal szocialista türelmes, okos és lelkes szervező és propaganda munkásságáról. Antonio Gramsci számára, a munkások „húsból és vérből való emberek”. Szeretetből fakadó figyelme a munkásosztály történelmi céljai mellett a munkások életének mindennapi szükségletei felé fordul. Az egyetemi hallgató Gramsci rövid cikkeiből azt látjuk, hogy a munkásszolidaritásnak az anyákról, gyermekekről, rokkantokról és öregekről való gondoskodás újfajta módjait és eszközeit eszeli ki, keresztülviszi a különféle önszegélyző egyesületek egyetlen szervezetbe

tömörítését. Antonio Gramsci már ekkor szívós kitarással küzd a reformizmus ellen, mert a munkásmozgalom forradalmi szárnyához tartozónak érzi magát. Jól tudja, hogy sem a szövetkezetek, önszervező egyesületek és szakszervezetek, sem pedig bizonyos szakszervezeti téren elért eredmények és bizonyos politikai szabadságjogok kivívása nem elegendők a proletariátus — és vele együtt a társadalom — felszabadításához. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy megveti vagy lebecsüli a munkásság szervezkedésének és harcának ezeket a formáit, s erről a szocialista milícia megteremtése körül kifejtett tevékenysége is tanúskodik. Annyi bizonyos, hogy máris a központi és döntő probléma izgatja: a proletárforradalomnak, a proletárállamnak a problémája, valamint azoknak a feladatoknak a kérdése, amelyek a munkásosztályra mint a nemzet új vezető osztályára várnak. Azok a nagy problémák ezek, amelyeket a történelem az első világháború kitörésével központi jelentőségűvé fog emelni.

A torinói munkások az apúliai mezőgazdasági napszámosokért

1914 májusában-júniusában az ifjú Gramsci olyan politikai kezdeményezést javasol a szocialista párt torinói szervezetének, amelyből kitűnik, mennyire világosan látta, hogy milyen feladat vár az északolaszországi nagyüzemek proletariátusára mint az egész nemzet kizsákmányolt tömegeinek vezetőjére. Tizenkét évvel utóbb maga Gramsci mondja majd el nekünk részletesen ennek a jelentős epizódnak a történetét 1926-ban írt „A déli kérdés néhány problémája” című alapvető tanulmányában.

„Amikor 1914-ben, Pilade Gay halála következtében megürült a város negyedik választókerületének (a Borgo San Paulo munkásnegyedének) képviselői man-

dátuma és felvetődött az új jelölt kérdése, a szocialista párt helyi szervezetének egyik csoportja, amelyhez az *Ordine Nuovo* jövődöbéli szerkesztői is tartoztak, azt javasolta, hogy Gaetano Salvemini jelöljék. Salvemini abban az időben a Délvidék paraszttömegeinek — polgári radikális értelemben — leghaladóbb képviselője volt. Nem volt tagja a szocialista pártnak, sőt a szocialista párt ellen rendkívül heves hadjáratot folytatott, amely komoly károkat is okozott, mert állításai és vádjai gyűlöletet szítottak a délvidéki dolgozók tömegeiben nemcsak a szocialista párt vezetői, hanem általában az egész ipari proletariátus ellen. (A királyi gárda⁸ 1919-ben, 1920-ban, 1921-ben és 1922-ben sok puska-golyót lőtt a munkások közé. Mintha ezeket a golyókat ugyanabból az ólomból öntötték volna, mely Salvemini cikkeinek a kinyomtatására is szolgált.) Ennek ellenére ez a torinói szocialista csoport helyeslő nyomatékokat akart adni Salvemini nevének abban az értelemben, ahogy ezt magának Salvemininek Ottavio Pastore elvtárs kifejtette, aki felkereste őt Firenzében, hogy ajánlja a jelölést. „A torinói munkások az apuliai parasztok számára akarnak képviselőt választani. A torinói munkások tudják, hogy az 1913. évi országos választások idején a molfettai és bitontói parasztok túlnyomó többségükben szívük szerint Salvemini felé hajoltak; a Giolitti-kormány közigazgatási nyomása, valamint a kortesek és a rendőrség erőszakoskodása megakadályozta az apuliai parasztokat abban, hogy kifejezésre juttassák akarataikat. A torinói munkások nem kívánnak Salveminitől semmiféle kötelezettségvállalást, sem a párttal szemben, sem a politikai program vagy a parlamenti csoport iránti esetleges pártfegyelem tekintetében. Attól fogva, hogy megválasztották, Salvemini az apuliai parasztok képviselője lesz, nem pedig a torinói munkásoké. Ez utóbbiak a maguk elvei szerint fejtik majd ki választási propagandájukat, Salvemini politikai tevékenysége pedig semmire sem kötelezi

őket." Ez nagy lépés volt előre. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szocialista pártban és Észak-Olaszország munkástömegeiben nagy visszhangot keltett a burzsoázia széleskörű própagandája, mely szerint „a Délvidék az az ölomkolonc, amely meggátolja Itália kulturális haladását... és ha a Délvidék elmaradott, az nem a kapitalista rendszer vagy bármiféle más történelmi tényezők bűne, hanem a természeté, amely lustákká, tehetségtelenekké, bűnözőkké s barbárokká formálta a délieket...” — Salvemini, bár meghatotta az ajánlat, de nem fogadta el., Eljött azonban Torinóba, hogy részt vegyen a munkások nagygyűlésén, akik „az északi proletariátusnál is gyalázatosabban és bestialisabban elnyomott és kizsákmányolt délvidéki parasztok képviselőjét látták és ünnepelték benne”. Gramsci és Togliatti a torinói munkások sorai közt éppen ezen a gyűlésen kapták az első ütleget a rendőrségtől, amely akkor sem tréfálkozott és állták ki az első rendőrhoamokat az apuliai mezőgazdasági napszámosok ügyéért.

AZ OLASZ MUNKÁSSÁG HARCA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELLEN

(1914—1917)

*„A fiatal szárdíniai lázadó Torinóban az ifjú, intelligens, erősen koncentrált forradalmi proletariátus iskoláját járta, mely már a háború előtt, a nagy fémmunkás sztrájkok idején csodálatraméltó szervezettséget, harci szellemet és fegyelmezettséget mutatott és mely már akkor az egész ország szemében a munkáosztály leg-
haladottabb és legöntudatosabb részét képezte”*.*

Torinó, a munkásság fővárosa

„A polgári forradalom előtt, mely Olaszországban a jelenlegi polgári társadalmi rendet megteremtette, Torinó egy kis állam fővárosa volt, mely Piemontból, Liguriából és Szárdíniából állt. Abban az időben Torinóban a kisipar, a háziipar és a kereskedelem virágzott. Mikor azután Olaszország egységes királyság lett és Róma lett a fővárosa, Torinót látszólag az a veszély fenyegette, hogy régi jelentőségét elveszti. De a város hamarosan legyőzte gazdasági válságát, lakossága megkétszereződött és Olaszország egyik legnagyobb iparvárosává lett. Azt lehet mondani, hogy Olaszországnak három fővárosa van: Róma, a polgári állam adminisztratív központja; Milano, a kereskedelmi és pénzügyi hálózat csomópontja, és végül Torinó, az ipari központ, ahol az ipari termelés a legfejlettebb fokát érte

* Palmiro Togliatti. Antonio Gramsci, az olasz munkáosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 16. old.

el. Amikor Róma lett az ország fővárosa, az egész közép- és kispolgári értelmiség, amely az új polgári állam jellegét megadta, elhagyta Torinót. Viszont a nagyipar fejlődése Torinóba vonta az olasz munkássztrálya színe-virágát. Ennek a városnak kialakulása tehát rendkívül érdekes Olaszország és az olasz proletárforradalom történetének szempontjából. A torinói proletariátus ily módon az olasz munkástömegek szellemi életének központjává lett...“*

Mindezt Antonio Gramsci írja a torinói munkásmozgalomról szóló beszámolójában, amelyet 1920 nyarán küld a Kommunista Internacionále Végrehajtó Bizottságának. 1920-ban Gramsci már három esztendeje a torinói munkásság elismert vezetője. A szárd diák alaposan tanulmányozta a torinói munkások életkörülményeit, szervezetét, valamint harcait is, amelyekben maga is résztvett. 1916-ban egy a. g. aláírástú tanulmány jelenik meg az *Il Grido del Popolo* című lapban, amelyet Antonio Gramsci írt a torinói textil munkásnők tizórai munkaidőért és emberséges bánásmódért 1906 óta vívott harcainak a történetéről. Ez a mindenre kiterjedő tanulmány beszédesen bizonyítja, hogy írója évek óta mélyrehatóan foglalkozik a torinói munkásság életének és harcainak minden problémájával.

Gramsci egyetemi éveitől fogva szocialista, mégpedig aktív szocialista, aki mindig a párt forradalmi szárnyához szegődik és mindig szoros kapcsolatot tart fenn a harcos munkástömegekkel és a fiatalokkal. „Mi fiatalok — diákok és munkások — gyakran csoportosan távoztunk a pártgyűlésekről — mondja el Gramsci — együtt róttuk a város már kihalt és csöndes utcáit. Az éjszakázó emberek meg-megálltak, hogy lopva ránk sandítsanak, mert megfélemezve magunkról, még mindig tele viharzó szenvedéllyel, rendületlenül tovább folytattuk viláinkat, időnként vadul szit-

* Ugyanott, 16—17. old.

kozódva, harsány hahotával el-elkalandozva a lehetetlenségek és ábrándok birodalmába." A lázongó diákévről évre mindjobban összeforrt a torinói munkásokkal abban a közös akaratban, hogy együttes erővel alakítsák ki azt az új erkölcsi és forradalmi energiával telt szocialista mozgalmat, amelyben nincs többé szakadás a párt és a munkástömegek között, „hanem... a párt és a proletariátus egyetlen és egységes szervezetet alkot, kemény energiával előretörő sereget a cél felé, amelyet egyes pillanatokban... már-már közelinek és megvalósulónak véltünk".

1914 augusztusa

Ez évek történetében vannak olyan dátumok, amelyek döntő fordulatot jeleznek Gramsci életében. Például 1914 augusztusa. A háború: a központi hatalmak — Németország és Ausztria-Magyarország — háborúja az angol-francia imperializmus és a cári Oroszország ellen. Az olasz nép ellenezte a háborút. A Libia meghódításaért vívott gyarmati háború csak nemrég ért véget, a helyzet azonban a nagyhangú ígéretések ellenére mit sem javult, sőt még romlott is. A kizsákmányolt tömegek — a Délvidék szegény parasztjai és az északi iparvidékek munkásai — semmiféle hasznát sem látták, csak a tőkések és spekulánsok kisszámú csoportjának jelentett jó üzletet. Ismétlem, az olasz munkások nem akarták a háborút. Lelkes internacionalisták voltak, s el voltak tökéelve arra, hogy a munkáshimnusz szavai szerint a nép ellenségeit nem a messze idegenben keresik, mert azok az országon belül vannak, ott fognak velük megküzdeni⁹.

A tömegek nyomására, a szocialista párt vezetősége egyhangulag elhatározta, hogy az abszolút semlegesség politikai irányvonalát követi.

Már ez is nagy dolog volt, ha meggondoljuk, hogy a II. Internacionále csödjének, a szociáldemokrata In-

ternacionále összeomlásának pillanatában történt. Franciaországban, Németországban és egész Európában a reformista vezetők nyíltan a saját országuk imperializmusát támogatták: némelyek az imperialista háborúhoz való csatlakozásukat a Belgium elleni német támadással, mások a cári Oroszországnak, a népek börtönének a „demokratikus” hatalmak között való jelenlétével igyekeztek magyarázni. A szocialista pártoknak csak a bolsevikok vezette néhány baloldali csoportja tartott ki hűségesen az internacionalizmus és az imperialista háború elleni harc szent kötelezettsége mellett, holott a háborút megelőző évek kongresszusain a világ valamennyi szocialista pártja aláírásával vállalta a harcot.

Abban a tragikus pillanatban az olasz szocialista párt abszolút semlegességet nyilvánító álláspontja már pozitív eredménynek látszott. A szárd ifjú azonban nem ringatózott hiú ábrándokban: kivételes értelmű jóvoltából már akkor is messze előre és mélyre látott, ha sok minden nem is volt világos számára, és ha némely probléma, melynek megoldásával küszködött, sok fejtörést okozott is neki. Antonio Gramsci, a szocialista diák világosan látta, hogy a megalkuvó reformista vezetők nem tudták, mert nem is akarták megoldani azokat a feladatokat, amelyek elé a kimondhatatlanul súlyos történelmi pillanat állította az olasz munkásosztályt. Nem arról volt többé szó, hogy jogokat követelő, részleges harcokat vívjanak a munkásság életkörülményeinek a megjavításáért, a nyolcórás munkaidőért; nem arról volt szó, hogy szakszervezetek és szövetszervezetek megszervezésével foglalkozzanak, a kormánnyal vagy a gyártulajdonosokkal tárgyalgassanak, vagyis a napi követelések és szervezési problémák munkáját folytassák. Arról volt szó, hogy a proletariátus és pártja mint új vezető osztály bátran hozzányúljon a nemzeti élet nagy kérdéseihez, kimondja a proletariátus igényét az

állam vezetésére és sikraszálljon a munkásság hatalomra jutásáért. Amikor a huszonhároméves egyetemi hallgató a semlegesség kérdésének heves vitája során a nyilvánosság előtt felszólal, azt mondja, hogy a szocialista párt „a szocialista Internacionálénak az a tagozata, amely magára vállalta azt a feladatot, hogy megnyeri az Internacionále számára az olasz nemzetet, államalkotó erő, mely szemben áll a polgári állammal”. Rá fogja kényszeríteni az olasz polgárságot „annak elismerésére — teszi hozzá —, hogy csődöt mondott és teljesen elhibázta célját, mivel a nemzetet, amelynek egyedüli képviselőjeként hivalkodik, zsákutcába vezette, s ebből a zsákutcból a nemzet csakis akkor juthat ki, ha felszámolja mindazokat az intézményeket, amelyek közvetlenül felelősek mai végtelenül nyomorúságos helyzetéért”.

Az ifjú szocialista azonban még az úgynevezett intranzigens forradalmároknak sem bízhatott. Intranzigenciájuk — meg nem alkuvásuk — kétségtelenül az olasz dolgozó tömegek osztályszellemének és internacionalista öntudatának a tükröződése volt. De egyben politikai alkalmatlanság is, és végül is a reformisták fatalizmusába és tehetetlenségébe torkollott. Mind a reformisták, mind az intranzigensek azt akarták — mondta Gramsci azokban a hónapokban —, hogy a proletariátus pártatlan nézőként szemlélje az eseményeket „arna várva, hogy azok megérlelik számára az időt, ezalatt ellenfeleink előkészítik maguknak a talajt az osztályharchoz”.

1914 novembere

1914 novembere. A helyzet mind súlyosabb, a vita az országban is, a szocialista pártban is, mind hevesebb. Egy közismert romagnai vezetőember, Mussolini¹⁰, az *Avanti!* volt főszerkesztője és annak idején a forra-

dalmi szárny képviselője, a semlegesség jellegéről folytatott vita során elszakadt a szocialista párttól. Mussolini a „relatív semlegességet“ kardoskodik, anélkül, hogy megmagyarázná, voltaképpen miről is van szó, de azért mégis azt állítja, ő nem akarja — isten ments! — hogy Olaszország beavatkozzék a háborúba. Kihirdette, hogy új lapot ad ki, az *Il Popolo d'Italia*-t. November 15-én az imperialisták pénzén megjelenik az első szám. Mussolini leveti álarcát, s elkiáltja azt a szörnyűséges szót, amelyet az imperialisták elvárnak tőle: háború! Ezzel végkép bekövetkezett ennek a gátlástalan kalandornak a munkásosztálytól való elszakadása és átpártolása a nép ellenségeihez.

1914 november. Torinóban egy szegény szárd diák éjszaka, meglopva az alvás idejét egyetemi vizsgáira készül: nappal ugyanis a pártszervezetben kifejtett tevékenysége és a munkássajtóban való közreműködése mind jobban leköti. November 11-én leteszi egyetemi pályafutásának utolsó vizsgáit. Az ezután következő hónapokban Gramsci egész életére elkötelezi magát a dolgozók és a szocializmus ügyének és lemondva a sok sikerrel biztató tudományos pályafutásról, tudatosan vállalja az üldöztetést és a szenvedéseket. A lázongó diák a torinói munkásság iskolájában forradalmi vezetőemberré fejlődik, olyan vezérré, aki mindhalálig hűséges marad az elnyomottak ügyéhez.

Antonio kritikus szellem és értelme tudatában semmit sem fogad el alapos átgondolás nélkül. Az önhittségnek, a rosszfajta intellektuelek jellemző tulajdonságának nyoma sincs benne s nem hajtja semmiféle személyes becsvágy. Jól tudja, ahhoz, hogy jó forradalmi vezető váljon belőle, ki kell járnia a dolgozó tömegek harcának iskoláját. A torinói munkásság iskolája azokban az esztendőkhöz, nagy forradalmi iskola volt.

1915. A helyzet rohamosan éleződik. Az olasz nagyburzsoázia túlnyomó többsége háborút akar; Anglia és Franciaország szítja a tüzet. A kispolgárság széles rétegei bedőlnek a jelszavaknak: „Ez az utolsó háború az olasz egységért!”, „Az utolsó háborút! Utána diadalmaskodik majd az igazság!” A semlegesség polgári hívei Giolittival az élükön — azoknak a gyáriparos csoportoknak a képviselői, melyeknek kevesebb érdekük fűződik a haditermeléshez vagy amelyek a német tőkétől függnék — nem mernek szembeállni a burzsoázia nacionalista mámorával. Az állam és a rendőrség pártolja és elősegíti a diákok és kispolgárok kis csoportjainak háborúspárti tüntetéseit és mind keményebb kézzel töri le a nép akcióit a béke fenntartásáért. A szocialista párt vezetősége nem tudja kellőképpen megindítani és átfogóan, sikeresen vezetni a harcot az intervenciós párti nagypolgárság, a militarista csoportok és maga a király ellen: valójában máris kapitulált, mielőtt még megszületett a jóvátehetetlen döntés.

A torinói munkásság azonban nem kapitulált. Mialatt a pártvezetőség Bolognában ülészik, hogy megvitassa állásfoglalását, a torinói munkásság — anélkül, hogy utasításra várna — 1915 május 19-én egységesen sztrájkba lép. „Valamennyi gyár bezárta kapuit, valamennyi közüzem tökéletesen megbénult. A sztrájk, a munkásság minden szakmájában, teljes volt. Már a kora reggeli órákban óriási tömeg sereglett a Camera del Lavoro (Megyei Szakszervezeti Központ [Munkáskamara]) épülete elé . . . Beszédnek nem hangzottak el . . . Lassú, véget nem érő felvonulás volt” (*Mario Montagnana*). A torinói munkások hőiesen küzdöttek ezen a napon. Mégis legyőzték őket. Lovasságot vetettek be a tömeg ellen. Az egyik tiszt tüzet vezényelt, egy fiatal munkás — Carlo Bezzini — elterült a földön. A torinói munkásság azonban még nem adta volna fel a

harcot. A valóság az, hogy a szocialista párt vezető-sége ülése végén közölte, „szabad kezet ad” az egyes tartományi pártszervezeteknek a közvetlenül küszöbön álló hadüzenettel szemben. Ez kapituláció volt. Öt nap-pal később, 1915 május 24-én, Olaszország számára is ütött a háború órája.

Az „Il Grido del Popolo” és a torinói szocialista pártszervezet

Az olasz burzsoá állam és kormány egyáltalán nem bánt kesztyűs kézzel a munkástömegekkel. Igaz, még nem tombolt az a terroruralom, amelyet utóbb a fasiz-mus hatalomrajutása után láttunk. A szocialista vezető-ket letartóztatták és hosszú időre börtönbe vetették. A „felforgató eszméket” valló munkásokat felügyelet alá helyezték és valamennyien napról napra azt kockáztat-ták, hogy elbocsátják őket, vagy büntetésből kiküldik a harctérre, a legelső tűzvonalba. A gyárakban az üzemi fegyelem rendkívül kemény volt, a nyomorúság pedig igen nagy. Antonio Gramsci éppen ebben a hely-zetben válik „hivatásos forradalmárrá”. A legnehezebb pillanatban, akkor, amikor csak veszíteni való van, nyerni való semmi. Néhány hónappal Olaszország há-borúba lépése után az alig huszonnégyéves Antonio az *Il Grido del Popolo*, a torinói szocialista hetilap szer-kesztője lesz, amelynek már az előző években tevé-keny munkatársa volt. Szerkesztőségi irodája a párt-szervezet épületében van, s ez az iroda hamarosan a harc-szocialista munkások és ifjak találkozóhelye.

A II. Internacionále összeomlott, de a nemzetközi-ség szelleme továbbra is elevenen él a munkástömegek-ben. Nagyon nehéz pontos és részletes híreket kapni arról, hogy mi történik a világon: háború van, cenzúra van. A torinói munkások azonban hamarosan hallanak egy nevet, amely a nemzetközi munkásegység remény-sége és ígérete: Zimmerwald. Kis svájci városka neve

ez, ahol első konferenciájukat tartották minden ország-
nak azok a szocialista csoportjai, amelyek a háború
ellen állást foglaltak. A torinói szocialista ifjak meg-
szervezték a Zimmerwaldi Alpesi Turistaszövetséget,
hogy a rendőrség szemeláttára, jelvényként viselhessék
ezt a nevet. Az Olasz Szocialista Párt a „centrista”
elvet vallotta: „sem támogatni, sem szabotálni a há-
borút”. Zimmerwaldban ellenben volt valaki, aki szen-
vedélyes hévvel egy új és merész tételt állított fel: „át-
változtatni az imperialista háborút polgárháborúvá,
megdönteni az imperialista kormányt”. A régi refor-
mista vezetők azt mondták, hogy ez örülség. A mun-
kások és a fiatalok azonban megismerik és megszeretik
azt a Lenint, aki a harcnak és a felszabadulásnak ezt az
új jelszavát kiadta és köréje tömörülnek. Gramsci pedig
a zimmerwaldi konferencia után igyekszik „megismer-
kedni és érintkezésbe kerülni a nemzetközi munkás-
mozgalom forradalmi áramlataival és elsősorban a bol-
sevizmussal. Ez a vállalkozás nem volt könnyű dolog...
a határok úgyszólván áthághatatlan akadályt képez-
tek”. Ennek ellenére összegyűltek „a világ minden ré-
széből érkező és a világ minden nyelvén szerkesztett
illegális forradalmi kiadványok Gramsci íróasztalán”
(*Togliatti*).

1916 júniusában egy másik svájci városkában,
Kienthalban ül össze a II. Zimmerwaldi Konferencia.
Vajjon hogyan lehetne tudósítani erről az olasz mun-
kásságot a rendkívül szigorú cenzúra kijátszásával? Az
Avanti! szerkesztőinek egy ügyes fogással sikerül meg-
oldani ezt a kérdést. Előzetes cenzori láttamozás végezt
a lapnak egy teljesen „ártalmatlan” második oldalát
küldik be a rendőrkapitányságra — ugyanakkor azon-
ban már készenlétben tartják a nyomdában a kienthali
konferenciának szentelt második oldal szedésformáját.
Alighogy megkapták a cenzúra engedélyét, kinyomat-
ják az ujságot az új második oldallal és tüstént szét-
küldetik Milanóból, a szerkesztőség székhelyéről Olasz-

ország valamennyi városába. Az *Avanti!*-nak ez a híressé vált száma Toninóba is eljut és olyan környezetbe kerül, amely már kellőképpen elő van készítve arra, hogy felfogja Lenin és a szocialista baloldal arra irányuló erőfeszítésének a jelentőségét, hogy megvessék egy új Internacionále alapjait, és hogy proletárforradalommal fejezzék be az imperialista háborút.

Az ipari mozgósítási bizottságok és az üzemi munkásbizottságok Torinóban

A torinói munkásság iskolájában Gramsci egy másik nagy tapasztalattal is gazdagodik. A gyárakban katonai fegyelem uralkodott; a sztrájk és tüntetés tilos volt. A kormány, hogy letompítsa az osztályellentéteket és levezesse a munkásság harci kedvét, úgynevezett „megyei ipari mozgósítási bizottságokat” létesített. A bizottság elnöke a prefektus, tagjai pedig egyrészt a gyártulajdonosok, másrészt a munkások képviselői. A reformista vezetők a munkásság tevékenységét a gyártulajdonosokkal való tárgyalásokra, egyezkedésekre és megalkuvásokra szeretnék korlátozni a „mozgósítási bizottságok” kebelében, vagyis az osztályharcot osztályegyüttműködéssé szeretnék átváltoztatni. A torinói munkások azonban másként vélekednek a dologról és másként vélekednek róla a többi olasz munkások is. A tömegek nyomására a kormány kénytelen elismerni egy egészen másfajta szervezetet: az üzemi munkásbizottságokat. Ez a szerv teljes egészében munkásokból tevődik össze, akiket a gyár valamennyi munkása választ meg, s az üzem dolgozóinak minden problémáját megtárgyalja a gyártulajdonosokkal és a hadsereg képviselőivel (akik minden üzemben jelen vannak). Az üzemi munkásbizottság az osztályharc eszköze. Gramsci figyelemmel kíséri az osztályharcnak ezt az új-

fajta létesítményét. Már akkor — 1916—1917-ben — úgy véli, hogy az osztályharcnak ez az eszköze maholnap az osztályuralom szervévé, a munkásállam szervévé alakulhat át.

Az „Avanti!” szerkesztőségében. A színházi krónikák

A huszonötéves forradalmár rendkívül intenzív tevékenységet fejt ki. Magánélete továbbra is keserves és nyomorúságos. Padlásszobácskában lakik és a munkásszervezetek székházának egyik kis szobáiban az irodája. Szenvedélyes hévvel dolgozik és rengeteg a dolga: a hetilap szerkesztése, propaganda- és szervezőmunka (a cenzúra engedélyével vagy engedélye nélkül), továbbá az egyéni meggyőzéssel, a kérdések négy-szemközt való megvitatásával és tisztázásával kifejtett tevékenysége, amely attól az időtől fogva egyik jellegzetes vonása lesz Gramscinak, a káderek türelmes nevelőjének. Ez az az időszak, amelyben népszerűsége kezdődött „... ekkor szerették meg legjobban a torinói szocialista vezetők között. Körülvették a fiatalok, körülvették a legintelligensebb és legaktívabb munkások, nemcsak a szocialisták, de az anarchisták és katolikusok is. Az a szoba, melyben dolgozott, a város munkásszervezeteinek központjává, a padlásszoba, amelyben lakott, lassanként szakadatlan zarándoklás célpontjává lett”*.

Gramsci újabb feladatot vállal a szocialista párttól: átveszi a színházi kritika rovatát az *Avanti!* „Torinói krónika” oldalán, amelyet abban az esztendőben kezdeményeztek. Ugyancsak Gramsci írja az *Avanti!* torinói szerkesztőségében a város életét jellemző glosszákat abban a rovatban, amelynek címe: *Sotto la mole*¹¹ (A

* *Palmiro Togliatti*. Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 19. old.

kupola alatt). Ez a két rovat Gramsci tevékenységének két más jellegzetességét mutatja meg, amelyek mindig kísérik: az a képessége, hogy a krónikának — a város mindennapi életéről szóló epizódoknak fontos társadalmi, politikai vagy erkölcsi értelmet tud adni, valamint az a képessége, hogy még a kulturális dolgokban kevésbé képzett munkások számára is hozzáférhetővé tudja tenni a kultúrát és a művészetet és az irodalmi kritikának társadalmi és osztályjellegét ad.

Gramsci színházi krónikái folytonos hadakozások a színháztrösztök ellen, amelyek megrontják a közönség ízlését és selejtes portéka árusításával zsíros üzleteket csinálnak. Az egyik ilyen krónikában —, amelyeket Einaudi kiadó most Gramsci műveinek hatodik kötetében gyűjtött össze és adott ki —, Gramsci a következőképpen panaszolta az olasz színház hanyatlását és kiszolgáltatottságát a művészietlen, spekulációs érdekeknek: „Az előadott színpadi művek többnyire nem egyebek külsőséges tények minden emberi tartalom híján való szövevényénél, amelyben beszélő bábok ágálnak össze-vissza anélkül, hogy valaha is elérnének valamiféle pszichológiai igazságig; anélkül, hogy valaha is sikerülne húsból-vérből való embereket alkotniok, s valóban átérzett és kellőképpen kifejezett szenvedélyekkel felgyújtaniok a néző újjáteremtő képzeletét...”

Gramsci színházi krónikái folytonos harcok a valóságért és az igazságért a művészetben; azért, hogy a színház a nép élményeit és életét fejezze ki, és hogy ismertesse meg és szerettesse meg a néppel minden idők nagy művészi realizmusát: Shakespeare-t, Goldonit, Beaumarchais-t. Megemlékezve Renato Serráról, az 1915 novemberében hősi halált halt fiatal irodalomkritikusról Gramsci azt mondta, hogy Serra, akárcsak Francesco De Sanctis, nem egy maroknyi beavatott ember kizárólagos titkának fogja fel a művészetet; ellenkezőleg: „ha azt látja, hogy egy egyszerű ember

elcsüggedve attól, hogy túlságosan nagy fába vágta a fejszéjét, csaknem ijedten visszahúzódnak, odamegy hozzá... útbaigazítja és azt mondja neki: «Lám az, amit nehéznek hittél, nem is nehéz, vagy pedig nem érdemli meg azt a fáradságot, hogy elolvasd; ugord át az effajta tövises sövényeket és hadd, hogy mások rágják véresre fogukat ezeken a bogáncsokon»". Amit az ifjú Gramsci De Sanctisről és Serráról mondott, azt Gramsciról is elismételhetjük.

Gramsci tevékenysége azonban még ebben sem merül ki. 1916-ban közreműködik a fiatalok számára kiadott *La città futura* (A jövő állama) egyetlen megjelent számában. Élénk kapcsolatot tart fenn az egyetemi világgal és az élenjáró demokratikus értelmiségiekkel. Éjnek idején Torino utcáin sétálgatva hosszú vitákba bocsátkozik velük. Ezeknek a vitáknak a során kezdi Gramsci felvetni az értelmiségiek szerepének és felelősségének problémáját.

Azt a lázas tevékenységet, melyet ezekben az években kifejtett, kétségtelenül az az örökös aggodalom sarkallja, hogy az olasz szocialisták nincsenek kellőképpen felkészülve azokra a feladatokra, amelyek elé az események állítják őket. A dolgok rohamosan fejlődnek, egy valóban forradalmi szervezet megérlelése viszont lassú folyamat. Az olasz tömegeknek, még ha osztályösztönük jóvoltából helyes irányba tájékozódnak is, még nincs igazi vezetőjük. Olyan vezetőjük, mint az orosz dolgozók bolsevik pártja, Lenin és Sztálin pártja.

GRAMSCI, A TORINÓI MUNKÁSOK VEZÉRE

(1917—1919)

*„Közvetlenül az augusztusi felkelés után a szocialista párt torinói szervezete Gramscit megválasztotta titkárnak... Elismerése volt ez annak a szerepnek, melyet betöltött, amikor a torinói munkásokkal megértette az orosz forradalmat, megértette és megszerettette annak vezéreit, Lenint és Sztálint”**

1917 július: „Éljen Lenin elvtárs! Éljenek a bolsevikok!”

Az Olaszországba eljutó hírek zavarosak, szűkszávúak és egymásnak ellentmondóak voltak. Az azonban ismeretes volt, hogy sok olyan csoport, amely „szocialistának” vallotta magát, a cár bukása után tovább akarta folytatni a háborút Anglia, Franciaország és Olaszország oldalán, a központi hatalmak ellen. A mensevikek és szociálforradalmárok (eszerek), és vezetőemberük Kerenszkij, az Ideiglenes Kormány feje, fűt-fát ígérgettek az orosz parasztoknak és munkásoknak — későbbre, majd a háború utánra; addig azonban azt kívánták tőlük, hogy tovább ontsák vérüket Lengyelország és Galícia csataterrein. Az olasz burzsoá lapok állításai szerint, a katonák — annak ellenére, hogy most olyan kormányuk volt, amely „forradalminak” nyilvánította magát — lelkesen tovább vívták a cár indította imperialista háborút.

* *Palmero Togliatti.* Antonio Gramsci, az olasz munkáosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 21. old.

Az olasz burzsoázia lapjai azonban kénytelenek voltak beismerni, hogy az orosz, háborúra uszító szocialisták gvönyörűséges szimfóniájába zavaró hangok is vegvülnek. Kénytelenek voltak egy Lenin nevű emberről is beszélni, aki a bolsevikok élén elkeseredett harcot vezet a békéért — az azonnali békéért, valamint azért, hogy osszák szét a földet a parasztnak, a munkások pedig vegyék kezükbe a gyárak ellenőrzését, de azonnal. Az olasz burzsoázia természetesen szitkokat szórt a „rossz” szocialistákra és vezérükre (Vilmos császár és Vak Jóska¹² ügynökére — mint azt a „konstruktív” szellemű újságok hajtogatták!) s éégig magasztalták Kerenszkijt, az úgynevezett szociálforradalmárokat és a mensevikeket. Mi több: az Ideiglenes Kormány küldöttségének a tiszteletére, amely egy Goldenberg és egy Szmirnov nevű mensevikből állott, a rendőrség elhatározta, hogy szemet húnny és eltűri, hogy a Camera del Lavoro nagytermébe összehívott gyűlés kiáradjon az utcára, s ilymódon — ténylegesen — nyilvánossá váljon. A torinói munkások már két év óta — az 1915 májusi nagy háborúellenes tüntetés óta — nem tartottak semmiféle tömeggyűlést.

Nos: amikor Goldenberg és Szmirnov megjelentek a hatalmas tömeg előtt, amely egyes becslések szerint huszonötezer, mások szerint negyvenezer főre rúgott — az „harsány kiáltással fogadta: «Éljen Lenin elvtárs! Éljenek a bolsevikok!» Goldenberg nem volt nagyon elragadtatva ettől a fogadtatástól: nem tudta megérteni, hogyan tett szert Lenin elvtárs ilyen népszerűségre a torinói munkások között”*. A szerencsétlen mensevik háborús ügynök nem ismerte a torinói proletariátus érettségét és osztályösztönét; nem tudta, hogy Lenin neve — a zimmerwaldi és kienthali konferenciák ideje óta — már meglehetősen ismert volt az élenjáró

* Ugyanott, 20. old.

munkások előtt, s hogy a torinói munkások egyik legnépszerűbb vezetője már szívükbe véste, mint a proletárforradalom nagy vezérének nevét.

1917 augusztus: a torinói munkásság felkelése kenyérért és békéért

A Pétervári Munkásküldöttek Szovjetjének tiszteletére szervezett hatalmas tüntetés a tömegmozgalom új korszakát nyitotta meg. Alig telt el egy hónap, a torinói munkásság fegyverrel a kezében felkelt az olasz imperializmus és militarizmus ellen. A felkelés 1917 augusztus 23-án kezdődött. Augusztus 21-én reggel úgyszólván egész Torinóban nem lehetett kenyeret kapni. „A munkások öt napig harcoltak az utcán és a tereken... Három-négyszer megkísérelték hatalmukba keríteni a város centrumát, ahol a községi intézmények és a katonai parancsnokság székel, de a kétéves háború és a reakció összerombolta az azelőtt oly erős proletárszervezetet. A munkások, akiknek fegyverzete egytizedét tette az ellenség fegyverzetének, vereséget szenvedtek. Hiába reménykedtek a katonák segítségében: a katonák elhitték a hazugságot, hogy a felkelést a németek provokálták... 500 munkás esett el a harcban, több mint 2 000 súlyosan megsebesült. A vereség után a munkásosztály legjobbait le tartóztatták és elűzték Torinóból...”*

Gramsci, a torinói szocialista pártszervezet titkára

Ebben a rendkívül nehéz helyzetben a súlyos vereség után Torinó élenjáró munkásai azt akarták, hogy Antonio Gramsci legyen a vezetőjük. Az augusztusi

* Ugyanott, 20—22. old.

felkelés után tüstént meg is választják Gramscit a szocialista párt torinói szervezetének titkárává.

Ez a megbízatás súlyos felelősséggel jár, s Gramsci mélyen át is érzi ezt. Alig huszonhatesztendős fiatalember létére Olaszország legnagyobb ipari és „legvörösebb” városának proletariátusa bízta rá a vezető szerepét. Az augusztusi felkelés brutálisan leleplezte a szocialista párt vezetőinek tehetetlenségét, akik a harc döntő pillanataiban ahelyett, hogy élére álltak volna a munkásosztály forradalmi akciójának, messze mögötte kullogtak. A felkelés letörését a Sassari-dandár szegény szárd pásztorai és parasztjai hajtották végre. Roppant nagy munka lesz egységre forrasztani a közös ellenség ellen az északi iparvidékek munkásságát és a Délvidék szegényparasztjait és megakadályozni, hogy a reakció újra megbontsa és egymással szembeállítsa őket. Óriási előkészítő, szervező, irányító, propaganda- és forradalmi kádereket nevelő erőfeszítésekre lesz majd szükség — a harc üteme azonban nem tűr halasztást, s azt követeli, hogy a meglévő erőkkel vívják meg az adott pillanat csatáit és úgyszólván az ellenség tüze alatt módosítsák a szervezeti formát, képezzék ki a kádereket és folytassák a felvilágosító hadjáratot a mozgalom kebelében. Itt mutatkozik meg az elkövetkező évek során Gramsci drámai problémája, a nagy ellentét tudata: egyik oldalon a roppant feladatok, melyek elé a történelem az olasz népet állítja — másik oldalon a fogyatékokosságain és tökéletlenségén túl mégis dicső multú politikai szervezet, a szocialista párt.

Két győzelmes csata

Ettől a pillanattól fogva, bármennyire igyekszünk is, nem követhetjük többé egymásutáni sorrendben mindazokat a csatákat, amelyeket a torinói munkások,

és csakhamar egész Olaszország munkásai is, Antonio Gramsci vezetésével vívtak. Azok közül az első csaták közül azonban, amelyeket a torinói munkásság az augusztusi vereség után Gramsci irányításával vívott, kettőről mégis részletesebben kell megemlékezni: az első a Szövetkezeti Egyesülés igazgatótanácsának választása és a Sassari-dandár megnyerése a munkásság ügyének.

Már beszéltünk arról a kölcsönös segítségnyújtás céljából alakult nagy szövetségről — az Általános Munkásszövetségről —, amelynek a kifejlesztése érdekében Gramsci diákkorában hasznos tevékenységet fejtett ki. Nos, a Szövetkezeti Egyesülés ebből a szövetségből, a Vasutasok Szövetkezetéből és néhány kisebb szervezetből tevődött össze. Gramsci így jellemzi ezt az Általános Munkásszövetséget: „1917-ben az egyesülés már hatalmas szervezet, amely kizárólag a munkásoké, és Torinó lakosságának egynegyedrészt foglalja magában. Az egyesülés tőkéje főképpen vasút-résztvényekből állt, amelyek nagyobbrészt vasúti alkalmazottak és családjuk tulajdonában voltak. A szervezet fejlődésének eredményeképpen ezeknek a részvényeknek az értéke 50 líráról 700 lírára emelkedett. A pártnak azonban sikerült meggyőznie a részvényeseket arról, hogy munkásszövetkezetnek nem egyes személyek jóléte a célja, hanem a forradalmi harc eszközeinek a gyarapodása. A részvénytulajdonosok beérték azzal, hogy a kötvények 50 lírás névértéke után kapják a 3,5 százalékos osztalékot, nem pedig 700 lírás valóságos értéke után. Az augusztusi események után a rendőrség és a burzsoá reformista sajtó segítségével, olyan vasutas egyesület alakult, amely kizárólag azt a célt tűzte ki maga elé, hogy megdöntse a szocialista párt túlsúlyát az igazgatótanácsban. Azt ígérték a részvényeseknek, hogy nyomban kifizetik nekik a 650 líra különbözetet minden egyes részvény névértéke és valóságos értéke között; azzal kecsegtet-

tették a vasutasokat, hogy különféle előnyökben részesítik majd őket az áruelosztás terén. Az áruló reformisták és a burzsoá sajtó az agitáció és a propaganda minden eszközét felhasználták arra, hogy a szövetkezetet munkásszervezetből kispolgári jellegű kereskedelmi intézménnyé alakítsák át. A munkásosztály mindenfajta üldözés céltáblája lett. A cenzúra elfojtotta a szocialista pártszervezet hangját. A szocialisták azonban, akik Gramsci szilárd vezetésével egy hajszálnyit sem tágítottak eredeti állásfoglalásuktól, hogy a munkásszövetkezet az osztályharc fegyvere, minden üldöztetés ellenére is ismét megszerezték a többséget a szövetkezet igazgatótanácsában. 800 szavazat közül 700 a szocialista pártra esett, jóllehet a választók nagyrészt vasutasok voltak, és azt hittük, hogy az augusztusi fegyveres felkelés leverése következtében reakciós hajlamok nyilvánulnak meg bennük” (Gramsci).

A burzsoázia megszilárdította Olaszországban gazdasági és politikai hatalmát, kapitalista törvényeinek igájába hajtva az északi iparvidékek munkásait és a déli tartományok nincstelen paraszttömegeit. Politikai hatalmának egyik feltétele és eszköze volt az a széthúzás és ellenségeskedés Észak munkásai és Dél parasztjai között, amelyet mindenkor szítani igyekezett. Antonio Gramsci már forradalmi tevékenységének kezdetétől fogva világosan átlátta ezt, ezért harcának — elsősorban — Észak és Dél munkásainak és parasztjainak az egysége, összetartása és forradalmi szövetsége lett a célja. Erre a továbbiak során még vissza kell térnünk.

Az 1917. évi torinói felkelés eltiprását — mint mondtuk — a Sassari-dandár hajtotta végre. Ennek a csaknem kizárólagosan vidéki összetételű alakulatnak a legénysége túlnyomórészt szárdíniai pásztorokból és szegényparasztokból állt, akiket szándékosan fenntartott elmaradottságuk és tudatlanságuk miatt

hagyományosan „nem gyúlékony anyagnak” tekintettek, amelyet még Olaszország legvörösebb városának munkásaitól sem kell féltetni. 1919-ben, amikor a kapitalista hatalmak egyesült hadseregei megtámadták a Szovjetállamot és a munkásság szolidaritását nemzetközi általános sztrájkkal akarta demonstrálni, amikor egy újabb és hatalmas forradalmi hullám körvonalai kezdtek kibontakozni, az olasz burzsoáziának ismét az a gondolata támadt, hogy Torinóba küldi a Sassari-dandárt a munkásság fékentartására. A torinói munkások azonban Gramsci vezetésével okultak az augusztusi napok véres tapasztalatain. Gramsci a következőket mondja el erről:

„A Sassari-dandár annakidején résztvett az 1917 augusztusi torinói forradalmi megmozdulás elnyomásában. Az urak biztosak voltak abban, hogy ez az alakulat sohasem fraternizál majd a munkásokkal, márcsak azok miatt a gyűlöletes emlékek miatt sem, amelyeket minden fegyveres elnyomás hagy, egyfelől a tömegben — még az elnyomás gépies eszközeivel szemben is —, másfelől a katonákban, akik nem felejtették el a felkelők golyóitól elesett bajtársaikat. A dandárt urak és hölgyek serege fogadta, virággal, szivarral és gyümölcssel halmozták el a katonákat. A katonák lelkiületét mi sem jellemzi jobban, mint annak a sassari származású bőrcserző munkásnak az elbeszélése, akit az első, propaganda szempontból szükséges puhatolódzásokkal bíztak meg: «Odamentem az X téren táborozó egyik őrséghez (a szárd katonák ugyanis az első napokban a tereken táboroztak, mint afféle meghódított városban), és beszélgetésbe elegyedtem egy fiatal paraszttal, aki szívélyesen fogadott, mert ő is Sassari-ból való volt, akárcsak jómagam. — Mi végett jöttetek Torinóba? — Azért jöttünk, hogy a sztrájkoló urakra löjjünk. — De hiszen nem az urak sztrájkolnak, hanem a munkások, azok pedig szegény emberek. — Itt mindenki úr: mindenki gallért és nyakkendőt visel és 30

lírát keres naponta. Én ismerem a szegényeket, s tudom, milyen a ruhájuk. Sassariiban igen, ott van szegény ember bőven; mi «kapások»¹³ valamennyien szegények vagyunk, és mindössze másfél lírát keresünk naponta. — De hiszen én is munkás vagyok és szegény ember. — Te azért vagy szegény, mert szárd vagy. — De ha én is sztrájkolnék a többiekkel, vajjon lőnél-e reám? — A katona gondolkodott egy kissé, majd vállamra tette egyik kezét, és így szólt: — Idehallgass, amikor sztrájkolsz a többiekkel, maradj otthon!»

Íme, ilyen volt a dandár túlnyomó többségének a szelleme, amelynek a soraiban csak igen kevés — az iglésiasi medencéből való — bányamunkás akadt. És mégis egy-két hónap eltelte után, a július 20—21-i általános sztrájk előestéjén eltávolították a dandárt Torinóból. Az idősebb katonákat leszerelték, az alakulatot pedig három részre bontották: egyik harmadát Aostába, a másodikat Triesztbe, a harmadikat Rómába küldték. Éjnek idején, meglepetésszerűen indították útnak a brigádot. Ezúttal nem éljenezte őket «elegáns» tömeg a pályaudvaron és dalaiknak, ha harci dalok voltak is, nem volt többé ugyanaz az értelmük, mint azoké, amelyeket megérkezésükkor énekeltek."

Gramsci, a torinói munkások tanítómestere és barátja

Gramsci már ezekben az első csatákban is megmutatja a maga munka- és harci módszerét. Kemény kézzel megindítani és irányítani a harcot úgy, ahogy az általános osztályérdekek megkívánják; türelmesen megértetni mindenkivel, hogy a vitás kérdésben melyek a burzsoázia, és melyek a proletariátus érdekei; semmit sem a véletlenre és az ösztönszerű kezdeményezésre bízni, hanem a legcsekélyebb részletet is előre látni és előkészíteni.

Minden egyes csata előkészítésekor és a harcok

alakulása alatt Gramsci megköveteli, hogy a munkásság vezetői mellette legyenek, s közvetlen és állandó kapcsolatban akar lenni a proletariátussal. Amikor a gyári szirénák megszólalnak és jelzik a munkaidő végét, munkáscsoportok igyekeznek nagysietve a szocialista pártszervezet székháza felé, az *Avanti!* torinói szerkesztőségébe, ahol Gramsci dolgozik, s várja már őket, hogy megvitassa velük a napi helyzetet és a feladatokat. A torinói munkásság legjobb fiai: Parodi, Oberti, Santhia, Bianco, Montagnana — csupa olyan név, amelyet immár Olaszország valamennyi munkása, sőt minden jó olasz ember szívébe zárt. De egyszerűbb emberek is, kezes-lábas munkaruhájukban, akiknek a neve nem jutott el hozzánk, gondolataik és tetteik azonban — Gramscin keresztül — egyesültek a többiekével. Gramsci cikkeiben beszédeiben és javaslataiban, sőt még színházi krónikáiban is, minduntalan rábukkanunk valamelyik munkás elvtárs egy-egy mondasára, megfigyelésére vagy ítéletére. Gramsci gondosan ügyelt arra, nehogy zavarba hozza azt a munkást, akivel beszélget, sőt arra törekedett, hogy munkás elvtársa bátran kifejezze egész gondolatát. Megkérdezte véleményét a szóbanforgó kérdésről s hosszasan beszéltette anélkül, hogy előzőleg ő maga kifejtette volna álláspontját. Gramsci véleménye csak a végén következett, amikor a Fiat-, a Diatto-művekből és Torinó többi gyarából való elvtársak — a maguk eredeti módján és minden befolyásolás nélkül — kifejezték már gondolataikat.

Gramsci gyűlölte egyes értelmiségiek dilettantizmusát, akik azt hangoztatják, hogy szocialisták, de felületesen és távolból szemlélték a munkások mindennapi problémáit. Gyűlölte bizonyos értelmiségiek népgyűlési szónoklását, akiket csakis az a vágy sarkallt, hogy megtapsoltassák magukat dagályos frázisaikért. Gramscit — mondja Montagnana emlékirataiban — semmi sem ingerelte fel annyira, mint a tiszteletlenség

a munkásközönséggel szemben. Megengedhetetlennek tartotta, hogy valaki odaálljon beszélni a tanulnivágó munkások elé —, akik teljes bizalommal vannak a párt küldötte előadó iránt — anélkül, hogy jegyzetekkel, ellenőrzött adatokkal és helytálló érvekkel kellőképpen felkészült volna erre. Gramsci — saját kifejezésével élve — úgy tekintette magát, mint aki a munkásosztály szerves része.

Azáltal, hogy állandóan munkások körében élt, résztvett harcukban, szervezeteikben és fölkerestte őket családjuk körében, a szó legtisztább értelmében „proletarizálódott”. Írás- és beszédmódja — írja róla Parodi — az olyan munkásé volt, aki osztálya történelmi hivatásának tudatára emelkedett.

Gramsci megkezdi a harcot a reformizmus ellen

Ezer meg ezer olyan epizódot mondhatnánk el ezekről a nehéz esztendőkről, amelyek mind Gramsci szeretetét tanúsítják, nemcsak a munkásosztály egésze iránt, hanem az egyes munkások, az egyes elvtársak iránt is. Saját költségén könyveket küld az augusztusi események következtében letartóztatott elvtársaknak, még számára teljesen ismeretleneknek is, törődik az elvtársak családi életével és tanácsokat ad a munkásanyáknak gyermekeik nevelését illetően stb.

Gramsci lelkesedéssel üdvözlö az 1917-es Nagy Októberi Forradalmat és tüstént megérti történelmi jelentőségét. A forradalom másnapján cikket ír az *Il Grido del Popolo* számára, a cenzúra azonban elejétől a végéig törli, s a cikk csak utóbb jelenik meg az *Avanti!* milánói és római kiadásában. Ez az első cikk teljes egészében mélyreható támadás a reformisták ellen, akik tagadták, hogy Oroszországban — tekintettel viszonylagos gazdasági elmaradottságára — szocialista forradalom fejlődhetik ki, s azt állították, hogy — „amint meg van írva »A tőké«-ben — a forradalomnak

szükségképpen a legfejlettebb kapitalista országokban: Németországban, Franciaországban vagy Angliában kell megkezdődnie... Kétségtelen, hogy Gramsci egy évvel később szabatosabban, az emberek és a körülmények jobb ismeretében írta volna meg ezeket az első cikkeit, Oroszországról, Leninről és a bolsevizmusról való értesülései akkoriban még túlságosan gyérek voltak. Ámde Gramsci tudatában — már akkor is, akárcsak később — a fő és alapvető követelmény: végleg leszámolni a reformisták dogmatikus álmarxizmusával, a banalitásoknak azzal az elcsépelet formula-gyűjteményével, amelyről Treves és Turati* el akarja hitetni, hogy Marx tanítása. «A nagyműveltségű Treves külsőséges sémává alakította át Marx elméletét, természeti törvénnyé, amely végzetszerűen érvényesül, függetlenül az emberek akaratótól, valamint azoktól a társadalmi erőktől, amelyeket ez a tevékenység kifejleszt, s amelynek során maga is a haladás tényezőjévé és új termelési formák szükségszerű okává válik. Marx doktrínája ilymódon a proletariátus tétlenségének a doktrínájává fajult.» A tömegek kezdeményező szellemét és alkotóképeségét „apró-cseprő reformista csetepatévá sorvasztották: vulgáris dolog lett belőlük, kis miniszteriális megalkuvások és kis hódítások akarása, a jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok bölcsesége...” (Gramsci, 1918 január 12.)

A reformista „régí gárda” Claudio Treves¹⁴ egyik cikkében megtámadta az „új nemzedéket” azzal vádolva azt, hogy a determinizmust¹⁵ voluntarizmussal¹⁶, a materializmust pedig idealizmussal cserélte el. Az új nemzedék nevében Antonio Gramsci válaszol. Ebben a válaszban, amint majd látni fogjuk, már megtaláljuk az *Ordine Nuovo* néhány központi motívumát. Gramsci kétségtelenül máris az *Ordine Nuovo*-ra¹⁷, a háború utáni nagy csatákra és a roppant felelősségre gondol.

* Lásd 9. számú jegyzetben.

AZ „ORDINE NUOVO” ÉS AZ ÜZEMI TANÁCSOK

„A tanácsban testesül meg a hatalomra törekvő osztály harcának jelenlegi formája.”

(GRAMSCI)

1919 május elseje: megszületik az „Ordine Nuovo”

1919 május elseje az olasz munkásmozgalom történetében nemcsak a roppant arányú és lendületű tüntetések miatt marad emlékezetes és dicsőséges, amelyekkel a néptömegek köszöntötték a maguk napját. Az imperialista háború intóztatós lidércnyomása megszűnt, az ágyúk és géppuskák szörnyű visszhangja elhalt, amikor elsőízben nyílt alkalom május elsejének megünneplésére. Emlékezetes és dicsőséges ez a nap azért is, mert ezen a napon született az *Ordine Nuovo*. Gramsci torinói életének első éveiben intenzív és eleven tapasztalatokat halmozott fel, mégpedig nemcsak anyaggyűjtéssel és elmélkedéssel szerzett tanulmányi tapasztalatokat, hanem az emberekkel való ismerkedések során, valamint a felelősség gyakorlásában és abban a forradalmi harcban gyűjtött tapasztalatokat is, amelyek az 1917-es augusztusi napok után a szocialista párt torinói szervezetének élére állította őt. Ezek a tanulmányi és harci tapasztalatok megismertették Gramscival és a fiatal értelmiségiek csoportjával — köztük Togliattival és Terracini¹⁸ — mind a torinói munkástömegek lelkeiben, harckészségében és építő képességében rejlő csodálatos forradalmi energiákat, mind pedig azoknak

az embereknek a tehetetlenségét és tudatlanságát, akik akkor a kivénhedt, de mégis dicsőséges olasz szocialista pártot vezették. Erre a pártra Európában és az egész világon úgy tekintettek, mint amely a fölfelé törő forradalmi mozgalomban felelős és fontos szerepet tölt be. Ennek az esztendőnek — 1919-nek — a tavaszán, Gramsci és Togliatti megértette és előre látta, hogy az elkövetkezendő évek és hónapok sorsdöntő órákat tartogatnak az olasz munkásszótály számára, amelyek az energia és a forradalmi öntudat maximumát követelik meg tőlük. Nem volt még teljesen kialakult programjuk. Elhatározták, hogy megteremtik a munkáskultúrának egy újfajta orgánumát, a munkások forradalmi nevelésének olyan eszközét, amely gyökeresen más, mint az olasz szocializmus képviselői által készített szokásos könnyfakasztó és selejtes tákolmányok. Ezzel a merész és lelkes szándékkal Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti, Umberto Terracini és Angelo Tasca¹⁹ (aki azonban csak rövid ideig marad utitársuk) 1919 május elsején — hogy úgy mondjam — keresztvízre tartották az *Ordine Nuovo*-t. A „szocialista kultúra hetiszemléje” megteremtésének gondolata április havában érlelődött meg néhány heves vita során, amelyet ezeknek az ifjaknak a csoportja Gramscinak az *Avanti!* piemonti szerkesztőségében lévő dolgozószobájában rendezett. Ugyanaz a majdan könyvekkel és iratokkal zsúfolásig tömött kis szoba ez, amely az új folyóirat szerkesztősége és kiadóhivatala lesz, s utóbb is, amikor az *Ordine Nuovo* 1921 január elsejétől fogva napilappá alakul át és elfoglalja mindazokat a helyiségeket, ahol annakelőtte az *Avanti!* piemonti kiadását szerkesztették és nyomták. De hadd mondja el maga Gramsci az *Ordine Nuovo* és keletkezése történetét:

„Amikor 1919 április havában harmad-, negyed- vagy ötödmagammal elhatároztuk (s ezeknek a vitáknak és tanácskozásoknak még nyomuk kell hogy le-

gyen, mert hiszen jegyzőkönyveket — igenis, szabályos jegyzőkönyveket vezettünk róluk és szépen le is másoltuk őket... a történelem számára!) — ismétlem: amikor elhatároztuk, hogy megkezdjük ennek a szemlének — az *Ordine Nuovo*-nak — a kiadását, alkalmasint egyikünk sem gondolt olyasmire, hogy megváltoztassa vele a világ arculatát, hogy megújítsa az embertömegek agyát-szívét, s a történelem új korszakát nyissa meg. Egyikünk sem ringatta magát rózsás ábrándokban vállalkozásunk sikere felől. Valamelyikünk arról ábrándozott, hogy néhány hónap alatt 6 000 előfizetőnk lesz. Kik voltunk? Mit képviseltünk? Miféle új gondolatnak voltunk a hordozói? Sajnos, az egyetlen érzelmi kapocs, amely ezeken az összejöveteleken összefűzött minket, a proletárdiktatúra iránti nehezen körvonalazható ködös lelkesedés volt: csinálni akartunk valamit, tenni, tenni. Gyötrődtünk, meghatározott tájékozódás nélkül, úgy éreztük, hogy elmerülünk a fegyverszünetet követő hónapok forrongó életében, amikor az olasz társadalom összeomlása közvetlenül küszöbön állónak látszott. Az egyetlen új szót, amely azokon az összejöveteleken elhangzott, sajnos, elfojtották."

Ezeket írja Gramsci 1920 augusztusában, felidézve azokat az első összejöveteleket, amelyek előkészítették az *Ordine Nuovo* megszületését, feltárva az *Ordine Nuovo* élete legelső hónapjainak „titkos történetét”, amely — az ő szavaival élve — egy „szerkesztőségi államcsínyben” kulminált. Ez az „államcsíny” új irányt szabott és új, eredeti arculatot adott az ujság egész életének. Vajjon hogyan és miért fojtották el az első időben azt az „új szót”, amelynek az *Ordine Nuovo* utóbb oly buzgó és bátor hirdetője lesz majd — az üzemi tanácsok jelszavát?

Ezekben az áprilisi első vitákban, Gramsci már azt javasolta, hogy minden energiájukat és az új lap minden oldalát az igazi olasz forradalmi szellem feltárására szenteljék. Ő már akkor is ellenezte Tascának azokat a javaslatait, amelyek utóbb a folyóirat első számaiban tükröződtek, s arra irányultak, hogy az *Ordine Nuovó*-t az „absztrakt kultúra és elvont elméleti tájékoztatás szemléjévé alakítsák, amely háborzongató novellácskák és jámbor fametszetek közlésére hajlik”. Gramsci ellenben azt javasolta, hogy az *Ordine Nuovó*-ban azokat a mély és új törekvéseket karolják fel és illusztrálják, amelyek az olasz munkáosztályból fakadtak és annál sürgetőbben jelentkeztek, minél inkább nőtt a háborút követő forradalmi hullám. Azt javasolta, hogy figyelmüket az üzemi munkásbizottságokra, valamint az osztálybizalmiak és tagdíjgyűjtők mozgalmára kell összpontosítani. Tascá azonban — mondja Gramsci — visszautasította ezeket a javaslatokat mint összeférhetetleneket a tisztességtudó és békés olasz szocialista család jó hagyományaival, úgyhogy az első számokban az *Ordine Nuovó*-nak nem volt se programja, se központi eszméje, hanem afféle absztrakt kultúrszemle lett, középszerű intellektualizmus terméke.

Íme, ezek az előzményei annak a „szerkesztőségi államcsínynek”, amelynek a részleteit magának Gramscinak az elbeszélése nyomán követhetjük.

... a központi probléma: az üzemi tanácsok felé

„Togliattival kettesben kiterveltünk egy szerkesztőségi államcsínyt. A szemle 7. számában határozottan felvetettük az üzemi munkásbizottságok problémáját. Néhány nappal a cikk megírása előtt egyik este kifejtettem Terracini elvtársnak a cikk gondolat-

menetét, s Terracini kijelentette, hogy mind elméleti, mind gyakorlati tekintetben teljesen egyetért vele. Terracini beleegyezésével és Togliatti közreműködésével a cikk meg is jelent, s valóban az történt, amit előre láttunk: felkértek engem, Togliattit és Terracinit arra, hogy előadásokat tartsunk a tanulókörökben és a gyári gyűléseken, az üzemi munkásbizottságok meghívtak minket, hogy vitassuk meg ezt a kérdést a bizalmiak és a tagdíjgyűjtők szűkkörű összejevetelein. Folytattuk a megkezdett munkát. Az üzemi munkásbizottságok fejlesztésének a programja az *Ordine Nuovo* központi problémája, irányító eszméje lett. Ezt a programot, mint a munkásforradalom alapvető problémáját állítottuk fel, és valóban a proletár «szabadság» problémája volt. Az *Ordine Nuovo* számunkra és mindazok számára, akik követtek minket «az üzemi tanácsok ujsága» lett. A munkások megszerették az *Ordine Nuovó*-t (ezt benső meglelégedéssel állapíthatjuk meg) — de vajjon miért szerették a munkások az *Ordine Nuovó*-t? Azért, mert az ujság cikkeiben ráismertek önnönmagukra, megtalálták bennük önnönmaguk egy részét, jobbik felüket; azért, mert azt érezték, hogy az *Ordine Nuovó*-t ugyanannak a belső vizsgálódásnak a szelleme hatja át, mint őket: «Vajjon hogyan válhatunk szabadokká? Hogyan válhatunk önmagunkká?» Azért, mert az *Ordine Nuovo* cikkei nem holmi rideg intellektuális építmények voltak, hanem a legkülönb munkásokkal folytatott beszélgetéseinkből fakadtak, a torinói munkáosztály valóságos érzelmeit, törekvéseit és szenvedéseit fogalmazták meg, amelyeket kipuhatoltunk és megszólaltattunk. Az *Ordine Nuovo* cikkei való események — egy benső felszabadulási folyamat mozzanatainak és a munkáosztály megnyilvánulásának tekintett események — úgyszólván «jegyzőkönyvbe foglalása» voltak. Ime, ezért szerették a munkások az *Ordine Nuovó*-t, s ezért született meg az *Ordine Nuovo* eszméje.”

Az üzemi tanácsok eszméje az *Ordine Nuovo* központi eszméje, az üzemi tanácsok története az *Ordine Nuovo* története lett.

Gramsci nem „eszelte ki” az üzemi tanácsokat. Gramsci tüzetesen tanulmányozta az Októberi Szocialista Forradalom tapasztalatait; azt az alkatot, azt a bázist, amely lehetővé tette a forradalom győzelmét, azt a talajt, amelyen a forradalom megvethette egy új típusú állam, a munkások és parasztok államának az alapjait. Gramsci a tanácsokban ismerte fel ezt a bázist, egy új típusú hatalom: a proletárdiktatúra struktúráját. Ugyancsak tanulmányozta a háború utáni egész forradalmi mozgalom viszontagságait és tapasztalatait, s rájött arra, hogy a forradalom megbukott, a forradalmi vívmányok hiábavalóknak és mulékonyaknak bizonyultak, ahol hiányzott vagy túlságosan gyöngye volt a forradalom bázisa, s ahol nem teremtettk meg eleve az új típusú munkásállam szerveit és struktúráit. Ezért győzték le a forradalmat Németországban, Finnországban, Bajorországban és Magyarországon. Így jutott el Gramsci ahhoz, hogy felvesse magában a kérdést: „Van-e Olaszországban a munkásosztálynak olyan intézménye, amelyet a szovjetekhez lehetne hasonlítani, amely osztozik azok lényegében?... Van-e Olaszországban, Torinóban a szovjet kormányzásnak csírája...?”* Vagyis: van-e olyan szerv, amely a munkásoknak nemcsak egy részét, nemcsak az élcsapatot egyesíti és szervezi, hanem az egész munkásságot, olyan szerv, melynek révén a munkástömegek tudatára ébredhetnek önmaguknak és annak a szerepnek, amelyet a termelésben és a társadalomban betöltenek; tudatára ébredhetnek a termelés és a társadalom problémáinak (s ennél fogva vállalhatják a jövőben irányításukat)? Van-e Olaszországban, Torinóban egy olyan eszköz, amely holnap

* *Antonio Gramsci, Levelek a börtönből.* 25. old.

a közvetlen munkásdemokrácia szervévé és állami intézményévé válhat, s a parlamentáris polgári demokrácia intézményei és hatalmi szervei helyébe léphet? Íme, ez az a kérdés, amelyet Gramsci felvetett.

Az üzemi munkásbizottságoktól az üzemi tanácsokhoz

A háború folyamán — azoknak az „ipari mozgósítási bizottságoknak” az utódaiként, amelyeket a gyárosokkal karöltve maga a kormány létesített, hogy félig katonai munkaütemet és fegyelmet kényszerítsen rá a termelésre — megszülettek és megerősödtek a gyárakban az üzemi munkásbizottságok. Ezeket valamennyi munkás választotta, hogy minden tekintetben (bér, munkaidő, fegyelem stb.) képviseljék és védelmezzék érdekeiket a gyártulajdonosok és a kormány megbízottjaival szemben. Az üzemi munkásbizottságok, struktúrájuknál fogva, bevonták a közösségi életbe, a munkásosztály megmozdulásaiba és a követelésekért folyó harcokba a munkásság egész tömegét, azokat is, akik mindig távoltartották magukat még a szakszervezeti mozgalomtól is. Éppen ezért ezek az üzemi munkásbizottságok jó eszközöknek bizonyultak az osztályöntudat felébresztésére és terjesztésére, legalábbis annak elemi formájában, még a legelmara-dottabb és legszervezetlenebb tömegek: a falvakból nemrég toborzott, s ezért félig-meddig még mindig paraszti gondolkodású napszámosok körében is.

Az üzemi munkásbizottságokban Gramsci felismerte az új munkáshatalom „csíráját”, a jövő új-típusú „állami intézményét”, a „szovjetek” lehetséges olasz formáját. Az *Ordine Nuovo* 7. számában megjelent „Munkásdemokrácia” című cikkében, amellyel végrehajtotta az említett „szerkesztőségi államcsínyt”, Gramsci a torinói legkülönb és a legértelmesebb munkásokhoz fordulva megmutatta a helyes utat: „Az

üzemi bizottságok a munkásdemokrácia szervei; ezért meg kell szabadítani őket a vállalkozók által rájuk kényszerített korlátozásoktól, s új élettel és energiával kell megtölteni őket. Ma az üzemi munkásbizottságok korlátozzák a kapitalista hatalmát a gyárban, s döntőbírói és fegyelmi tevékenységet fejtenek ki. Továbbfejlesztve és kibővítve később a proletárhatalom szerveivé kell válniuk, amelyek majd felváltják a kapitalistát az irányítás és az adminisztráció összes hasznos funkcióiban." Az üzemi munkásbizottságokból megszületnek az üzemi tanácsok.

A torinói munkások magukévá tették Gramsci felhívását: Torino valamennyi nagy üzemében megmozdultak, és nekiláttak, hogy megalakítsák a tanácsokat. A Fiat-művek központi üzeme és a Brevetti-gyár műhelyeinek a munkásai mutattak példát: ők létesítették az első tanácsokat. Alulról jövő nagy mozgalom volt ez, amely néhány hónap leforgása alatt a tanácsok egész hálózatát terjesztette ki Torino valamennyi gyárára, s egy esztendő során több mint 150 000 munkást szervezett meg. Torino a tanácsok városa lett.

Gramsci alkotótevékenységének egyik legboldogabb, legintenzívebb és legtermékenyebb korszaka volt. Az *Ordine Nuovo* addig a tanácsok eszméje volt, most hangja, lelke, esze lett, amely összeegyezteti a különféle tapasztalatokat, s ezekből kidolgozza a tanácsok elméletét. Gramsci, Togliattival együtt, napról napra követi a mozgalom fejlődését: jelen van a gyűléseken, összehívja a műhelymegbízottakat, tanulmányozza és megvitatja velük azokat a formákat, amelyeket az új intézmény a valósággal, a munkások konkrét tapasztalataival való érintkezés során felvesz. Ha átlapozzuk az *Ordine Nuovo* (immár ritka) számainak gyűjteményét, fogalmat alkothatunk magunknak arról a szenvedélyes és lelkes érdeklődésről, amellyel Gramsci a mozgalmat figyelte, formáit tanul-

mányozta, igyekezett megérteni minden megnyilvánulását, megvilágítani és részletesen megmagyarázni értelmüket. Nincs az *Ordine Nuovó*-nak úgyszólván egyetlenegy olyan száma sem, amelyben Gramsci ne szentelt volna egy-egy cikket vagy „krónikát” a tanácsoknak, s másfelől, nincs olyan cikk, amelyben nem érintené és nem vetné fel újra meg újra a tanácsok kérdését.

A tanácsok mint a munkásdemokrácia szervei

Valóban, Gramsci a tanácsok problémáját nem kizárólagosan munkásproblémának fogta fel és nem egyszerűen a munkásoknak az ipari termelésbe való beleszólása és ellenőrzése módozatát vagy eszközét látta bennük. Sőt, erélyesen vitába szállt Tascával és a reformisták egész klikkjével, akik a tanácsmozgalom mindinkább növekvő hulláma láttára úgy tettek, mintha helyeselnének, valójában azonban arra törekedtek, hogy a tanácsok jelentőségét és feladatát kizárólagosan — a kapitalista termelési rendszerrel együttműködő — ellenőrző tevékenységre korlátozzák. Gramsci szemében a tanácsok elsősorban nem a termelés technikai eszközei és az üzemvezetés hivatott szervei, hanem sokkal inkább a munkásdemokrácia szervei voltak, amelyeken keresztül a munkásság megtanulja irányítani (s később majd valóban irányítja is) nemcsak a gyárat, hanem a várost, az államot és az egész társadalmat. Ezért Gramsci nemcsak korporatív gyári üzemi tanácsokra gondolt, hanem mezőgazdasági üzemi tanácsokra, falusi (napszámosokból és szegény-parasztokból álló) tanácsokra, kerületi tanácsokra és kaszárnyatanácsokra is mint egy új típusú, közvetlen, szovjettípusú demokrácia alapvető iskoláira, amely konkrét politikai és gazdasági tartalmat ad majd a proletariátus diktatúrájának:

„A dolgozóknak azok a tanácsai, amelyek burzsoá rendszerben jönnek létre, természetesen nem foghatók a szovjetekhez, de az osztályharc egyéb szerveivel szemben, mégis azokhoz hasonló elvet képviselnek. A termelőmunkát végzők egész tömegére kiterjedő, a termelési folyamattal kapcsolatban álló felügyeleti és hatalmi szervek olyan formák, amelyek sokkal inkább szükségessé válnak mindenki számára, semmint hogy ne fogadnák el őket — így módot adnak mind a szakszervezetnek, mind a pártnak arra, hogy kiszélesítse tevékenységét, s olyannyira elmélyítse, hogy a legtávolabbi rétegekig is eljuthasson és megmozgathassa őket. Ugyanakkor a tanácsok létrejöttükkel kényszerítő erővel hatnak a pártra és a szakszervezetekre, hogy felvessék a problémát; azt a kérdést, hogyan ragadhatják magukhoz a tanácsok irányítását, hogyan érhetik el, hogy a tanácsok ne velük szemben, hanem mellettük álljanak. Ez pedig valójában az új társadalmi alakulatok feletti úrrálevés kérdése, az emberek új módon, nem a megszokott demokratikus formák és szervezetek közvetlen vagy közvetett felhasználásán keresztül való elérésének kérdése.”

„A tanácsok olyan tömegeket juttatnak el a szakszervezetekhez, melyek nemcsak jó munkabért és megfelelő munkaidőt követelnek a burzsoá társadalmi renden belül, hanem amelyek már sejtik egy másik rendszerbe való átmenet lehetőségét. Ami a pártot illeti, olyan közösségekre talál, amelynek megvan már a saját formája, s nincs szüksége arra, hogy a burzsoázia által felállított kereteket fogadja el, olyan tömegekre talál, amelyek kezdik már önnön erejükből kormányozni sajátmagukat. Mindenekelőtt pedig a tanács — s ez még fontosabb — olyan alakulat, amelyet természeténél fogva nem korlátoz sem a munkának valamilyen meghatározott módja, sem pedig a szellemi vagy technikai fejlettségnek egy bizonyos foka, hanem amelynek elterjedési lehetősége határ-

talán. Nem is képzelhető másnak, mint egyetemes jellegűnek" (Gramsci).

A kérdésnek ilyen módon való felvetésével a tanácsmozgalom áttöri annak a szűk és kicsinyes korporativizmusnak a gátjait, amelyben olyan jól érezték magukat azok a reformista „mandarinok”, akik akkoriban dróton rángatták a Confederazione Generale del Lavoro-t (Általános Szakszervezeti Szövetség) és korlátlanul basáskodtak az összes ipari szakszervezetekben. A torinói tanácsmozgalom, ahelyett hogy csökkentette és diszkreditálta volna a szakszervezetek befolyását a tömegek között, sokkal inkább megerősítette s néhány hónap leforgása alatt rohammal meghódította a rendkívül erős torinói fémipari helyi szervezetet, valamint a többi szakszervezetek nagy többségét is. A tanácsmozgalom kommunistái megszerezték a többséget a torinói Camera del Lavoro-ban, amely ennek eredményeképpen mind a szervezett lakosok száma, mind pedig azok harci szelleme tekintetében — megerősödött.

A reformisták az „Ordine Nuovo” ellen

Mindez szükségképpen megzavarta a reformista vezérek békés és bürokratikus álmait, akik nyugtalankodtak népszerűségük csökkenése miatt és veszélyeztetve látták választási pozícióikat. Ezek az emberek dühödten támadtak a tanácsmozgalom, s főképpen az *Ordine Nuovo* ellen, amely a mozgalom lelke és agya volt. Az *Ordine Nuovo* sikeresen küzdött azért, hogy a tanácsok mindinkább áttörjék a korporatív szellem és a merőben gazdasági követelések korlátait, amelyek közé a gyártulajdonosok és a reformisták akarták szorítani őket, s hogy mindinkább a közvetlen munkásdemokrácia intézményeivé, szovjet típusú szervekké váljanak.

Mit nem mondtak és mit ki nem találtak a reformizmus e rutinos, nagyképű, tudálékos vénei, a megalkuvásnak és az osztályegyüttműködésnek ezek a teoretikusai Gramsci és az *Ordine Nuovo* „ifjoncai” ellen! A reformista öregek még mindig csak azt prédikálták, hogy ki kell várni a forradalom pillanatát, várni kell, amíg az idők megváltoznak és megérnek a reformokra és a nagyobb vívmányokra. Gramsci és az *Ordine Nuovo* ellenben haladéktalanul neki akant látni, hogy előkészítse és készenlétben tartsa a forradalom, a nagy vívmányok kiharcolásának a fegyvereit, s megacélozzák azoknak az embereknek a lelkét, akik ezeket a fegyvereket forgatni fogják. Gramsci és az *Ordine Nuovo* tehát „voluntaristák”, „aktivisták”²⁰, „bergsoniánusok”²¹ és „idealisták”! Gramsci és az *Ordine Nuovo* semmivel sem akarnak kevesebbet, mint hogy az emberek akaratát és cselekvését állítsák az objektív feltételek helyébe! Micsoda bölcseség — háborodtak fel a reformista vezetők. Gramsci azonban elmésen jegyezte meg róluk: „Túlságosan bölcsek, alighanem éppen azért, mert gyöngé a hitük.” S valóban: miféle hitük is lehetett? Hogyan is hihettek volna a tömegek kezdeményező szellemében, s az intézményekben, amelyeket e tömegek éppen önkormányzatuk megvalósítása céljából teremtenek, azok a szakszervezeti tökfilkók, akik magukévá tették Turati ostoba mondását: „A parlament úgy viszonylik a tanácshoz, mint egy modern város egy barbár hordához”? Éppen ezért Gramsci nem győzte eléggé óvni a szocialista pártot és a tömegeket ettől az álnok fajzattól, s nem kímélte a fáradságot, hogy új, nemes, egészséges és előrelendítő szocialista energiákat keltsen és ébresszen bennük. „A szovjetköztársaság és a burzsoá köztársaság, valamint a munkásdemokrácia és a liberális demokrácia közül a reformisták és az opportunisták a burzsoá köztársaságot, a liberális demokráciát választják. Az olasz szocialista értelmi-

ségi ifjúság — amelyet semmiféle kötelék nem fűz a multnak ezekhez az embereihez, amely mentes előítéletektől és tradícióktól, amely érettségét a háború szenvedései, forradalmi lelkiületét pedig a bolsevik forradalom tanulmányozásán keresztül érte el — van hivatva kialakítani, létrehozni azt, ami történeti szerepének különleges jellemvonása: kifejleszteni a forradalmi gondolkodás és forradalmi cselekvés erőit” (Gramsci).

A reformisták a tanácsmozgalommal szemben (amint már a bolsevikok vezette forradalom ellen is) a szerencsétlenség prófétáinak köntösét öltötték magukra, akik ugyanakkor, amikor a forradalmi szervezkedés minden akcióját és erőfeszítését szabotálták olyan katasztrófákról prédikáltak, s olyan katasztrófákkal fenyegetőztek, amelyeket saját maguk igyekeztek előkészíteni. Mindent elkövettek, hogy akadályozzák a tanácsmozgalmat. Kihaszználva az olasz szakszervezetek maximalista és reformista vezetői gyengeségét és cselekvésre képtelenségét, gáttal vetettek annak, hogy a tanácsmozgalom Torino város határán túl kiterjedjen. A tanácsok Torinóba szorultak, mintegy ostromgyűrűbe zárva. A reformista vezérek szabotázsra volt az a döntő tényező, mely nem engedte érvényesülni az olasz munkásosztály forradalmi energiáit (pedig az Torinóban, az üzemi tanácsokban, megtalálta a maga intézményes és előrelendítő formáját) és megtörte az első világháború utáni időszak nagy forradalmi hullámát.

Azt az elszigeteltséget, amelybe a torinói munkásság, az olasz forradalmi proletariátus élcsapata került, a munkásosztály ellenségei: a gyártulajdonosok, a kormány és a királyi gárda²² kellőképpen kihasználták. Ezek nem osztoztak a „reformista mandarinok” véleményében, a tanácsmozgalmat nem utópiának és hiú ábrándnak tekintették, hanem új, felgerjedt energiák kibontakozását, feltörését látták benne és félték

tőle. Éppen ezért, miután eredménytelen maradt az a kísérletük, hogy saját érdekeik szolgálatába állítsák, hogy korrumpálják, s egy „jobb” és „racionálisabb” kapitalista termelés céljaira használják fel (ilyen értelemben még magát az *Ordine Nuovo*-t is igyekeztek megkörnyékezni), végül is lesújtottak rá.

Így érkezünk el az 1920 áprilisi sztrájkhoz, a híres „óramutató-sztrájkhoz” (amelyet azért neveznek így, mert a munkások és a gyártulajdonosok között a nyári időszámítás bevezetése körüli vita szolgáltatott ürügyet rá, valójában azonban egy alapvető elvi kérdésről volt szó: az üzemi tanácsok kérdéséről, amelyeket a gyártulajdonosok el akartak törölni, vagy legalább is meg akartak fosztani hatalmuktól). Gramsci, a Kom-munista Internacionálénak küldött, a torinói munkás-mozgalomról szóló beszámolójában, a következőképpen mondja el az eseményeket:

Az 1920 áprilisi torinói általános sztrájk

„A torinói mozgalomnak nem sikerült túlnőnie a helyi kereteken, mert a szakszervezetek egész bürokratikus gépezetét mozgásba hozták annak megakadályozására, hogy Olaszország többi részének munkástömegei is kövessék Torino példáját. A torinói mozgalmat mindenféleképpen neveltségessé akarták tenni, kigúnyolták és rágalmazták.

A szakszervezetek különféle szerveinek és a szocialista párt vezetőségének éles kritikái felbátorították a kapitalistákat, akik nem fékeztek többé magukat a torinói proletariátus és az üzemi tanácsok ellen vívott harcukban. A gyártulajdonosoknak 1920 márciusában tartott milánói értekezlete kidolgozott egy támadási tervet, azonban a «munkásosztály gyámjai», a gazdasági és politikai szervezetek mit sem törődtek ezzel a ténnyel. A torinói proletariátus mindenkitől elhagyatva

kénytelen volt egymaga, saját erejéből szembeszállni az egész hazai kapitalizmus és az államhatalom erejével. Valóságos rendőrhadsereg árasztotta el Torinót, a város körül a stratégiailag fontos helyeken ágyúkat és gépfegyvereket állítottak fel. S amikor a katonai apparátus már készenlétben volt, a kapitalisták megkezdték a provokációkat a proletariátus ellen. Igaz ugyan, hogy a proletariátus e rendkívül súlyos harci körülmények láttára habozott elfogadni a kihívást; amikor azonban megértette, hogy az összeütközés elkerülhetetlen, bátran felhagyott tartózkodó magatartásával, s azt akarta, hogy a harc egészen a győzelmes befejezésig folytatódjék.

A fémmunkások egy álló hónapig sztrájkoltak, a többi szakmabeliek tíz napig. Az egész megyében megállt az ipar, megbénult a közlekedés. A torinói proletariátus azonban el volt szigetelve Olaszország többi részétől. A központi szervek mit sem tettek megsegítésére, még csak egy kiáltványt sem tettek közzé, hogy megmagyarázzák az olasz népnek a torinói munkásság harcának jelentőségét, az *Avanti!* pedig kereken megtagadta a torinói pártszervezet kiáltványának közlését. Országszerte anarchistáknak és kalandoroknak bélyegezték a torinói elvtársakat. Abban az időszakban Torinóban kellett volna megtartani az országos pártértekezletet, azonban Milanóba helyezték át, mert az «általános sztrájk martalékává lett» város «alkalmatlannak» látszott arra, hogy szocialista viták színhelye legyen.

Ez alkalommal világosan kiderült a párt vezetésével megbízott emberek teljes tehetetlensége. Míg Torinóban a munkásság bátran védelmezte az üzemi tanácsokat, az első olyan szervezetet, amely a munkásdemokrácián alapul és megtestesíti a proletárhatalmat, addig Milanóban a tanácsoknak mint a proletariátus által meghódítandó politikai hatalom formájának a megvalósítására vonatkozó elméleti tervek-

ről és módszerekről fecsegték. Arról vitalkoztak, hogyan lehetne rendszerbe foglalni még ki sem harcolt vívmányokat, ugyanakkor pedig sorsára bízták a torinói proletariátust és lehetőséget adtak a burzsoáziának arra, hogy szétzúzza a már kivívott munkáshatalmat.

Az olasz proletártömegek különféleképpen nyilvánították ki szolidaritásukat a torinói elvtársak iránt: a pisai, livornói és firenzei vasutasok megtagadták a Torinóba irányított csapatok szállítását, a livornói és genovai kikötőmunkások és tengerészek szabotálták a kikötői forgalmat, sok város proletariátusa pedig a szakszervezetek utasítása ellenére is sztrájkba lépett.

A torinói és piemonti általános sztrájk végül is megtört a szakszervezetek, sőt maga a párt szabotálásán és ellenállásán. Ennek ellenére nagy iránymutató jelentősége volt, mert bebizonyította, hogy a munkások és a parasztok gyakorlati egysége igenis lehetséges, s ismét igazolta annak égetően szükséges voltát, hogy harcoljanak a szakszervezetek bürokratikus gépezete ellen, amely a legszilárdabb támasza a parlamentaristák²³ és a reformisták arra irányuló opportunista mesterkedéseinek, hogy elfojtsák a dolgozó tömegek minden forradalmi mozgalmát."

Gramsci ezt a sztrájkot a háború utáni olasz forradalmi mozgalom csúcspontjának tekintette. A kronstadti tengerészek pedig az 1920 nyarán Oroszországba meghívott olasz delegációt ezzel a kiáltással üdvözltek: „Éljen az 1919 áprilisi torinói általános sztrájk!"

Gramsci a tanácsmozgalom lelke és irányítója

Gramsci, aki ezeket az eseményeket elmondja, valóban azok főszereplője és irányítója volt. Feleleveníteni ezeket az eseményeket annyi, mint feleleveníteni Gramsci életét és művét az 1919—1920. évi

feszült, munkával teli és hősi hónapokban. Az *Ordine Nuovo* a tanácsmozgalom zászlaja, szócsöve és lelki-ismere-e volt, Gramsci pedig az *Ordine Nuovo* esze-lelke. S mindenki annak ismerte, így emlegette, olyan-nyira, hogy Gramsci végül is kénytelen volt védekezni ez ellen. Azt írta: „Szeretnők elkerülni, legalábbis az elvtársak részéről, hogy amikor szemlénkről írnak vagy kifejezik nézeteinkkel való egyetértésüket, akkor egyetlen íróban személyesítsék meg a szemle munkásságát. Gramsci, Gramsci és mindig csak Gramsci. Gramsci, aki ilyen meg olyan, Gramsci, aki ezt meg azt mondta és így tovább. A valóság az, hogy az *Ordine Nuovo*-t kommunista módra írjuk, mert hiszen a cikkek három, négy vagy öt elvtárs bensőséges együttműködéséből születnek és Gramsci csupán ezek egyike...” Ámde ha Gramsci nem is az egyetlen embere az *Ordine Nuovo*-nak, kétségtelenül legnagyobb támasza, s legtehetségesebb egyénisége és szelleme, s az ő iskolájában alakultak ki és növekedtek a többiek.

Ezek az események összefonódnak Gramsci élete e korszakának epizódjaival és krónikájával. Amikor a munkások harcba indulnak, sztrájkba lépnek, Gramsci velük van; nemcsak morálisan, hanem a valóságban is közöttük van, s együtt harcol velük. Az *Ordine Nuovo* szerkesztőségében levő kis szobája a harc szervezésének és irányításának központja.

Amikor 1921 áprilisában a Fiat-művek munkásai a hosszú sztrájktól megviselve, a szakszervezeti központ vezetőitől cserbenhagyva, elszigetelve, elcsigázva, a tőkés megtorlás és a reformista vészmadarak gunyolódásának céltáblájává válva kénytelenek visszatérni a gyárakba és újra megkezdeni a munkát, Gramsci egyik legszebb cikkét írja számukra, amely valaha is megjelent az *Ordine Nuovo* hasábjain. Felice Platone így emlékezik meg róla:

„Csakis ilyen spontán, de mégis tudatos, mélysé-

ges és megfontolt szeretet és bizalom a nép minden rétege iránt sugalmazhatott egy olyan írásművet, mint az «Uomini di carne e d'ossa» (Húsból és vérből való emberek) című cikk, amelyet Gramsci 1921 áprilisában, a torinói Camera del Lavoro felgyújtása és a Fiat-művek sztrájkoló munkásainak a veresége után közölt. Ezeket a munkásokat, akik legyőzötten tértek vissza munkájukhoz, a munkásmozgalom némely nagyfejű tökfűlkója megvetésével sújtotta: a Fiat munkásai — mondták ezek — nem tudnak harcolni, meghajoltak a gyártulajdonosok ereje és a fasiszta erőszak előtt. Gramsci kivont karddal, szenvedélyesen védelmezte őket, s az esztelen vádat megsemmisítő erővel fordította vissza a rágalmazók ellen: hiszen azokról a munkásokról volt szó, akik egymagukban verekedtek végig az 1917 augusztusi felkelést; akiket rútul cserbenhagytak a háború utáni nagy mozgalmakban (mint például az áprilisi sztrájk idején), s akik mindenki másnál többet szenvedtek a gyári megszállás vereséggel zárult harcaiban. Mindig a legelső sorokban, az élcsapatban voltak. Ebben a legutóbbi ütközetben is magukra maradtak, s elvégre ők is csak húsból és vérből való emberek, akik tudatában voltak annak, hogy csupán saját erejükből nem győzhetnek le egy náluknál mérhetetlenül hatalmasabb ellenséget.

A munka újrakezdésének reggelén idejében ott voltunk (ha nem tévedek, Pietro Ferroróval és Mario Montagnanával együtt) a Fiat központi üzemének a kapui előtt. A csoportosan érkező munkások mohón olvasták Gramsci cikkét, s nem palástolták hálás meghatottságukat."

1920 szeptembere: a gyárfoglalás

1920 szeptemberében a fémmunkások elfoglalták a tulajdonosok által bezárt és elhagyott gyárakat, s a maguk szakállára, tulajdonosok nélkül folytatták a

termelést. Ez a tett az első lépés a munkásönkormányzat megvalósítása felé, s kézzelfoghatóan mutatja és bizonyítja a munkásosztály történelmi érettségét a termelés irányításával együttjáró minden felelősség és feladat vállalására. Gramsci lelkesen és hévvel üdvözli ezt az eseményt: „Annak, amit a munkások cselekedtek, óriási történelmi jelentősége van, s ezt a munkásosztálynak teljes mivoltában meg kell értenie... Az eddigi zsarnokoskodás a gyárakban ma a gyáraknak a munkásság által történt elfoglalásával megtört; az ipari funkcionáriusok megválasztásának joga a munkásosztályé lett. Minden gyár egy-egy illegális állam, egy-egy proletánszocietás, amely nappalról napra él, s várja az események alakulását. Ámde, ha bizonytalanság uralkodik is ezeknek a proletánszocietásoknak a jövőjét illetően, maga az a tény, hogy «ezek a szocietások élnek» roppant történelmi jelentőségű.” Gramsci nappalról napra résztvett ebben a nagy harcban és ennek szentelte az *Ordine Nuovo* nem egy teljes számát. Csupán egyellen epizódról akarunk még megemlékezni: arról, amelyet Mario Montagnana írt meg „Egy torinói munkás emlékiratai” (*Ricordi di un operaio torinese*) című könyvében, s amely igen híven érzékelteti azoknak a hősi és tragikus napoknak a légkörét:

„Tíz nappal a gyárfoglalás megkezdése után egész Olaszország munkássága fel volt fegyverkezve, s bármiféle arra irányuló kísérlet, hogy erőszakkal üzzék ki a gyárakból, előre biztos és véres kudarcra lett volna ítélve.

Ez a határozott érzés akkor támadt bennem első ízben, amikor szeptember első napjának egyik éjszakáján Gramsci, néhány más elvtársunk meg én elmentünk meglátogatni a Fiat-Lingotto gyárat, amelynek akkor — 1920-ban — még csak néhány nagy műhelye (főképpen kovácsoló műhelye) készült el és kezdett működni.

Miközben nyugodtan beszélgettünk az üzemi tanács képviselőivel, egyszerre csak vészjóslóan megszólaltak a szirénák. Ez riadó jele volt. A Fiat-Lingotto gyár fiatal vörösőrei, akik egész éjszaka kerékpáron cirkáltak az üzem környékén, jelentették, hogy mindenfelől egyidejűleg erős katonai és királyi gárdista járőrök közelednek. Fel kellett tehát készülni minden eshetőségre.

A szirénák hangjára a gépek egy szempillantás alatt leálltak. A munkások munkaruháikban, olajtól és portól piszkos arccal valamennyi műhelyből, az óriási csarnok minden zúgából tizesével-százasával futólépésben jöttek össze, ki pisztollyal, ki kézigránáttal felfegyverezve, némelyek puskával, mások pedig csak óriási vaslándzsával, amellyel maguk kovácsolták és köszörültek élesre és hegyesre — valamennyien készen arra, hogy — ha kell — még életük árán is megvédelmezzék a maguk gyárát, a saját gyárukat.

Egy-két perc múlva a szirénák elhallgattak. A riadó elmúlt. A munkások lerakták fegyvereiket, visszatértek a gépeikhez, s mintha mi sem történt volna, újra megkezdték a munkát anélkül, hogy fölösleges beszélgetésekkel és megjegyzésekkel fecsérelték volna az időt. Nem volt szabad megengedni, hogy ez a jelentéktelen incidens kárt okozzon a termelésben.

Gramsci nem osztozott a többiek optimizmusában, holott még a legkülönbek közül is sokan átadták magukat az általános örömmámornak, rózsaszínben látták a közeli jövőt és megfeledkeztek arról a végzetes gyöngeségről és felkészületlenségről, mellyel a munkásosztály — és a vezetésre kijelölt szocialista párt — a hatalomért való döntő harcba szállt. Éppen ezért, amikor a nagy lelkesedés lelohadt és azok a nagy remények, amelyeket a gyárfoglalások lobbantottak lánggra, lényegében vereséggel és Giolittinak az ipari üzemek munkásellenőrzésére vonatkozó misztifikáló rendelkezésével végződnek, Gramsci a következő sza-

vakkal bátorítja a munkásokat: „Az üzemek szakszervezeti ellenőrzése: az osztályegyüttműködés híveinek és a reformistáknak a csalása, akik egészen a fegyveres felkelésig vezették a munkásosztályt, de eszük ágában sem volt, hogy a munkásoknak fegyvert és lőszert adjanak. Ezzel szemben a forradalmárok olyan ellenőrzést követelnek, amelyet maguk a munkások, a dolgozók egész tömegét magukban foglaló kollektív szervezetek gyakorolnak, s hanci fegyvernek tekintik az ellenőrzést, nem pedig az egyezkedés eszközének.”

Az „Ordine Nuovo” fiataljai és a mult emberei

Gramsci aggodalma és borulátása indokoltnak bizonyult. Az *Ordine Nuovo* szava azonban, jóllehet Torinóban követők tömegére talált, s jóllehet kivívta a lelkes, értelmes és hű emberek helyeslését, akik Olaszország több városában követték is ezt a szót és résztvettek a forradalmi mozgalom harcaiban, mégis elszigetelt maradt. Az előfizetők hálózata, Torinón kívül, gyöngé és ritka hálózat volt. Az *Ordine Nuovo* előfizetőinek a száma összesen 1 100-ra emelkedett, heti példányszáma pedig mintegy 4 500—5 000-re. Azokban az időkben ez sikernek számított, kivált pedig az olyan fiatalok folyóirata számána, akik nem lobogtathatták fennen egy húsz-, harminc-, negyvenéves szocialista pártmunkás mult (vagy parlamenti reformista tevékenység) zászlaját, amivel a szakszervezeti központ „mandarinjai” nem győztek eleget kérkedni. Gramsci, az *Ordine Nuovo* gárdájának (Tasca végleges kiválása után) legidősebb tagja, alig töltötte be harmincadik évét; Togliatti huszonnyolc, Montagnana huszonnégy, Platone huszonkettő, Giuseppe Amoretti pedig mindössze tizenkilenc éves volt.

„Ifjoncoknak” nevezték őket gúnyból a reformista erkölcsbírák, „ifjoncok!” — visszhangozták a vörös-

ködő maximalisták. Gramsci felidézve saját élményeit és a maga autodidakta szocialista mivoltának a keserűségeit, egy egész nemzedék nevében válaszolt nekik: „Az opportunistá és reformista »nullizmusra«, amely évtizedeken át uralkodott az olasz szocialista párton, ma pedig az aggkori gyöngeség gúnyos hitetlenségével gáncsolja az új generáció erőfeszítéseit s a szenvedélyeknek a bolsevik forradalom előidézte viharzását, alaposan ráférne az, hogy egy kissé magába szálljon és lelkiismeretében számot vessen felelősségével s tanulásra, megértésre és nevelőmunka végzésére való alkalmatlanságával. Nekünk, fiataloknak, meg kell tagadnunk, meg kell vetnünk a multnak ezeket az embereit. Vajjon miféle kapcsolat van köztünk és köztük? Mit alkottak, mi továbbadni valót hagytak ránk örökül? Mivel köteleztek szeretetre és hálára minket? Megnyitották-e és megvilágították-e számunkra a kutatást és a tanulás útját? Megteremtették-e fejlődésünk és előrehaladásunk feltételeit? Nem. Mindent magunknak kellett megcsinálnunk, a magunk erejéből, a magunk szívós türelmével. A jelenlegi olasz szocialista nemzedék önnönmaga gyermeke. Aki nem dolgozott, aki nem alkotott, aki nem hagyhat rá egyéb örökséget, mint gyengécske napilapcikkék középszerű gyűjteményét, annak nincs joga ahhoz, hogy kinevesse tévedéseinket.”

Az „Ordine Nuovo” programja, a szocialista párt megújulásának alapja

Igen: az *Ordine Nuovo* fiataljai a proletárforradalom iskolájában a maguk erejéből nevelődtek és tanultak, mindent maguknak kellett csinálniuk: fel kellett fedezniük a bolsevikok forradalmát, fel kellett fedezniük Lenin nagy tanítását, fel kellett fedezniük, mégpedig elsőként kellett felfedezniük az olasz forradalom alapvető problémáit. Ha ma átlapozzuk az

Ordine Nuovo számait, fogalmat alkothatunk magunknak a roppant munkáról, amelyet ezeknek az „ifjaknak” — legelsősorban Gramscinak — el kellett végezniök, hogy felismerjék, felvessék és megvilágítsák az olasz forradalom dolgait is, például a parasztkérdést a maga kettősségében, úgyis mint déli kérdést és úgyis mint vatikáni kérdést. Azután tisztázandó volt a pártnak mint a forradalom szervezett vezetőjének és élcsapatának a problémája, a tanácsoknak mint a proletárdiktatúra szerveinek a problémája, a munkásszövetkezeti szövetségeinek a problémája, azaz elsősorban a parasztkérdés, továbbá a technikusok és az értelmiségiek problémái. Mindenekelőtt módszert, elméleti irányvonalat kellett kidolgozniok. Azért kellett harcolniok hogy igazi mivoltában visszaállítsák, vagy helyesebben mondva bevezessék Olaszországban a marxizmust, amelyből a revizionisták holmi reformista-pozitivisták zagyvalékot gyúrtak. Harcolni kellett azért, hogy átültessék Olaszországba a leninizmust. Az *Ordine Nuovo* volt az első olasz folyóirat, amely Marx és Engels legfontosabb és legkevesebb ismert írásain kívül Lenin, Sztálin és más bolsevik vezető emberek írásait is ismertette. Ha átfutjuk az *Ordine Nuovo* lapjait elámulunk azon az óriási tevékenységen, amelyet Gramsci azokban az esztendőekben kifejtett, azon az éleslátáson és eredetiségen, amellyel a legégetőbb és legnehezebben megoldható kérdéseket boncolgatta. Ez — mindazoknak a tanúsága szerint, akik akkoriban a legközelebb álltak hozzá — nemcsak zseniálisan éles és világos elme, hanem páratlanul széleskörű és elmélyült tájékozottság és felkészültség bizonyossága volt. Érdeklődése mindenre kiterjedt. Lapjában például a következő kérdésekről közölt alapos tanulmányokat: a magyar forradalom bukása és okainak elemzése; az olasz állam és népelnyomó hagyományainak strukturális magyarázata; vita a *Stampá-val*, Giolitti szócsövével és „demokratikus” ámításával; a katalóniai for-

rongások és a kanadai nagy sztrájkok ismertetése; Claudio Treves mindentudó önhittségének a kipellen-gérezése; vita az anarchista munkásokkal; a katolikus népi mozgalom tanulmányozása és leszámolás Salve-mini híveivel; vezércikk a szocialista párt válságáról és a „szárd ifjak” egyik gyűléséről írt „krónika”; egy-kori tanítómesterének, a *Stampa* szerkesztőségéhez át-pártolt, régi szocialista Umberto Cosmonak, az egye-nességről és az elvhűségről való szigorú megleckéz-tetése; a keletkezében levő fasiszta mozgalom elem-zése.

Az *Ordine Nuovo* lapjain a tapasztalatok soka-sága, az ítéletnek és az elemzésnek fejlettsége, s az olasz munkásosztály felemelkedésével és működésével kapcsolatban felvetődő problémák világos tudata sűrűsödött össze. Példa erre a Gramsci által 1920 má-jusában megszövegezett dokumentum, amelyben — az *Ordine Nuovo* nevében — a torinói szocialista párt-szervezetnek felveti az olasz forradalom alapvető kér-déseit, tehát az Olasz Szocialista Párt tevékenységének és átszervezésének a problémáit is. Ez az okmány az olaszországi szocialista forradalmi mozgalom hű tük-rének, legértelmesebb elemzésének bizonyult. A torinói szocialista pártszervezet egyhangúlag magáévá tette. Az Olasz Szocialista Párt Vezetősége jobbnak látta tudomást sem venni róla. Lenin ellenben — aki érdek-lődéssel kísértette a tanácsok és az *Ordine Nuovo* moz-galmát és olvashatta ezt a dokumentumot — a Kom-munista Internacionále II. kongresszusa elé terjesztett téziseiben a következőket írta:

„Ami az Olasz Szocialista Pártot illeti, a III. Inter-nacionále II. kongresszusa lényegében helyesnek te-kinti azt a pártna vonatkozó kritikát és azokat a gya-korlati javaslatokat, amelyeket az *Ordine Nuovo* című folyóirat 1920 május 8-i száma magának a torinói párt-szervezetnek a nevében mint az Olasz Szocialista Párt Országos Tanácsa elé terjesztett indítványt közölt, s

amelyek teljes mértékben megfelelnek a III. Internacionále alapelveinek.

A III. Internacionále II. kongresszusa ennél fogva felszólítja az Olasz Szocialista Pártot: hívjon össze egy rendkívüli pártkongresszust ezeknek a javaslatoknak, valamint a Kommunista Internacionále kongresszusi határozatainak megvizsgálására abból a célból, hogy helyesbítsék a párt irányvonalát, megtisztítsák magát a pártot és elsősorban annak parlamenti csoportját a nemkommunista elemektől."

A KOMMUNISTA PÁRT MEGALAPÍTÁSA

„A kommunista párt annak a benső felszabadulási folyamatnak az eszköze és történelmi formája, amelyen keresztül a munkás végrehajtóból kezdeményezővé, tömegből vezetővé és irányítóvá, karból aggyá és akarattá válik; a kommunista párt alakzatában udva van a szabadságnak az a csírája, amely akkor fejlődik majd ki és éri el teljes kibontakozását, amikor a munkásállom már megszervezte a szükséges anyagi feltételeket.”

(GRAMSCI)

Objektív forradalmi helyzet

Az első világháborút követő esztendőekben az olaszországi helyzet objektíve forradalmi volt. Akadtak azonban olyanok, kivált a reformisták soraiban akik azt állították, hogy az ipar és az olasz kapitalizmus egész szerkezete még nem fejlődött ki kellőképpen, s hogy Olaszország még nem érett meg a szocializmusra. Ezeknek Gramsci a következőket válaszolta:

„Olaszország még nem jutott el a kapitalizmus teljes kifejlődéséig abban az értelemben, hogy az anyagi javak gyári termelése nincs kellőképpen kiépítve. Az a tény azonban, hogy a világot a gazdasági kizsákmányolás monopóliumának és egy abszolút politikai és katonai uralomnak az igájába hajtották, Olaszországban is ugyanolyan megmerevedett és kezdeményezés: szabadság híján való életkörülményeket teremtett, mint egyebütt. Sőt, az olasz helyzet éppen azért külö-

nösen forradalmi, mert az ország gazdasági szerkezete elmaradt és szegény. Olaszország ma Kerenszkij Oroszországához hasonlítható; ahhoz, hogy megvívassa a háborút, amelynek Anglia és Németország kiélezetten imperialista jelleget adott, Olaszországnak többet kellett áldoznia, mint amennyit pótolni tudott. Az Anglia győzelme teremtette helyzet még a munka lehetőségétől is megfosztja Olaszországot. A monopólium megfojtotta a nemzetközi gazdasági versenyt, s megkaparintotta a nyersanyagok és fogyasztási cikkek piacait: csak ő maga csereberélhet, adhat el és vásárolhat tetszése szerint.

Egyszóval: az olasz kapitalizmus elvesztette szabadságát, és nem is tudja visszaszerezni többé. A gazdasági monopólium politikai és katonai monopóliummal is jár, amely eleve megfosztja a siker reményétől az esetleges arra irányuló kísérletet, hogy fegyveres erővel, egy újabb világháború révén ismét megteremtsék a szabadverseny feltételeit.

Mint hogy megsemmisítették a harc lehetőségét, s megsemmisítették a verseny szabadságát, a kapitalista rendszer holtpontra jutott. Elveszítette létének és fejlődésének értelmét, az in'ézmények megmerevedett élősdie férgekké váltak: nincs többé se hasznos funkciójuk, se tekintélyük. Szükségessé válik az új forradalom, hogy ismét megindítsa a világ életének dialektikus lüktetését, s új társadalmi osztályt vessen a felszínre és ruházzon fel a történelem irányításának a hatalmával" (*Gromsci*).

A szocialista párt tehetetlensége és gyöngesége

Tehát valóban objektív, strukturális körülmények sodorták Olaszországot a szocialista forradalom útjára. Az objektív, strukturális körülmények nyomására, az olasz munkástömegek halasztást nem tűrő

sürgetéssel léptek fel a szocialista párttal szemben, s a forradalom útjára kényszerítették. Gramsci mélyreható éleslátással világosan megértette ezt a dialektikus és drámai összefüggést a háború következtében ellenmondásában és válságában végsőkéig elkeseredett olasz társadalom szerkezeete, a háború utáni évek válsága és gátszakadásai közepette hirtelen politikai és forradalmi öntudatra ébredt tömegek támadó fellépése, valamint a szocialista párt tehetetlensége és gyöngesége között, holott a pártnak a forradalmi energiák legfőbb serkentőjének, élesztőjének és szervezőjének kellett volna lennie.

„A proletárforradalom nemzetközi és nemzeti feltételei mind élesebb és határozottabb körvonalakban bontakoznak ki — írja Gramsci. És íme, éppen abban a pillanatban, mely döntő lehetne, az olasz proletárforradalom leghatalmasabb eszköze, a szocialista párt, melyet a parlamenti zugpolitikusok és a szakszervezeti funkcionáriusok behálóztak, bomlásnak indul... Voltaképpen a különféle pártocskák halmaza; lomhán és megkésve mozdul, s mégha akarna is, akkor sem bírna másként; állandóan ki van téve annak, hogy könnyű hódításra törekvő kalandorok, karrieristák, politikailag komolytalan és tehetetlen nagyravágyók kezébe kerül. Vegyes összetétele, valamint a tőkésbérencek által megrongált bürokratikus gépezetének kopott volta következtében sohasem képes vállalni a forradalmi kezdeményezések és akciók terhét és felelősségét, amelyeket az események megkövetelnek tőle. Ez magyarázza azt a történelmi paradoxont, hogy Olaszországban nem a párt irányítja és neveli a tömegeket, hanem megfordítva: a tömegek hajtják előre és «nevelik» a pártot... Ez a szocialista párt, amely a tömegek irányítójának és tanítómesterének nyilvánítja magát valójában nem egyéb, mint egy szegény kis könyvelő, aki csak lajstromozza a tömegek ösztönösen végrehajtott cselekedeteit; ez a szerencsétlen

szocialista párt, mely a munkásosztály vezérének nyilvánítja magát, valójában nem egyéb, mint a proletárhadsereg kerékkötője" (Gramsci).

Gramsci nem győzte újra meg újra emlékeztetni a maximalista vezetőket arra a roppant történelmi felelősségre, amely azokban az években a szocialista pártra és közvetlenül a párt valamennyi vezetőjére nehezedett. A szocialista párt konkrét és legsürgősebb problémája Gramsci véleménye szerint — a hatalom problémája volt, egy erős élenjáró párt megteremtésének a problémája, amelynek megvan a kellő képessége arra, hogy megértse a politikai vezetésnek azokat a feladatait, amelyek a munkásosztályra vártak, mely mint egy elemi erejű gépezet szét tudja zúzni a kapitalizmus ipari és politikai hatalmát.

Mindenekelőtt: újjáalkotni a pártot

Gramsci nem csüggedt el a szocialista párt válságai és bomlása miatt. Jól látta, hogy a párton belül, a párt alapját képező tömegekben hatalmas energia-bőség, s egészséges és őszinte lelkesedés lappang, csupán nem találja meg azokat az áttételeket és emeltyűket, amelyek alkalmasak arra, hogy helyes irányban elindítsák, megszervezzék és irányítsák a tömegekből fakadó lendületet. „Vajjon elvesztettük-e végleg hitünket és demoralizálódtunk? Nem. Meg kell azonban mondani a meztelen és nyers igazságot, fel kell tárunk azt a helyzetet, amelyet meg lehet és meg is kell változtatni. A szocialista pártnak meg kell újhodnia, ha nem akarja, hogy a sürgető események elsodorják és felmorzsolják, meg kell újhodnia, mert összeomlása a forradalom összeomlását jelentené... A szervezett tömegeknek kell kezükbe venni harci szervezeteik vezetését mindenekelőtt saját intézményeikben kell «uralkodó osztállyá szerveződniek»: össze kell forr-

niok a szocialista párttal. A kommunista munkásoknak, a mai korszak roppant felelősségének tudatában levő forradalmároknak meg kell újítaniuk a pártot, élesebben meghatározott alakot kell adniuk neki, meg kell akadályozniuk, hogy a kispolgári opportunisták a parlamenti bohócvilág többi pártjainak színvonalára züllesszék" (Gramsci).

Gramsci már 1919-től fogva, az *Ordine Nuovo* legelső számai óta erélyesen küzdött a szocialista párt megújításáért, olyan szocialista pártért, mely alkalmas arra, hogy kellőképpen megszervezze és a forradalom útjára vezesse a tömegeket. Maga a tanácsmozgalom is, amelynek elterjedéséhez és további fejlődéséhez a szocialista párt közreműködésére és irányítására lett volna szükség — Gramsci szándéka szerint kitűnő eszköz és alkalom lehetett volna a párt átszervezéséhez és fölfrissítéséhez. Ismerjük a tanácsok történetét. De hozzá kell még fűznünk, hogy a torinói tanácsmozgalom története egyben aktív kommunista csoportok keletkezésének és kialakulásának a története is, olyan kommunista csoportoké, amelyek jelen voltak a tömegek között, tudatában voltak a tömegek szükségleteinek, mélységes törekvéseinek, telve voltak forradalmi lendülettel és áldozatkészséggel. Úgyhogy amikor az Olasz Kommunista Párt II. kongresszusán (1922 márciusában, Rómában), számot vethettek a párt valóságos erejével (42 000 tagja volt), kiderült, hogy az olasz kommunista párt híveinek nem kevesebb, mint egynegyedrésze (10 620) magában Torinóban tömörült — csupa olyan ember, aki Gramsci iskolájában nevelkedett és fejlődött ki. Gramsci minden lendületét és szenvedélyét annak szentelte, hogy kialakítsa a rajongásig lelkes, de tudatos, a beszédben józan, a cselekvésben pedig határozott forradalmi harcos új típusát.

Az üresen kongó és dagályos maximalista szónoklással szemben Gramsci arra törekedett, hogy másfajta gondolkodásmódot és másfajta forradalmi erkölcsöt oltson a szocialista párttagokba: „A forradalomhoz józan gondolkodású emberek kellenek, olyan emberek, akik nem idéznek elő kenyérhiányt a pékek-nél, akik fenntartják a vasúti forgalmat, akik ellátják az üzemeket nyersanyagokkal és módját ejtik annak, hogy az ipari termékeket mezőgazdasági termékekre cseréljék be, akik biztosítják a személyi sértetlenséget és szabadságot a gonosztevők támadásaival szemben, akik működtetik a társadalmi gépezetet és nem hajszolják a népet kétségbeesésbe és esztelen vérengzésbe. Amikor arról van szó, hogy akárcsak egy százlakosú falucskában meg kell oldani egyetlenegy ezek közül a problémák közül, a szószátyár lelkesedéssel és a féktelen frázispuffogatáson csak nevetni (vagy inkább sírni) lehet... Aki a maga cselekvését pusztán dagályos szóvirágokra, locsogó őrzöngésre és romantikus rajongásra alapítja, az nem forradalmár, hanem demagóg” (Gramsci). Gramsci megrajzolta az új ember, a bolsevikok példájától vezetett forradalmár harcos új típusát: „A kommunistáknak... minden helyzetben meg kell őrizniök tisztánlátásukat és higgadságukat és nem szabad elragadtatniok magukat a lelkesedéstől és meggondolatlan könnyelműségtől. Nemes hősiességgel és szenvedélyességgel egymagában, fájdalom, nem lehet államot építeni: ehhez fegyver, állhatatosság, összetartás kell és a felelőtlen elemek eltávolítása is szükséges.”

Gramsci a szocialista párt megújítására és a kommunista párt megteremtésére irányuló tevékenységét elsősorban nevelőmunkának szánta. És ha utóbb valamiféle szemrehányással illették Gramscit, az valóban az volt, hogy nem küzdött eléggé a párton belül,

hogy túlságosan engedett természetéből eredő tartózkodásának, ami gátolta abban, hogy fölvegye a harcot a csoportok és frakciók ellen, amelyek akkoriban megbénították a szocialista pártot.

Vagy megújítani a szocialista pártot, vagy kommunista párttá alakulni

A hónapok múlása, a helyzet kiéleződése s a fasiszta rohamosztagekat zsoldjába fogadó kapitalista reakció első támadó hullámai előbb-utóbb meghozták a szocialista párt válságának megoldását is. A szocialista párt forradalmi szárnya s a kommunista elemek előtt mind határozottabb körvonalakban bontakozott ki a Kommunista Internacionále II. kongresszusa által felállított alternatíva: vagy megszabadítani a szocialista pártot a réformista kolonctól, vagy pedig ha ezt a maximalista centrum netán megakadályozná, minden további késlekedés nélkül megalakítani a munkáosztály valódi forradalmi pártját, a kommunista pártot. Elérkeztünk az Olasz Szocialista Párt történelmi nevezetességű XVII. kongresszusának, a livornói kongresszusnak az előestéjére. Gramsci az imolai értekezlet előkészítői között volt. Ez az értekezlet egyesítette a pártnak mindazokat az irányzatait és csoportjait, amelyek kinyilvánították, hogy határozottan és következetesen a Kommunista Internacionále alapjára akarnak helyezkedni. Imolában megalakították az Olasz Szocialista Párt kommunista frakcióját. Jóllehet ez a kommunista frakció a szocialista párt legeltökéletesebb és legharcosabb magva volt, az *Ordine Nuovo* csoportja és a torinói pártszervezet mellett egyéb — heterogén és még kiforratlan csoportok csatlakoztak hozzá, amelyekben még tovább élt az az elvont és szavakban szélsőséges forradalmiság, amely annyi kárt okozott már és megbénította a szocialista pártot. Gramsci az

Ordine Nuovo-ban lelkesen üdvözölte a kommunista frakció létrejöttét, amelyhez jómagam is hathatósan hozzájárult. A frakciónak az volt a feladata, hogy vagy megújítja a szocialista pártot, vagy pedig kommunista párttá alakul. Világosan megmutatta azonban, nem áttolja magát azzal, hogy így minden további nélkül megoldódott a párt problémája, s befejeződött a pártért vívott harc:

„Ne ámítsuk magunkat hiú ábrándokkal. A zűrzavarnak, szellemi faragatlanságnak és politikai tehetetlenségnek, valamint a szervezeti felkészültség teljes hiányának azt az állapotát, amelyben az olasz munkásmozgalom van, nem lehet azzal az egyszerű ténnyel megváltoztatni, hogy megalakul egy politikai párt... Mégma megalakult is a kommunista frakció, amelynek az a történelmi küldetése, hogy — amikor pártnak nevezik majd — megszervezze azokat a forradalmi energiákat, amelyek győzelemre tudják vinni az olasz munkásosztályt és meg tudják alapítani a munkásállamot, szemlénk és az annak tevékenységét figyelemmel és szimpátiával kísérő elvtársak különleges, sajátos feladata még korántsem ért véget. Sőt ellenkezőleg: meg vagyunk győződve arról, hogy most kezdődik az általunk elvégzendő munka legnehezebb és legfontosabb része” (*Gramsci*).

1921 január elsején, három héttel a kommunista párt megalapítása előtt az *Ordine Nuovo* hetilapból napilappá alakult át. Január 16-án Gramsci is részt vett a livornói kongresszuson. Ezen a kongresszuson 98 000 maximalista párttag küldöttei inkább a 14 000 reformistával való „egységet” választották, semmint az 58 000 kommunistával és a Kommunista Internacionáléval való egységet. A szocialista párt szakadásából egy olyan pillanatban született meg a kommunista párt, amikor a reakció vihára már-már rázúdult a munkásosztály megbomlott és bizonytalan soraira. Gramsci számára az építés és a harc új korszaka nyílt meg.

HARC A FASIZMUS ELŐRETÖRÉSE ELLEN

„Antonio Gramsci fel tudta ismerni az olasz társadalomban azokat az osztályerőket, melyekre az a történelmi feladat vár, hogy az egész társadalmat minden elnyomás és kizsákmányolás alól felszabadítsák. Gramsci nemcsak a nép fia és forradalmár; politikai és társadalmi gondolatainak világossága és mélysége, írásainak ereje valamennyi olasz kortársa fölé helyezi. A modern korszak igazi forradalmára volt, aki az egyetlen következetesen forradalmi osztálynak, az ipari proletariátusnak iskolájában nőtt fel, elsajátítva a politikai és társadalmi tanok legforradalmibbját, a marxizmust-leninizmust. Gramsci szorosan a munkásosztályhoz kapcsolódott, táradhatatlan harcosa volt a proletariátus forradalmi pártja megteremtésének, marxista volt, leninista, bolsevista“.*

Mi volt a fasizmus?

Gramsci már 1920 novemberében, az első világháborút követő forradalmi hullám tetőpontján arra figyelmeztette a munkásokat, hogy az olaszországi osztályharc olyan átmeneti korszakának küszöbére jutottak, mely vagy azzal végződik, hogy a forradalmi proletariátus meghódítja a politikai hatalmat, hogy a javak termelésének és elosztásának új módszereire térjen át,

—
Palmiro Togliatti. Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 9. old.

vagy pedig az uralkodó osztályok és a kormányon levő kasszt könyörtelen reakciójával. „Ezek minden erőszakot alkalmazni fognak — tette hozzá Gramsci —, hogy az ipari és mezőgazdasági proletariátust rabszolgamunkára szorítsák”^{*}.

A maximalizmus és a reformizmus prédikálta ugyan a forradalmat, beharangozta minden téren és piacon és meg is rémitette a háborúból hasznot húzó nagyburzsoáziát, de vajjon mit cselekedett a lángoló szavak özönén kívül azért, hogy megszervezze azt a harcot, melyben a munkásosztály és szövetségesei meghódítják a hatalmat? Mialatt a „forradalom” egyhelyben topogott, s mialatt azok az emberek, akik a szocialista párt sorsát irányították tétlenül várták a megjósolt apokaliptikus eseményeket, a burzsoázia ismét lélekzethez jutott és gazdasági, politikai hatalmára támaszkodva megszervezte az ellenforradalmat, rohamosztagokat fegyverzett fel, életre hívta és nyeregbe ültette a fasizmust. A fasizmus, az „alkotmányos” monarchia és a liberális-parlamentáris „demokrácia” gyöngéd megölelgetésével, néhány kedveskedő és szerelmes keringő-fordulatot lejtve a degasperiánus²⁴ „népi” klerikálisokkal, végülis pőrén, teljes egészében megmutatja a maga igazi mivoltát: a burzsoázia diktatúrájának nyílt és brutális formáját, a maga osztálypolitikájának zsarnokságát. A fináncióke (a bankok és az ipar) legsovinisztább monopolista csoportjai azok, melyek az abszентista²⁵ közép-, nagy- és mamutföldbirtokosokkal szövetkezve, szoros egységben a királyi udvarral és a Vatikánnal, leplezetlenül és habozás nélkül kényszerítik diktatúrájukat az országra.

^{*} Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 26. old.

A szocialista párt nem képes megszervezni az ellenállást a fasizmussal szemben

A fasiszta offenzívával szemben, amely a Po völgyéből néhány hónap gyors leforgása alatt az egész félszigetre kiterjedt, olyannyira, hogy elérte a munkásmozgalom legerősebb és legősibb fellegvárait — a fasizmusnak e mérgező hatású és agresszív feltörésével szemben a kivénhedt szocialista párt tétlen marad, megzavarodik, szinte megbénul a váratlan és meg nem értett események láttán, s napról napra mindinkább elkábul a gátlástalan ellenfél kemény csapásai alatt.

Az olasz munkásosztály, harcának és ellenállásának hősiepizódjai ellenére, magánahagyatottságában kényre-kedvre ki van szolgáltatva a fasiszta rohamosztagok dühének, amelyek tartományról tartományra haladva, tűzzel-vassal pusztítják a munkásszervezeteket, a szakszervezeti székházakat és szövetkezeteket, törbe csalják kiszemelt áldozataikat, orvul megtámadnak és lemészárolnak szocialista munkásokat és parasztokat, védtelen dolgozókat, feleségeitől, gyermekeitől. A szocialista párt vezetősége semmiféle kísérletet sem tesz arra, hogy megszervezze a munkásosztály felkelését, vagy akár csak ellenállását és önvédelmét is — azét a munkásosztályét, amely nem tíz, nem száz, hanem ezer meg ezerszámra látta elhullani legbátrabb és leghűségesebb harcosait. A reformisták ugyanattól az államtól kérik „a bűnösök megbüntetését”, „a felbujtók létartóztatását”, „a munkásszervezetek védelmét” és „a rend helyreállítását”, amely suba alatt fegyverrel és pénzzel látja el a fasisztákat. Azoknak az andriai napszámosoknak, akik egy véres fasiszta expedíció célpontjaivá lettek, Turati — még 1922-ben is — azt javasolta: „Legyetek jók, legyetek szentek, legyetek gyávák”. Ezért Gramsci nem győzte eléggé hangsúlyozni, hogy ezek az emberek még az osztályharc legélesebb formája látára, még olyan pillanatban is, amikor a harc polgár-

háborúvá fajul, amelyet a burzsoázia idézett fel „meg-
átalkodnak vakságukban, s arra törekszenek, hogy
«jogilag» rendezzék az ellentéteket és konfliktusokat”.

Baloldaliság — a kommunizmus gyermekbetegsége

A kommunista párt, amely akkor született meg, amikor az ellenfél már offenzívába ment át, még túlságosan gyenge, nincs szilárd szervezete, nincs benne kellő egység, hiányosak a tapasztalatai, ezért egymagában nem képes szembeállni a támadással, nem tudja széles és zárt sorokban felsorakoztatni maga mögé azokat a tömegeket, amelyek gátat vethetnének a fasizmus előretörésének.

A párt, minthogy különféle csoportok összeolvadásából jött létre, amelyek főképpen az opportunizmus ellen vívott közös harc, valamint a Kommunista Internacionále elveinek elfogadása alapján fogtak össze egymással, még Bordiga²⁶ szélsőséges irányzatának a hatása alatt volt, mely elszigetelte a tömegektől és elvont, valójában maximalista tantételekhez kötötte. Nem lehet megállítani a fasizmus előretörését, amíg a párt a propagandisták és „a kommunizmus hirdetőinek” zártkörű csoportja marad, ha nem épít ki mély és közvetlen kapcsolatokat a tömegekkel, sőt ha megvet minden olyan szövetséget, minden oly taktikai lépést, mely előbbrevihette volna a mozgalom ügyét a fegyveres népi felkelés útján! Nem lehetett megállítani a fasizmus előretörését a fasizmus jellegének, vagyis annak megértése nélkül, hogy a fasizmus a burzsoázia nyílt és brutális diktatúrája, amelyet egyenesen a munkásmozgalom előretörése, valamint e mozgalom és szövetségesei befolyásának terjedése ellen szerveztek meg. „Mussolini és Giolitti egykutya”²⁷ — ez volt Bordiga jelszava, ami elárulja történelmi ítélőképességének egész felületességét és politikai működésének

zavaros sematizmusát, mely lényegében a munkásosztály végzetes elárulása.

A Kommunista Internacionále jelszava

„Proletár egységfrontot a fasiszta offenzíva ellen! Helyreállítani a munkásosztály egységét! Megegyezés és közös akció a szocialistákkal!” — javasolta Lenin és a Kommunista Internacionále. Bordiga azonban nem hitt az egységfrontban és a „kompromisszumokban” — ahogy ő nevezte —, nem hitt a tömegekben s azok történelemirányító, társadalomátalakító képességében sem; azt mondotta, hogy ő az elitben hisz, a kevesek, az „igaziak» pártjában, akik nem vegyülnek össze a sokasággal, akik szilárdan ragaszkodnak eszményeikhez, és akik nem fordulnak hátra, hogy visszatekintsenek a lomha és elmaradozó emberiségre, amely nem követi és nem is érti meg őket...”

Gramsci és Togliatti tüstént erélyes és elkeseredett harcot indított ez ellen a szektáriánizmus ellen, amely a pártnak, alighogy megalakult, annyi bajt és kárt okozott. A továbbiak során látni fogjuk akciójuk fejlődését. A párt életének ezekben az első hónapjaiban még túlságosan eleven és sürgető volt a harc az opportunizmus ellen, a behódolás és az egyezkedés szelleme ellen, amelynek — a livornói események ellenére — még nem egy támaszpontja volt a párt soraiban, s amely egyébként is megőrizte kárhozatos befolyását a szocialista pártra, az Általános Szakszervezeti Szövetségre és a szövetségi mozgalomra. Ez a harc még túlságosan eleven és sürgető volt ahhoz, hogy az *Ordine Nuovo* csoportja ugyanakkor egy másik fronton is sikeresen hadakozhasson, s hogy akciója és befolyása, amely akkoriban még túlnyomórészt csupán Piemontra korlátozódott, leküzdhesse Bordiga szektáriánus és szélsőséges irányzatát.

Az Arditi del Popolo szervezete

Gramsci azonban fel tudta ismerni és meg tudta mutatni a helyes irányt; azt, hogy az egyetlen út a tömegek egysége a fasiszta agresszió ellen vívott harcban. A tömegek, hathatós vezetés híján, magukra hagyatva a fasiszta rohamosztagok térhódításával és dühöngő garázdálkodásával szemben, ösztönösen megteremtettek egy ellenállási és védekezési mozgalmat: az Arditi del Popolo (A nép harcosai) mozgalmát, amely összetoborozta és egyesítette azokat a munkásokat, mezőgazdasági napszámosokat, parasztokat és kisiparosokat, akik valamiképpen gátat akartak vetni a feketeinges gengszterek merényleteinek. Ez a proletariátus elemi önvédelmének tömegmozgalma volt, amely tevével a népi bátorság és hősiesség csodálatos példáit kezdte beleírni az olasz történelembe. Gramsci megértette, micsoda ellenállási energia és szellem élte ezt a mozgalmat, s megértette azt is, hogy buzdítani kell, élére kell állni és gondoskodni kell irányításáról. Ezért óva intette a pártot Bordiga bomlasztó magatartásától, aki felszólította a kommunistákat, hogy ne elegyedjenek az Arditi del Popolo szervezet tagjaival, káplárhangú, türehtetlen parancsokat osztogatott, meghagyta a kommunistáknak, hogy lépjenek ki a mozgalom soraiból és alakítsanak külön önvédelmi csapatokat kizárólag kommunistákból. Gramsci rámutatott arra, hogy ez a mozgalom, ha a kommunisták otthagyják, tehetetlenül sodródik majd az események árában, s rögtönzött és felelőtlen vezérek, sőt olykor gátlástalan kalandorok kezébe kerül. Akkor pedig semmi sem állíthatja meg a fasizmus előretörését.

A torinói Camera del Lavoro felgyújtása

Torino és a piemonti tartomány többi pártszervezetei, amelyek — több mint tízezer tagjukkal — a kommunista párt egész létszámának egynegyedrészt alkot-

ták, Gramsci, Togliatti és a napilappá alakult *Ordine Nuovo* köré tömörültek. Piemontban hosszabb ideig sikerült távolfartani a fasizmust, mint egyebütt, s amikor — Olaszország annyi részében diadalmaskodva — elég erősnek és eléggé biztonságban érezte már magát ahhoz, hogy bűnös garázdálkodását Piemontra is kiterjessze, olyan szervezett ellenállásba és a munkásság olyan ellentámadásába ütközött, amelyenre nem volt példa a többi tartományban, jóllehet a népi ellenállásnak és halálmegvető bátorságának ott is voltak dicsőséges epizódjai és hőstettei.

A piemonti munkásosztály drágán fizettette meg a fasisztákkal gaztetteiket. Ellegendő, ha a torinói Camera del Lavoro epizódját hozzuk fel példának. Ezt a szakszervezeti házat a fasiszták többször is megrohamozták, és csak akkor sikerült elfoglalniok, amikor már két halottjuk és számos sebesültjük maradt a terepen. Montagnana a következőket mondja el erről: „Két fasiszta elment egy Galbiati nevű kommunista munkás lakására; becsöngettek az ajtaján, s amikor megjelent, pisztolyt szegeztek mellének. Galbiati, aki résen volt, rájuk lőtt és súlyosan megsebesítette őket... A fasiszták, akik a torinói fémmunkások minapi veresége után csak lesték a kellő ürügyet arra, hogy nagyszabású támadást indítsanak, és biztosak voltak az államhatalom támogatásában, megkísérelték elfoglalni a Camera del Lavoro!-, de visszaverték őket... A palota bejáratánál őrt álló fiatal kommunistákkal való összeecsapás során két fasiszta meghalt... A fasiszták csak utóbb, amikor nagy megerősítésekkel tértek vissza, tudták elérni céljukat... Az Általános Munkásszövetség tulajdonában lévő pompás épület súlyosan megrongálódott. A söröző, a színház, az első emelet hatalmas díszterme és valamennyi hivatali helyiség már csak füstölgő romhalmaz volt. A gyujtogatók közül egyetlenegy sem tartóztattak le.” Egész Torinó és a tartomány sok más ipari központja sztrájkba lépett; a munkások néhány órára

ismét elfoglalták a gyárat; éjszaka, a torinói domboldalon, felgyújtották egy-két hadimilliomos villáját.

A fasiszták, jóllehet Milanóban több ízben is megrohamozták az *Avanti!* épületét, s magában Torinóban is nagy túlerővel megtámadták és elpusztították a Camera del Lavoro székházát, 1922 október 28-a előtt sohasem merészeltek támadást megkísérelni az *Ordine Nuovo* ellen: jól tudták, hogy az *Ordine Nuovo*-t éjjelnappal fiatal munkások önkéntes védőserege őrzi. A munkások üzemi műszakuk végeztével egyenest oda mentek, hogy a legközelebbi váltásig őrt álljanak Gramsci ujságának székházában, eltökélve arra, hogy minden támadást visszavernek. Az *Ordine Nuovo* védelmét a legapróbb részletekig előre megszervezték: szögesdrótsövény, fegyver és lőszer sorakozott kikészítve azon a hosszú és keskeny folyosón, amely a szerkesztőség és a nyomda helyiségeibe vezetett. Maga Gramsci gondoskodott ezekről az előkészületekről és gyakran elbeszélgetett az „őrszolgálatot” teljesítő elvtársakkal, igen komolyan megtárgyalva velük a „védelem” minden problémáját. Fölöttébb célszerűen azt a hírt terjesztette el, hogy az ujság székházát aláaknázták; aki megkísérelné ellene a támadást, ott pusztulna a romhalmaz alá temetve.

A fasiszták, mivel nem merték megtámadni az ujság épületét, és jól tudták, hogy Gramsci a torinói munkások igazi vezére, merényletet kíséreltek meg ellene. Ez a merénylet, amelyet Gramsci csak véletlenül hárított el súlyosabb következmények nélkül, arra készítette az elvtársakat, hogy őt a lehető legnagyobb óvatosságra kötelezzék, és jobban megszervezzék személye védelmét.

Gramsci és az Alleanza del Lavoro

Minél inkább előretört a fasizmus, annál helyesebbnek és sürgősebbnek bizonyult az a követelmény.

amelyet Gramsci oly mélyen átértzett és az *Ordine Nuovo* szívósan támogatott, vagyis, hogy meg kell teremteni a munkásosztály egységét létének, valamint politikai és szakszervezeti szervezeteinek védelmében. Ezt a célt akarta elérni Gramsci azzal a beszédével is, amelyet a párt II. kongresszusán (Rómában, 1922 márciusban) mondott, jóllehet az a törekvés, hogy megakadályozza a jobboldali (Tasca-féle) irányzat megerősödését és sikerét, továbbá a túlzott szerénységének tulajdonított tartózkodás (amit maga Togliatti is célszerűnek talált szóvátenni) arra készítette, hogy kerülje a nyílt támadást Bordiga álláspontja ellen.

Gramsci az egységpolitika szellemében fogadta és ítélte meg az úgynevezett Munkásszövetség (*Alleanza del Lavoro*) létesítésére vonatkozó javaslatot és jövőbeli lehetőségeit. Ez a szövetség lett volna hivatott egyesíteni és összehangolni a különféle és egymással szembenálló szakszervezeti irányzatok és szervezetek akcióját abban a közös szándékban, hogy útját állják a fasizmusnak. Ez előtt a perspektíva előtt, a tömegek mind türelmetlenebb és általánosabb követelésére és nyomására, még a *Confederazione Generale del Lavoro* reformista „boncai” is kénytelenek voltak meghajolni. Ők azonban inkább csak kibúvónak akarták felhasználni ezt, hogy megnyugtassák a munkásokat, s az *Alleanzát* legfeljebb összekötő szervnek tekintették a különféle szakszervezeti alakulatok vezetéségei között.

Gramsci azonban jól megértette és leleplezte a „boncok” szándékait: „Az *Alleanza del Lavoro* megalkotása arra irányuló kísérlet, hogy merőben bürokratikus módon oldják meg az olasz szakszervezeti mozgalom akcióegységének a problémáját. A szervezett tömegek, a legutóbbi megmozdulások szerencsétlen kimenetele és újabb kezdeményezések sikerének gyakorlati lehetetlensége következtében egy idő óta azt követelték, hogy végre ne csak felvessék, hanem oldják meg a szakszervezeti akcióegység kérdését. A szervezetek

vezetői az Alleanza del Lavoroval az egységnek egy merőben burokratikus formáját javasolták és valószínűsítették meg csak azért, hogy a tömegekkel szemben megszabaduljanak a rájuk nehezedő felelősségtől. Holnap ezek a vezetők azt mondják majd a tömegeknek: «Lám, megcsináltuk az egységet, megteremtettük az Alleanza del Lavoro-t, de még ez sem használt» (Gramsci). Gramsci azonban mégis azt hangoztatta, hogy „a kommunistáknak meg kell találniuk a módját annak, hogy ez a burokratikus egység a forradalmi jellegű fejlődési folyamat kiindulópontjává válhassék”. Azt hirdette, hogy az egység útján, az Alleanza del Lavoro útján vagy legyőzik a „boncokat”, vagy pedig leleplezik őket.

Valóban 1922 augusztusában a reformisták levetették az álarcot. Miután maga az Alleanza del Lavoro kihirdette az általános fasisztaellenes, úgynevezett „legalitárius” sztrájkot (amelyel azért neveztek így, mert az volt a célja, hogy megtorló fellépésre kényszerítse a kormányt az egyre vakmerőbb, de büntetlenséget élvező fasiszta törvénytíprás ellen) a reformista vezetők, jóllehet maguk is aláírták a sztrájk-kiáltványt, cserben hagyták a mozgalmat. Az utolsó pillanatban visszasiózták a sztrájkhoz való hozzájárulásukat és arra szólították fel a tömegeket, hogy ne szüntessék be a munkát! Kicsavarták a dolgozók kezéből a még megmaradt utolsó fegyvert, amellyel feltartóztathatták volna a fasiszta rohamot. Ezzel a tömegek szemében végkép lelepleződtek. Megkezdődött a reformista befolyás hanyatlása az olasz dolgozók között.

Gramsci és Gobetti

Gramsci jól tudta, s jól meg is magyarázta, hogy a fasiszmus ellen vívott harcban a munkásosztálynak nemcsak egységesen és zárt sorokban kell kiállnia, hanem

maga köré is kell toborítenie mindazokat az osztályokat, amelyek érdekelték a társadalom gyökeres átalakításában, s fejlesztenie és védelmeznie kell azokat a valóban liberális és demokratikus elveket, amelyeket a népi mozgalom az első nemzeti megújhódás — a Risorgimento — során követett. Az a tevékenység, amelyet Gramsci annak érdekében fejtett ki, hogy közelebb hozza a munkásosztály harcéhoz mindazokat, akik a Risorgimento haladó és felszabadító eszményeihez ragaszkodtak, s hogy megnyerje a munkásság szövetségesének azokat az értelmiségieket, akik az olasz liberális és demokratikus hagyományok letéteményesei, mindenekfölött egy névhez fűződik: Pietro Gobetti nevéhez.

Gramsci és Gobetti első kapcsolatai már 1919-re nyulnak vissza, s utóbb — szellemi alkatuk és alapvető politikai állásfoglalásuk különböző volta ellenére is — mindinkább megszilárdultak. Gobetti liberális volt: különös liberális, nem olyan mint azok a félénk és rövidlátó emberek, akik ma liberálisnak nevezik magukat, de még a közelmúltban közös választási listán szerepeltek Mussolinival, most pedig bizonyosságát adják annak, hogy Szent Péter kulcsait többre becsülik Garibaldi hagyományainál, de igazi liberális, hasonló azokhoz a különb emberekhez, akik az osztrákok és a jezsuiták ellen harcolva megteremtették Olaszország egységét, s akiknek nem egy dinasztia érdeke lebegett szemük előtt, hanem a nép függetlenségének és felszabadulásának ügye.

Gramsci és Gobetti közt, már 1919-től fogva, nyílt vita és tevékeny együttműködés kezdődött: Gramsci munkatársa volt Gobetti *Rivoluzione liberale* (Szabadelvű forradalom) című hetilapjának, Gobetti viszont az *Ordine Nuovo* színházi kritikusa lett. Gramscival folytatott állandó eszmecsere révén Gobetti lassan-lassan megértette, hogy a mai társadalom bűneit csak a munkásosztály harca törölheti el, mely végetvet a lőkések

egyeduralmának a termelésben és a monopóliumok hatalma helyébe a dolgozók államrendjét állítja. Gobetti végül is odáig fejlődött, hogy elismerte a munkásosztálynak a politikai vezető szerepre és az állam kormányzására hivatottságát, vagy ahogy ő szokta mondani: „liberális misszióját”. Ezért Gobetti helyeselte és támogatta a gyárfoglalási mozgalmat is.

A fasizmussal szemben Gobetti mindenkor kérelhetetlenül és töretlenül szembenállott s tanúságot tett arról, hogy világosan megérti mind a fasizmusnak mint adóz osztályreakciónak az eredetét, mind pedig szükséges voltát annak, hogy az ellenállás valamennyi csoportja összefogjon a munkásosztállyal a fasizmus ellen és egy újabb nemzeti megújulásért vívott harcban.

A fasizmus, amely azokkal a liberálisokkal karöltve jutott hatalomra, akik „eretneknek” tekintették Gobettit, megölte őt, hogy a veszedelmes ellenféltől megszabaduljon. Gobetti rettenthetetlen harca azonban sok olasz értelmiségi számára lelkesítő példaképpé vált, és ez végül is az antifasiszta egység győzelmes útjára vezeti őket.

A SZOVJETUNIO

*„Ilyen a forradalom... amikor a hatalom szervezett rendszerévé lesz... Ilyen a proletárforradalom, amikor egy jellegzetesen proletár államnak ad életet, amelynek lényeges funkciói a proletariátus életének és hatalmának kisugárzásai... A szovjetek a szervezett társadalom szilárd formója, amely megfelel nagy orosz népi tömegek sokféle szükségleteinek, megtestesíti és kielégíti a világ minden elnyomottjának vágyait és reményeit... A Szovjetállam mint egy új társadalom első magva jelentkezett... A történelem tehát Oroszországban halad előre, az új élet tehát Oroszországban sarjad...”**

1917 november: „Döntő fordulat az államkormányzás művészetének és tudományának a történetében”

Gramsci, amikor 1917 augusztusának egy nehéz pillanatában a szocialista párt torinói szervezetének élére került, világosan és teljes egészében felismerte a moszkvai és petrográdi munkásság győzelmének ropant történelmi horderejét. Azonnal megértette, mennyire nélkülözhetetlenül szükséges kijárni Lenin és a bolsevikok iskoláját, mélyrehatóan tanulmányozni tapasztalataikat és harcaikat, elsajátítani Lenin stratégiáját és taktikáját, amit három forradalom igazolt és a munkásosztály legnagyobb győzelme koronázott. Az olasz munkásosztály néhány éven belül minden bizony-

* Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 23. old.

nyal maga is döntő harcok elé kerül és e harcokat csak a tanulságok alapján vívhatja meg sikerrel. Gramsci nyomában hozzá is látott a munkához. Kutatni kezdett Lenin írásai és művei után, amelyek annakelőtte még sohasem jutottak be Olaszországba. Hamarosan Oroszország történetéről, gazdasági fejlődéséről, az orosz forradalmi mozgalom fejlődéséről, a munkásság és a parasztság helyzetéről, valamint az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártban lezajlott vitákról és harcokról szóló újságok, könyvek és folyóiratok kötegei özönlöttek a torinói Casa del Popolónak abba a szobájába, ahol Gramsci berendezte irodáját.

Az Októberi Szocialista Forradalom! Hányan, de hányan írták róla akkor, hogy nem egyéb szerencsés rajtaütésnél, meggondolatlan kalandnál, amelyet az elkövetkezendő évek, sőt hónapok egy-kettőre megdöntenek és felszámolnak! Mekkora felületességet, micsoda fesztelen könnyelműséget és jámbor tudatlanságot tanúsítottak a régi szocialista párt vezetői az orosz helyzetről és a forradalomról szóló ellenmondást nem tűrő ítéleteikben; micsoda tolazkodó önhittséggel osztogatták tanácsaikat és sugalmazásaikat a forradalom embereinek és pártjainak! Kevesen mélyedtek el úgy, mint Gramsci az események megkövetelte felelősségérzettel az Októberi Szocialista Forradalom tapasztalatainak a tanulmányozásába, amelyeket Lenin és Sztálin győzedelmes taktikája és stratégiája bocsátott a nemzetközi proletariátus rendelkezésére. „Az 1917-es események — írja Gramsci utóbb a börtönben — döntő fordulatot jelentettek az államkormányzás művészetének és tudományának a történetében.” Hogy közvetlenül, első kézből sajátíthassa el ezeket a tapasztalatokat, Gramsci — már 1917-ben — hozzáfog az orosz nyelv tanulásához. Tudását utóbb magában a Szovjetunióban gyarapítja, s végül még a börtönben is továbbfejleszti, amint ezt sógornőjének írt 1927 márciusi levele tanúsítja:

„Elküldettem magamnak Puskin: «A parasztleány-

«kisasszony» című elbeszélését a Polledro-féle kiadásban, az eredeti szöveggel, irodalmi és szószerinti fordítással, s jegyzetekkel. Betanulom könyv nélkül a szövegét. Puskin prózai nyelvezete igen jó, s ennél fogva nem kell félnem attól, hogy stilisztikai hibákkal tömöm tele a fejemet. A nyelvtanulásnak ezt a módszerét minden tekintetben kitűnőnek vélem.”

Elsajátítani és elsajátíttatni

Lenin és a bolsevikok tapasztalatait

Gramsci tisztában volt azzal, hogy azoknak a tanulságoknak és tapasztalatoknak megbecsülhetetlen tárháza, amelyeket Lenin és az Októberi Forradalom halmozott fel az egész világ munkásai javára, nem maradhat egyik-két kivételes tudós vagy vezetőember szűk csoportjának kizárólagos sajátja, ellenkezőleg: el kell terjednie a tömegek tudatában, az olasz forradalom kádereinek és aktív harcosainak ezrei meg tízezrei között, ha Olaszország csakugyan követni akarja Oroszország példáját. Ezért már 1919-ben, amikor megszövegezte az *Ordine Nuovo* programját, amelyet a torinói pártszervezet jóváhagyott és a szocialista párt Országos Tanácsa elé terjesztett, szemére vetette a maximalista és reformista vezetőknek, hogy „a szocialista párt könyvkiadóvállalata továbbra is jelentéktelen broszúrákat vagy a II. Internacionále nézeteit terjesztő írásműveket ad ki, ugyanakkor pedig mellőzi a III. Internacionále kiadványait. Svájcban, Angliában és Németországban bezzeg lefordították az orosz elvtársaknak azokat az írásait, amelyek nélkülözhetetlenek a bolsevik forradalom megértéséhez, Olaszországban ellenben még Lenin «Állam és forradalom» című műve is ismeretlen.” Gramsci semmit sem gyűlölt annyira, mint azoknak az embereknek könnyelmű kontárságát és önhittségét, akik azt hiszik, hogy minden romlott szellemi portékát,

minden kulturális selejttáru rá lehet szólni a munkásságra. „A brosúrák fordítása — tette hozzá, — igen rossz, sőt a nyelvtani szabályok és a józan ész keréketörése következtében gyakran érthetetlen is.”

1917-től 1922-ig Gramsci politikai tevékenységében és valamennyi írásában állandóan megnyilvánul az a mélységes szükségérzet, hogy elsajátítsa s a tömegekkel is ismertesse Lenin és a bolsevikok tapasztalatait és tanait: „Az orosz forradalom — írta 1919-ben — az államférfiaknak olyan elitjét termelte ki, amilyenekkel semilyen nemzet nem rendelkezik. Néhány ezer ember-ről van szó, akik egész életüket a politikai és gazdasági tudományok tanulmányozásának szentelték, akik évtizedes emigrációban elemezték, boncolták a forradalom minden problémáját, akiket a cári hatalom ellen folytatott egyenlőtlen harc acélossá edzett, akik az európai, ázsiai és amerikai kapitalista társadalom összes formáival való érintkezés folytán fejlesztették ki tudatukat, amely hideg és éles, mint a hódítók kardja”^{*}.

Miért van szükség az olasz munkásosztály kommunista pártjára?

Lenin tanulmányozásának segítségével Gramsci felveti és megvilágítja az olasz forradalom problémáit, s mindenekelőtt megérti, hogy Olaszországban is mennyire halaszthatatlanul szükséges egy erősen megszervezett és centralizált politikai párt: „Éppen azért, mert a szocialista párt — a maga tehetetlensége és a szakszervezeti funkcionáriusoknak való alárendeltsége következtében — felelős a forradalom meghíúsulásáért, kell egy olyan párt, amely a maga országos szervezetét a proletárforradalom szolgálatába állítja, és arra neveli a rátermett embereket, hogy előre lássák az eseménye-

^{*} Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 22. old.

ket, s ne ismerjenek se habozást, se ingadozást" — írja 1921 szeptemberében, egy esztendővel a gyárfoglaltsók után az „I piu grandi responsabili" (A legfőbb bűnösök) című cikkében. Az a harminckét füzet is, amelyet Gramsci a börtönben írt tele, a szocialista tanításnak és az olasz kultúrának maradandó emlékműve.

1922 márciusában, a II. kongresszusa után a párt elhatározza: Moszkvába küldi Gramscit, hogy a Kommunista Internacionáléban az Olaszországi Kommunista Pártot képviselje. Gramsci májusban indult útnak. Már régóta vágyott erre az utazásra és most határtalan lelkesedéssel nézett elébe az új élménynek, annak, hogy közvetlen érintkezésbe kerül azokkal az emberekkel, akik a forradalmat irányították, az új társadalommal, a fejlődésben lévő új valósággal, amelyet a forradalom teremtet. Ennek ellenére nehéz szívvel vált meg Torinótól, az újságtól és elvtársaitól. Érezte, hogy a legközelebbi jövő igen keserves lesz a párt számára, s tudta, hogy a párt túlságosan fiatal még, túlságosan szegény tapasztalatokban és súlyos betegség emészti: a Bordiga-féle „baloldaliság" gyermekbetegsége. Elutazása előtt összehívta az *Ordine Nuovo*-nál dolgozó elvtársait; mindannyian — Gramsci, Scoccimarro, Montagnana, Platone, Pastore, Ravera, a szerkesztők, a tisztviselők és a nyomdászok — lementek együtt az udvarra, s ott egy derék fényképész szép csoportképet kattintott az úgynevezett „ordinovistákról". Ez a kép ma, a film viszontagságos sorsa következtében félig kifakulva és elmosódottan ugyan, ott látható a Kommunista Internacionále moszkvai múzeumában. — Gramsci útrakelt.

Moszkvában, Lenin és Sztálin iskolájában

Útjának első állomása Berlin, melyet a német forradalmi mozgalom ereje és tekintélye folytán mintegy Moszkva „előszobájának" tekintettek, kötelező és kívá-

natos állomásnak mindazok számára, akik szovjetföldre készülődnek. Moszkvában az Internacionále vezetői fogadják. Megismerkedik Leninnel, aki már beteg és többnyire Gorkiban tartózkodik és Sztálinnal, akinek a párt meghagyta, hogy Lenin mellett maradjon. Gramsci tagja lesz a Kommunista Internacionále titkárságának, az Internacionále legfőbb irányító szervének. Az intenzív tapasztalatcserének ebben a mozgalmas légkörében az imperializmus problémáinak és ellentmondásainak, valamint a proletárdiktatúra és a szocialista építőmunka problémáinak mind közvetlenebb és elmélyültebb ismeretével gazdagodik, itt fejlődnek ki benne a nagy forradalmi vezető képességei.

„Egyéves tartózkodása a Szovjetunióban, 1922-től 1923-ig — írja Togliatti — lehetővé tette Gramscinak, hogy alaposan tanulmányozza a bolsevik párt és az orosz forradalom történetét, megismerje Lenint és Sztálint. Lenin és Sztálin iskolájában, a bolsevik párt és a Kommunista Internacionále iskolájában pártvezérré edződött”*.

Amikor később a börtönben eljutnak majd hozzá azokon a láthatatlan szálakon keresztül, amelyek továbbra is kapcsolatban tartják a párttal, Trockij árulásáról, s a párt és a sztálini politika ellen irányuló rágalmainak szórványos és töredékes hírek, tüstént ki tudja majd adni a rácsokon át az éles és határozott jelzést: „Trockij a fasizmus kitarthatja.” Világos ítéletet tud alkotni magának és a börtöncenzúra diktálta különleges, burkolt célzásokra szorítkozó nyelven föl is jegyzi füzetébe a Lenin kezdeményezte és Sztálin által folytatott nemzeti politika nemzetközi perspektíváiról szóló magyarázatot.

„Bátran mondhatjuk, hogy Bronstein (Trockij), aki

* *Palmiro Togliatti.* Antonio Gramsci, az olasz munkáosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 33. old.

«occidentalistának»²⁸ mutatkozik, valójában kozmopolita volt, vagyis csak felszínesen nemzeti és felszínesen occidentalista vagy európai. Ilici²⁹ (Lenin) ellenben mélységesen nemzeti és mélységesen európai volt... Úgy vélem, Ilici jól megértette azt, hogy a Keleten 1917-ben (az Októberi Forradalomban) győzelmesen alkalmazott mozgó háborúról át kell térni az álló háborúra, amely Nyugaton az egyetlen lehetséges formája a háborúnak... Csakhogy Ilicinek már nem jutott ideje arra, hogy kellőképpen elmélyítse ezt a képletét, de tudatában volt annak, hogy csupán elméletileg mélyíthetné el, holott az alapvető feladat nemzeti jellegű volt, vagyis megkövetelte a terep felderítését, valamint azoknak a lövészárók- és erődítményelemeknek megállapítását, amelyeket a dolgozó társadalom alkotó elemei képviselnek."

Kétségtelenül ezeknek a Szovjetunióban töltött éveknek a során szerzett roppant tapasztalatai és a Kommunista Internacionále iskolája tette lehetővé utóbb Gramsci számára, hogy mélységesen megértse és megmagyarázza még börtöncellájának elszigeteltségében is a béke és a szocialista építés lenini politikáját, amelyet Sztálin és a bolsevik párt követett, s hogy visszautasítsa és leleplezze Trockij internacionalista frázisokkal való ámitásait és ostoba „bonapartizmusát”, amellyel a „permanens forradalom” leple alatt tönkre akarta tenni és meg akarta semmisíteni az Októberi Forradalom vívmányait.

**„A fejlődés a nemzetköziség felé halad,
a kiindulópont azonban nemzeti”**

Valóban, börtönfüzeteiben Gramsci a következőket írta: „Az a kérdés, amelyet úgy vélem ki kell bognunk, a következő: vajjon hogyan kell megítélni a nemzetközi helyzetet a maga nemzeti vonatkozásában

a gyakorlat filozófiájának politikai megnyilvánulása (vagyis a marxizmus) szellemében, akár alapítójának (Marxnak) a megfogalmazása, de különösen legújabb nagy teoretikusának (Leninnek) a meghatározása alapján. Ez a «nemzeti» vonatkozás valójában egy «eredeti», bizonyos értelemben páratlan kombináció eredménye, amelyet ebben az eredeti és páratlan mivoltában kell megértenünk és felfognunk, ha úrrá akarunk lenni rajta és irányítani akarjuk. Kétségtelen, hogy a fejlődés a nemzetköziség felé halad, a kiindulópont azonban «nemzeti», s itt kell kezdeni. De a perspektíva nemzetközi és nem is lehet más... Úgy vélem, ebben a kérdésben gyökerezik az alapvető nézeteltérés Leone Davidoci (Troickij) és a többségi mozgalom (A bolsevik párt. — Szerk.) szószólója, Bessarione (Sztálin) között. A nacionalizmus vádja, ha a kérdés lényegére vonatkozik, ostobaság. Ha tanulmányozzuk a többségiiek (Bolsevikok. — Szerk.) erőfeszítését 1902-től 1917-ig, azt látjuk, eredetisége éppen abban állott, hogy az internacionalizmust megtisztította a ködös és merőben rossz értelemben vett ideológiai elemektől azért, hogy aztán realista politikai tartalommal töltse meg... Hogy a nem nemzeti elgondolások (vagyis azok, amelyek nem vonatkoztathatók külön-külön minden egyes országra) tévesek, az képtelen következményeikből is kitűnik; ugyanis passzivitásra és tétlenségre vezetnek, mégpedig két igen jól megkülönböztethető megnyilvánulási formában, 1. senki sem gondolt arra, hogy forradalmi megmozdulást kellene kezdeményeznie, úgy véelve, hogy ezáltal elszigetelődnék, hanem mindegyik azt várta, hogy majd valamennyien egyszerre fognak megmozdulni, közben pedig senki sem mozgult; 2. a második megnyilvánulási forma talán még az előzőnél is rosszabb, mert valamiféle korszerűtlen és természetellenes «napoleonizmusra» való várakozást jelent. (Azért korszerűtlen és természetellenes, mert nem minden történelmi alakzat ismétlődik meg ugyanabban a formában.)

A kivénhedt mechanizmus e modern változatának elméleti gyöngeségét a permanens forradalom általános elméletével álcázzák, amely nem egyéb, mint egy dogmaként tált, igen általános elképzelés, amely önmagától omlik össze annak a ténynek következtében, hogy nem valósul meg."

Az Internacionále IV. kongresszusa.

Gramsci és Togliatti az olasz párt élén

Gramsci, akinek amúgy is gyöngye szervezete volt, már nagyon megviselt egészségi állapotban érkezett Moszkvába. Gyermekkori nélkülözései, egyetemi koplálásai, valamint annak a munkának lázas irama következtében — amely egész napokon és éjszakákon át pihenés nélkül, elfeledtetve beteges szervezete iránti kötelességét, íróasztalához szegezte — végül is súlyos testi- és idegkimerültség vett erőt rajta. Az Internacionále titkársága felszólította, hogy szakítsa félbe munkáját és gyűjtsön új erőt egyik moszkvakörnyéki szanatóriumban. Gramsci ott töltötte 1922 nyarát, ott maradt csaknem egész október végéig. Ilymódon visszaszerezhetette energiáját és megedzhetette testét az elkövetkezendő esztendőök még keményebb, még emésztőbb harcához.

Októberben ismét Moszkvában van, résztvesz az Internacionále IV. kongresszusán, amely megvizsgálva az olasz helyzetet, elítéli Bordiga fanatikus és opportunistá szektáriánizmusát és a párt élére Gramsci és Togliatti kerül.

Gramsci ismét belemerül a munkába. De nehogy azt képzeljük, hogy bezárkózik egy irodába, beletemetkezve az asztalán tornyosuló könyvekbe és iratokba, elszakadva attól az eleven, gazdag, új és meglepő valóságtól, amely ott épült körülötte. Gramscinak nem ez volt a munkamódszere. Inkább arra törekedett, hogy

minden lehető alkalommal, s azzal a mohó tudásszomj-jal és felfedező szenvedéllyel, amely annyira jellemző volt reá, mindinkább belemélyedjen az épülőben levő új szovjet társadalomba, megértse jellegzetességeit, problémáit és fejlődési irányait. És ahogy Torinóban esténként félbeszakította munkáját, hogy gyárakba, klubokba és gyűlésekre siessen, hogy beszéljen a munkásokkal és tanuljon tőlük, úgy itt, Moszkvában is ismeretséget köt a legkülönbözőbb foglalkozású és gondolkodású szovjet emberekkel: munkás- és parasztcsaládoknál tölti az estét, színházba jár, értelmiségiekkel beszélget, érdeklődik a gyermeknevelés új módszereiről, az iskolai tantervek, az új szokások s az új kulturális áramlatok iránt. Abban a nagy országban, amely számára még felfedezésre váró ismeretlen terület volt, meg akarta ismerni a régit is, az újat is, s meg akarta érteni a harcot a régi és az új között.

Egy felfedezésre váró új világ. A harc a régi és az új között

Azoknak az elvtársaknak, akik az Internacionále IV. kongresszusára küldött delegációval érkeztek, Gramsci azt mondta:

— Idehallgassatok. Ha nem veszitek tekintetbe azt a kiindulópontot, amelyről a szovjet elvtársaknak meg kellett kezdeniök óriási munkájukat, nem tudjátok majd megérteni azt az utat, amelyet a forradalom már azóta is megtett, s még csak fogalmat sem alkothattok majd magatoknak mindazokról a problémákról, amelyek ma még az új társadalom felépítése elé tornyosulnak.

S Gramsci lelükre kötötte az olasz elvtársaknak, hogy tanuljanak és megint csak tanuljanak.

A CSALÁD

„A szocialisták, a proletárok a család ellenségei? Vajjon mivel volna megmagyarázható az osztálya megváltásáért harcoló Proletariátus szívós áldozatkészsége, ha kikapcsolnók a gyermekek iránti szeretetet és a jövőjükért való féltő aggodást? ... A proletariátus azért harcol és adja oda egész erejét, hogy utódaira jobb kollektív lét- és biztonsági feltételeket hagyjon örökölni; azért hozza a legfájdalmasabb áldozatokat, s ha kell, még életét is feláldozza, mert gyermekei számára békés és igazságos jövőt akar teremteni ...”

(GRAMSCI)

Julka

Gramsci fáradt; évek hosszú sora óta idegőrlő iramban dolgozik. A bolsevik elvtársak hosszú pihenésre kényszerítik. A fiatal szocialista állam még szegény, de áldozatokat hoz azért, hogy megvédje az ilyen harcra elvtársak egészségét. Gramscit is elküldik gyógykezelésre a Szovjetunió egyik üdülőjébe. Ott megismerkedik egy fiatal nővel, Schucht Júliával. Az oroszok kedvelik a gyengéd becézőneveket; Júlia szerettei számára Julka — Juliska. Antonio és Júlia kezdetben egy közös szenvedélyben találják egymásra: a zenében. Julka igen jól hegedül és Antonio szívesen hallgatja. Hamarosan rájönnek arra, hogy sok más dologban is egyezik az érdeklődésük és érzelmeik között. Julka haladószellemű értelmiségi családból szár-

mazott, és gazdag kultúrájú környezetben nőtt fel. Finomlelkű, figyelmes, gyöngédszívű teremtés. Antonio és Julka bizalmas jóbarátok lettek.

Gramsci a szerelem erkölcsi problémáiról

Antonio Gramscinak már ifjúkorától fogva emelkedett felfogása volt a férfit és nőt egymáshoz fűző szerelemről, s mélységes tisztelet töltötte el a nők iránt. 1917 március 23-án az *Avanti!*-ban megjelent, Ibsen „Nóra” című drámájáról szóló színházi „krónikájában” az ifjú Gramsci olyan fejtegetést írt erről a kérdésről, amely érettebb éveinek gondolkodásmódját is kifejezi: „A mi országaink nője, a nő, akinek megvan a maga története, a polgári családok nője... rabszolga marad, mély erkölcsi élet és szellemi szükségletek nélküli rabszolga, aki akkor is leigázott, alávetett, amikor lázadónak látszik, s méginkább rabszolga, amikor megtalálja azt az egyetlen fajta szabadságot, amely meg van engedve neki: a kaland szabadságát. Megmarad nőstényállatnak, aki szoptatja újszülött csecsemőjét; játékbabának, aki annál kedvesebb, minél ostobább, s akit annál jobban szeretnek és magasztalnak, minél inkább lemond önmagáról és önmaga iránt való kötelességeiről.”

Íme, ez a „latin népek nagy- és kispolgárságának erkölcsse”. „De ma már egy újfajta erkölcs van születőben, annak az osztálynak az erkölcsse, amelyhez mi tartozunk”, a munkásosztályé. „Ez másfajta erkölcs, amely szerint a nő és a férfi többé nemcsak izom, ideg és bőr, hanem főképpen szellem... s amely szerint a nő nemcsak nőstényállat többé, aki tejével táplálja kisdedeit, s a hús vonaglásaiból és a vér todulásából fakadó szeretetet érez irántuk, hanem önálló emberi lény, akinek saját belső szükségletei vannak, akinek saját emberi személyisége van, s akiben megvan a függetlenség tudatának a méltósága.”

Antoniónak Julkával való élete ennek az újfajta erkölcsnek a példája. Gramsci nagy keserősége az, hogy túlságosan keveset lehet együtt Julkával, s akkor is „a mindennapok való és konkrét életétől elszakítva, rendkívüli körülmények között”. Egy szabadnap két utazás között, időnként egy-egy hét pihenés — ennyi az egész. S tetejébe —, amint börtönből írt leveleinek számos részletéből kitűnik — még az a gond is nyomja, hogy Julkára kell hagynia új kis családjuk legsúlyosabb terheit.

Gramsci anyja

Gramsci nagy szeretettel emlékezik meg édesanyjáról, Beppináról is, hősies erőfeszítéseiről, hogy felnevelhesse és iskoláztathassa hét gyermekét, halálos aggodásait a harctéren lévő három fiáért, afölött való kesergését, hogy „ízekre akarják tépni”, le akarják mészárolni őket; féltő nyugtalankodását Antoniója miatt, aki maga is „katona” egy olyan háború legelső harcvonalában, amelynek az értelmét Beppina asszony, a maga isten háta mögött lévő szárdíniai zugából talán nem is tudja jól felfogni, de azért mégis hűségesen kitart Ninója mellett. S Antonio egy napon a hála legszebb szavait írja majd neki, amelyeket gyermek édesanyjának mondhat:

„... el sem képzelheted, hány de hány olyan dolog merül fel emlékezetemben, amelyben te mindig mint jóteknony s irántunk gyöngédséggel teli erő jelensz meg. Ha jól meggondolod, a lélekkel és a lélek halhatatlanságával, a paradicsommal és a pokollal kapcsolatos összes vitás kérdések alapjában véve nem egyebek, mint különleges szemléleti formái annak az egyszerű ténynek, hogy minden ténykedésünk a maga értéke — jó vagy rossz értéke — szerint száll át a többiekre, öröklődik apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre, örök mozgásban. Mivel minden emlékünknél, amelyet rólad ör-

zünk, csupa jóság és erő, s te arra pazaroltad erődet, hogy embert faragjál belőlünk: ez azt jelenti, hogy te attólfogva az egyetlen valóban létező paradicsomban vagy, abban, amelyet az anya gyermekei szívének nevez.”

Gramsci felfogásának a nő, a szerelem és a család kérdéséről, semmi köze a kispolgári szentimentalizmushoz vagy képmutatáshoz, sem pedig ahhoz a családi korlátoeltsághoz és önzéshez, amely a kispolgárság oly nagy részére jellemző. Őszinte, bátor és becsületes felfogás az övé, a proletariátus erkölcsi világnézete.

Az igazi apaság

A proletár és szocialista Antonio Gramsci meggyőződése szerint a családnak „a jövő államában” nem az a szerepe, ami ma lényegében véve a dolgozók számára: az a szervezet, mely merőben az utód védelmezésére, és anyagi támogatására szorítkozik. „A családnak meg kell újulnia a maga kizárólagos erkölcsi, emberalakító és közéletre nevelő funkciójában”: központi feladata az kell, hogy legyen, „hogy az emberi tapasztalatoknak mindazzal a kincsével nevelje és gazdagítsa utódait, amelyet a múlt ránk hagyott, s amelyet a jelen tovább gyarapít” — írta Gramsci 1918-ban abban a cikkében, amelyet már fentebb is idéztünk.

Antonio Gramsci az apaságot élete egyik legnagyobb ügyének érzi. Két fia születik: Delio, akinek a fejlődését — megszakításokkal — kétéves koráig figyelheti (annyi idős volt a gyermek, amikor őt a fasiszták börtönbe zárták) és Giuliano, akit apja sohasem lát és csak a távolból ismer, a börtönből az anyával való levelezésen keresztül.

Gramsci Delio életének már első két esztendejében, közről is, távolról is féltő gonddal, az elszakadás előérzetével figyelte a gyermek jellemének és

értelmének első megnyilvánulásait, s igyekezett azokat befolyásolni, irányítani. Gramsci nem hisz abban, hogy „a gyermekben csírájában benne rejlik már az egész ember, s hogy csakis annak a kifejléséhez kell hozzásegíteni, ami lappangó állapotban amúgy is megvan benne, mégpedig minden külső kényszer nélkül, rábízva a természet erejére... Az, amit lappangó erőnek hisznek, többnyire nem egyéb, mint az élet első napjaiban, hónapjaiban és éveiben felmerülő képek és benyomások alakatlan és ködös komplexuma, olyan képeké és benyomásoké, amelyek nem mindig a legjobbak, mint ahogy képzelik.” (Julkának írt egyik leveléből idézzük ezeket a sorokat.) Az a nevelő, az az apa, aki arra szorítkozik, hogy elragadtatott nézőként szemlélje azt, amit a gyermek ösztönösen csinál, nem jó nevelő, nem jó apa. Nem, az apának be kell avatkoznia, irányítania kell: „azoknak, akik vezetik a gyermeket... anélkül, hogy kiölnék belőle ösztönösségét... szilárd és jövője számára alapvető tulajdonságok: akaraterő, fegyelem, munkaszeretet és céltudatosság elsajátítására kell serkenteniük”.

A gyermekekért!

Másodszorban: Antonio Gramsci erélyesen elutasítja azt a felfogást, amely szerint a családi érzelmek a „csoporttönzés” bizonyos fajta megnyilvánulásai. Olykor a polgár is „vesződik és felőrli magát az egyéni meggazdagodásért, azért, hogy vagyont szerezzen magának, amelyet gyermekeire hagyhat. Csakhogy az ő vesződését, az ő erejének felörlődését nem világítja meg, ellenkezőleg, sötétbe borítja az a törekvés, hogy vagyoni kiváltságait örökké fenn akarja tartani.” Az a megoldás, „amelyet a magántulajdon a család problémájára adott, embertelen megoldás: a gyermekek biztonsága kevesek kiváltságává válik”. A burzsoázia

propagandistái mindent elkövetnek, hogy elterjesszék ezt a felfogást a dolgozó tömegek között: „Gondolj családodra!” Hányszor de hányszor hallotta paptól vagy csendőrőrmestertől ezt a figyelmeztetést minden dolgozó. „A családra gondolni”: a birtokos osztályok számára a családi önzésbe való bezárkózást, a vagyonnak, kiváltságoknak és a jólétnek saját gyermekei számára való biztosítását jelenti. A proletárok és a szocialisták számára, így Antonio Gramsci számára is, „a családra gondolni” egészen másvalamit jelent. „Mi szocialisták azt akarjuk, hogy valamennyi gyermeket oltalmazzák fiziológiai és erkölcsi fejlődésében: hogy valamennyi anyaszülte gyermek egyenlő helyzetben legyen a külvilág veszedelmeivel és ármányaival szemben; valamennyiüknek egyenlő mértékben legyenek kellő eszközeik ahhoz, hogy kiművelhessék a maguk értelmét, hogy a tudós, a tudományos kutatás és a szépséget teremtő képzelet legnagyobb gyümölcseivel ajándékozzák meg az egész közösséget...”

Gramsci, aggályoskodó lelkiismeretességében sokat töprengett azon, hogy nem nyújt eleget önmagából élettársának és gyermekeinek. Jól tudta, hogy harca és áldozata értük vívott harc, értük hozott áldozat. Értük és minden anyaszülte gyermekért, s ez az újfajta szeretet még lázasabb tevékenységre serkentette az embereket felszabadító, a családot átalakító új társadalomért vívott harcában.

Nincs ellentmondás az atyai kötelességek és a forradalmi harcos feladatai között, hacsak a „megbízható gondolkodásúak” agyacskájában nem, akik képtelenek arra, hogy önzésük szűk körén túl lássanak.

Antoni Gramsci a legbecsesebb örökséget hagyta fiainak, amelyet atya örökbe hagyhat, a legkülönb nevelést adta nekik — a példamutatást: a legbecsesebb örökséget — egy teljes egészében a dolgozók és minden ember javának szentelt életet.

AZ „UNITÀ”

„Én sohasem voltam affélő profeszszionista újságíró, aki eladja a tollát annak, aki jobban megfizeti, s akinek folytonosan hazudnia kell, mert a hazudozás hozzátartozik a professzionizmus fogalmához. Tökéletesen független újságíró voltam, mindig csak egy véleményem volt és sohasem kellett eltitkolnom mélységes meggyőződésemet, hogy kedvükben járjak a munkálatóknak és cinkosaiknak.”

(GRAMSCI)

1922 október 28-a: a fasiszták szétrombolják az „Ordine Nuovo” és az „Il Comunista” házát

Attól a naptól fogva, hogy Gramsci — 1922 tavaszán — elhagyta Olaszországot, súlyos események viharzottak végig az országon. A liberális állam, amely keblén melengette és táplálta a fasiszta rohamosztagokat, végkép átengedte helyét Mussolininak, akit a király 1922 október 22-én a parlamenti többség határozott akarata ellenére megbízott a kormányzással. A hatalomra jutott fasizmus felújította és még kegyetlenebbé fokozta a terrort és a hajsztát a munkásosztály gazdasági és politikai szervezetei ellen és csapásait elsősorban a kommunista párt ellen irányította. Október 28-án éjszaka Torinóban és Rómában lerészegített és fanatikus fasiszta rohamosztagok megtámadták az *Ordine Nuovo* és az *Il Comunista* szerkesztőségét és nyomdáját (ahonnan a királyi gárda már előzőleg szándékosan elhordatott a munkások által oda-

készített minden védelmi berendezést), feldúlták és szétrombolták a két lap helyiségeit. Az *Ordine Nuovó*-t, Gramsci és a torinói munkásság dicsőséges zászlaját, s az *Il Comunista*-t, a párt központi elméleti folyóiratát a szó szoros értelmében megsemmisítették, további megjelenését lehetetlenné tették. A triezsti *Il Lavoratore*, amelynek szerkesztőségét és nyomdáját ugyancsak felgyújtották, ismét megjelent még néhány hónapra (annyi sovinszta és irredentista demagógia után, a fasizmus, jóllehet már kegyetlenül lesújtott a triezsti munkásosztályra, mégis habozott elnyomni azt a kevéske „szabadságot”, amelyet még a Habsburgok kormánya is engedélyezett neki), de azután újra lecsaptak rá és elhallgattatták.

Gramsci teljes odaadással tett eleget annak a meghívásnak, hogy vegyen részt a Kommunista Internacionále titkárságának munkájában, tanulmányozza és irányítsa azokat a kemény harcokat, amelyeket a munkásság Európában és világszerte vívott. Ugyanakkor különös figyelemmel kísérte az olaszországi eseményeket és nem mulasztotta el hazajuttatni szavát, tanácsait, arra irányuló buzdításait, hogy továbbra is rendületlenül folytassák a harcot a fasizmus ellen, hogy kiszélesítsék a párt befolyását a tömegekre és hogy mindenfajta szektáriánizmussal szemben testvéri és szövetségi kapcsolatokat teremtsenek a szocialista párttal, amely végül is szakított a reformistákkal. (Az Olasz Szocialista Párt római kongresszusa 1922 októberében zárta ki őket.)

A fasizmus hatalomra jut

Amikor 1922 októberében Moszkvába érkeztek a legutóbbi olaszországi események hírei s az első újságok, amelyek bejelentették a fasizmus uralomrajutását, a Kommunista Internacionále IV. kongresszusa

még nem kezdődött meg. A nagyszámú olasz delegáció épp akkortájt érkezett meg Moszkvába és gyakran összegyűlt, hogy megvitassa az eseményeket. Bordiga azt a tételt védelmezte, hogy a fasizmus hatalomrajutása nem jelent semmi újat és mit sem változtat a helyzeten, hogy Mussolini nem rosszabb Giolittinál, s hogy a „marcia su Roma”³⁰ csak afféle színpadias és nevetséges epizód, a burzsoázia belső ügye, amellyel szemben a proletariátusnak passzívnak és közömbösnek kell maradnia, s nem kell módosítania sem akcióját, se taktikáját. Bordigának e vak és öngyilkos politikájával Gramsci szállt szembe felháborodva és kérlelhetetlenül, hogy szétzúzza tételeit és érveit, s hogy kiadja a fasizmus elleni széleskörű és lankadatlan tömegharc jelszavát.

Néhány hónappal utóbb — 1923 tavaszán — Gramsci Bécsbe ment. Több mint egy esztendeig maradt ebben a városban, ahonnan jobban figyelhette és irányíthatta a párt harcait. A pártot újjászervezték, ezzel felélesztették az országban az ellenállási mozgalmat Mussolini terroruralmával szemben. A párt akciójához és megszervezéséhez azonban még hiányzott egy napilap, amely szilárd kapcsolatokat teremtsen a tömegekkel és napról napra irányítsa küzdelmüket. 1924 február 12-én Milanóban megszületett az *Unità*, a kommunista párt központi orgánuma. Hogy mennyi nehézséggel kellett megbirkóznia egy olyan pártnak, amely gyöngé, anyagi eszközökben és tapasztalatokban egyaránt szegény volt még, és hogy mennyi akadályt gördített a kormány ez elé, azt nem nehéz elképzelni. Az *Unità* azonban mégis megszületett és együttes, testvéri szócsöve lett az Olasz Kommunista Pártnak, valamint a Kommunista Internacionáléhoz csatlakozó szocialista pártcsoportnak. Ez a két csoport néhány hónap múlva egybe is olvadt.

A címet Gramsci indítványozta. Vajjon mit akart kifejezni Gramsci azzal, hogy a párt új napilapjának címéül az egység jelszavát írta? Egy Bécsből írt leveleiben megmagyarázta: a munkásosztály és a munkásosztály pártja nem tudja teljesíteni azokat a történelmi feladatokat, amelyek előtt állnak — nem sikerül halálos csapást mérnie a fasizmusra, nem tud majd hozzálátni az „új rend”, a munkásállam felépítéséhez, ha nem tudja megteremteni és megőrizni legfőbb kincsét, az egységet. A párt köré tömörült munkásosztály egységét, a munkások és a parasztok egységét, Észak és Dél egységét, s az egész olasz nép egységét a fasizmus elleni harcban. S az *Unità* a párt zászlaja lett, amelyet soha többé be nem vontak.

Az 1924 áprilisi országgyűlési választások, jóllehet a fasiszta terror és csalás jegyében zajlottak le, bejuttatták Gramscit a parlamentbe. Veneto tartomány választókerületének állhatatos munkásai, dacolva a megfélemlítés és az erőszak minden változatával, 32 383 szavazatot adtak le a sarló, kalapács és kalászkoszorú jelvényével ékesített kommunista listára, s ezzel megválasztották Antonio Gramsci képviselőjelöltet a XXVII. törvényhozási ciklusba. Ennél fogva Gramsci 1924 májusában, a párt első országos pártértekezlete alkalmából, amely Comóban gyűlt össze titokban, több mint kétévi távollét után visszatért Olaszországba, s Rómában telepedett le, ahol a párt Politikai Irodájának a székhelye volt és nemcsak munkatársa, hanem irányítója, lelke lett a párt lapjainak.

Az „Unità” két és fél évi legális élete

A legalitásnak az alatt a két és fél esztendeje alatt, amely a kivételes törvényeket és az egész ellenzéki sajtó betiltását megelőzte, az *Unità*-nak nem volt

könnyű élete. Miután az a törvény, amely a háború idejére sajtócenzúrát intézményesített, érvényét veszítette, a kormány — semmiféle önkénnytől vissza nem riadó szemérmertlenséggel — a megfélemlítés és az elkobzás módszereihez folyamodott. A fasiszta rohamosztigosok közvetlenül is gondoskodtak erről, amikor támadásokat intéztek a pártintézmények épületei ellen, gyújtogattak, gyilkoltak. Az ujság szerkesztősége két szobácskában húzódott meg, a nyomda közelében. Felice Platone, aki az első esztendőben az *Unità* szerkesztője volt, így mondja el a történeteket: „Hosszas keresgélés után a szerkesztőség számára is találtunk helyiséget. Az igazat megvallva, nem volt nagyon alkalmas erre a célra: két nagy földszinti szoba (volt üzlethelyiség) egyenest az utcáról nyíló bejárat-tal, úgy hogy — védekezés lehetősége nélkül — ki volt téve bármiféle támadásnak, még egyes fasiszták garázdálkodásainak is. Valóban, a szerkesztőségnek a szó szoros értelmében el kellett menekülnie onnan a nyomda épületének két szobácskájába. A régebbi helyiségeket azonban továbbra is nyitva tartottuk, hogy afféle villámhárító szerepét töltsék be, könnyű és kényelmes célpontot szolgáltatva a fasisztáknak, akik időnként megrohanták, összetörték az ablaküvegeket, felforgatták a bútorokat és szanaszét dobálták a haszontalan jegyzetfüzetek és ócska ujságok vaskos kötegeit.” Gramsci gyakran tartózkodott Milanóban az ujság szerkesztőségében, vagy pedig Rómából, esténként, telefonon diktálta le a vezércikket vagy glosszáit.

Miképpen vélekedett Gramsci az ujságírásról?

Gramsci annakidején, mint ujságíró kezdte meg szocialista pártmunkás tevékenységét és — a *Grido del Popolo*-tól az *Avanti!* torinói kiadásának a szerkesztéséig, majd az *Ordine Nuovo*-ig — a forra-

dalmi ujságírásnak szentelte legjobb energiáit és szenvedélyes lelkesedését; s amennyire komolynak, nemesnek és felelősségteljesnek tekintette a proletár ujságíró feladatát, annyira nyomorultnak és megvetendőnek tekinti a bértollnok ujságíró személyét és szerepét, aki a többet fizető szolgálatába szegődik. Forradalmárnak, szokta mondani Gramsci, nincs joga ahhoz, hogy tudatlan maradjon; forradalmi ujságírónak kötelessége, hogy magasabb kultúrája és különb szakmai felkészültsége legyen, mint egy polgári ujságírónak. Később a börtönben azt írja majd: „Az ujság funkcióit olyanná kellene fejleszteni, mint amilyenek a közigazgatási élet vezetőinek funkciói... A helyi hírek jó rovatvezetőjének olyan technikai felkészültséggel kellene rendelkeznie, amely elegendő és szükséges is ahhoz, hogy polgármester vagy akár megyefőnök, vagy a megyei népgazdasági tanács elnöke lehessen.”

A mindenre vállalkozó hebehurgyaságot, a felületességet, könnyelműséget, és felelőtlenséget a munkában úgy gyűlölte, mint a legádázabb ellenséget.

Néhány héttel a kivételes törvények életbeléptetése előtt Gramsci beállított a milanói szerkesztőségbe; minthogy ő jól látta az események gyors fejlődését, arra szólította fel az elvtársakat, hogy készítsék elő az átmenetet az illegalitásba. Ő maga a sorsáért aggódó elvtársak minden kérése ellenére, vissza akart térni Rómába, hogy ott folytassa a harcot. A teljes illegalitásnak és a reakciós rémuralomnak az alatt a tizennyolc esztendeje alatt, amely az 1926 októberi kivételes törvényeket követte, az *Unità*, Antonio Gramsci és Palmiro Togliatti lapja volt az egyetlen ujság, mely mindig fennen lobogó zászlaja volt az Olaszország felszabadításáért vívott harcnak.

A NÉPI ÉS ANTIFASISZTA EGYSÉG ÚTJÁN

*„Lefegyverezni a fehérgárdákat!
Szétverni a banditizmus központjait!”*

„Általános sztrájkot! Pusztuljon helyéről a gyilkosok kormánya!”

„A kommunista parlamenti csoport ismét azt a javaslatot terjeszti az ellenzéki pártok elé, hogy alakítsanak antifasiszta parlamentet”.

(Az *Unità* Gramsci javasolta címei, 1924 júniusa és októbere között.)

Gramsci, az olasz munkásság vezére

Antonio Gramsci egész élete intenzív, sőt gyakran lázas munkával telt élet volt. De ebből az alkotó tevékenységű életből kiemelkedik két olyan időszak, melynek eseményei döntő fontosságúak voltak. Az első korszak, az *Ordine Nuovo* korszaka, amely a kommunista párt megalapításával zárul le (1919—1921); a második korszak Gramsci Olaszországba való visszatérésével, a Matteotti-válsággal és az Olasz Kommunista Párt III. — lyoni — kongresszusának előkészítésével kezdődik (1924 május—1926 január). Ebben a második periódusban Gramsci leszámol Bordigával és irányzatával, olyan pártot épít, amely méltó a bolsevik névre, s megnyitja előtte az Olaszország megmentésére alakuló népi és antifasiszta egység politikájának nagy perspektíváját, azét a politikáét, amelyet utóbb Togliatti fejleszt zseniálisan majd tovább.

Gramsci külső magatartása megváltozott, amióta hazatért a Szovjetunióból: akik közel álltak hozzá, egybehangzóan tanúskodnak erről. Annakidején, mielőtt a

Szovjetunióba utazott, túlzott szerénységet észlelték nála — helyesebben mondvá — némi bizonytalanságot saját munkásságának és saját személyének értékelésében. Most bizonyos tekintetben, mégpedig személyi tekintetben, más Gramscival állunk szemközt. Elsősorban, egy önmagával szemben, de elvtársaival szemben is nagyobb követelményeket támasztó pártvezérrel. Gramsci természetesen mindvégig az az ember marad, aki gyöngéd szeretettel érdeklődik az elvtársak élete és problémái iránt, aki bármikor órákhozszat meghallgatja őket. Ugyanakkor azonban hajlíthatatlan abban, hogy minden elvtárstól megköveteli a felelősségérzetet, a fegyelmet és a vállalt kötelezettségek maradéktalan valóraváltását. Keménnyé, csaknem kérlelhetetlenné válik a munka ellenőrzésében. Másodszorban, Gramsci — bár továbbra is mindent a pártnak tulajdonít, nempedig a maga személyének — éppen azért, mert immár vezére a pártnak, nem esik többé a határozatlanság és a félénkség hibájába: jobban érvényesíti politikai kezdeményezéseit a pártnban, a parlamentben és az országban. Gramsci Lenin és Sztálin iskolájában bolsevik harcossá, szilárd, biztos és merész vezetővé fejlődött.

A comói értekezéslet és az új Politikai Iroda

Gramsci 1924 májusában mint az Olaszországi Kommunista Párt vezére tér vissza Olaszországba. Jól tudja, hogy a párt politikailag gyöngye és súlyosan nyögi a Bordiga-féle irányzat betegségét. Bordiga híve még a Központi Vezetőség csaknem valamennyi tagja, sok tartományi és megyei párttitkár, az Ifjúsági Szövetség több vezetője, igen sok középkáder és párttag. Gramsci mindenekelőtt érintkezésbe akar lépni a párt valamennyi vezetőjével.

Ez nem könnyű dolog. A kommunista párt forma szerint még legális ugyan: ujságai vannak és kép-

viselői a parlamentben. A kommunista vezetők konferenciáját legálisan összehívni azonban lehetetlen volna. A rendőrség vagy a fasiszta milícia rohamosztagai nyomban szétvernék, a résztvevőket pedig valamiféle ürüggyel letartóztatnák. Tehát titokban kell cselekedni, a „föld alatt” kell összehívni a párt vezetőit. Megtalálják a kellő helyet: egy eléggé biztos szállodát a comói hegyek között. Oda gyűlnek össze titokban a félsziget minden részéből egész Olaszország pártszervezeteinek vezetői. Köztük van hosszú távollét után Gramsci is, vele együtt Palmiro Togliatti és Mauro Scoccimarro, akiket maga mellé akar venni a Politikai Irodába mint legközelebbi és legmegbízhatóbb munkatársait.

Csodaszép tavaszi napok járnak. A konferencia a nagyobb konspiratív biztonság kedvéért a szabadban ül össze egy napfényes réten, amelyet hófehér nár-ciszok borítanak. Három napig tart ez az ülésezés, amelynek rendkívül nagy jelentősége van a kommunista párt és Olaszország történetében. Mindaddig az ideig sem magának Gramscinak, sem legközelebbi munkatársainak nem sikerült hathatós politikai akcióra váltani elvi szembenállásukat a forradalmi frazeológiával álcázott Bordiga-féle oportunizmussal. Eddig még nem mondták meg nyíltan, hogy Bordiga zsákutcába vezette a pártot, megfosztotta a hathatós politikai akció minden lehetőségétől. A párt első illegális országos értekezletén azonban Gramsci alapjaiban rombolja le Bordiga pozícióit, s megmutatja a pártnak, merre kell haladnia.

**„Sietős a dolog, nagyon sietős,
ezért megindítjuk a politikai akciót”**

Gramsci a comói konferenciát bezáró összefoglaló beszédében részletesen ismertette a fasizmus győzelme után kialakult olasz helyzetet. Visszautasította és szét-

zúzta azt a Bordiga-féle tételt, amely szerint „a fasizmus pusztán kormányváltozás”, „Mussolini se rosszabb Giolittinál”, s a kommunistáknak közömbösöknek kell lenniök mindez iránt, nem szabad „beszeny-nyezni kezüket” polgári antifasiszta csoportokkal kötött megállapodásokkal és szövetségekkel, hanem — „sietőség nélkül” — továbbra is merőben „a forradalmi elvek propagálására” szorítkozó tevékenységet kell folytatniok.

Gramsci szabatosan meghatározta a fasizmus osztálytartalmát mint az olasz uralkodóosztálynak azt a törekvését, hogy nyíltan és eltökélten reakciós hadállásba vonuljon. Őva intette elvtársait, nehogy túlbecsüljék a másfél évi kárhozatos fasiszta kormányzás után ingadozó kispolgári közvéleményt, mert hiszen a nagyipari és banktrösztök, a nagybirtok, a Korona és a Vatikán továbbra is a fasizmus ütőlapját akarja kijátszani. A kis- és középpolgárság mindinkább növekvő elégedetlensége csakis akkor nyerhet igazi politikai jelentőséget, ha a tömegek megújult mozgalmának nyomása alá kerül, amelynek az a határozott célja, hogy megdöntse a fasizmust, s erre a célra minden szükséges szövetséget felhasznál. Mario Montagnana elvtárs a következőképpen adja vissza Gramsci végső következtetéseit:

„Ma is látom és hallok még Gramsci elvtársat, amint ott ül azon a nárciszoktól fehérítő réten, ahol a gyűlést tartottuk, s keserűen, csaknem megvetéssel így kiált fel: «Neked nem sietős, Bordiga. Minekünk azonban, akik egynek érezzük magunkat a munkásosztállyal és a néppel, nekünk igenis sietős a dolog, nagyon sietős, mint ahogy sietős a munkásoknak, sietős a népnek is, amely keservesen nyögi a fasizmus diktatúráját és a kapitalista kizsákmányolást. Sietős a dolgunk, nagyon sietős, s ezért bátran felhasználunk minden olyan politikai manővert, minden olyan taktikai sakkhúzást, amely közelebb hozhatja a fasizmus

megdöntésének s a proletariátus és a nép győzelmének a napját.»”

Persze nem minden jelenlévő elvtárs értette meg tüstént Gramsci állásfoglalását; de valamennyiükbe vagy legalább is csaknem valamennyiükbe sikerült elhinteni azokat a csírákat, amelyek hamarosan meghozzák majd gyümölcsüket. Kezdték megérteni, hogy Bordiga politikája valójában kapituláció a fasiszmus előtt, a munkásosztály és a dolgozók elárulása. A párt a comói konferencia után Gramsci vezetésével azonnal „megindítja a politikai akciót, és elegendő néhány nyílt hadmozdulat ahhoz, hogy a párttagok tömege ösztönszerűen felismerje, melyik a helyes út” (*Togliatti*). Gramsci közvetlenül Como után feloldja a konspirációs titoktartást és a kommunista állásfoglalást a parlament színpódjára viszi: megismerteti az egész proletariátussal, az egész országgal, a kommunistáknak azt az eltökélt szándékát, hogy megteremtik az egységes proletárfrontot és valamennyi antifasiszta erő szövetségét.

A Matteotti-gyilkosság

Az 1924 áprilisi szemfényvesztő választások után megnyílt a parlament, amelyben a fasiszták rabló módszereikkel megszerezték a többséget. Az ellenzék azonban erős. Egy reformista képviselő, Giacomo Matteotti, rendkívül heves és hiteles adatokkal alaposan alátámasztott vádbeszédet mond a kormányzással való visszaélés és a fasiszta önkényeskedések és erőszakoskodások ellen. Nagy bátorsággal leplezi le az egész ország színe előtt mindazokat a csalásokat és erőszakosságokat, amelyek lehetővé tették a fasiszmus számára, hogy a választásokon megszerezze magának a relatív többséget. (Ez a relatív többség abszolút többséggé alakult át De Gasperi és a klerikálisok akaratá-

ból, akik igent mondtak a fasiszták javasolta szemfényvesztő választási törvényre, amely nagyjából hasonló az 1951-ben De Gasperi által az országra kényszerített községi választási törvényhez.) Matteotti beszéde a lehető legvilágosabb tünete volt annak, hogy bizonyos proletár- és kispolgári rétegekben a meg-hunyászkodás és csaknem behódolás periódusa után kiújult a harci akarat. Mussolini, részben személyi gyűlöletből a bátor szocialista képviselő iránt, részben pedig azért, hogy terrorizálja az egész ellenzékét, s hogy ismét megfélemlítse az említett társadalmi rétegeket, azt mondta bérgyilkosainak: „Ennek az embernek már régesrég nem volna szabad «forgalomban» lennie.”

Ez a kijelentés Giacomo Matteotti halálos ítélete volt.

„Pusztuljon helyéről a gyilkosok kormánya!”

Június 11-én este az *Unità* milanói szerkesztősége arról értesült, hogy a főváros politikai köreiben, főként a parlamentben, izgalom uralkodik, mert Giacomo Matteotti képviselőnek nyoma veszett, és sem rokonai, sem barátai nem tudják, mi történt vele. Ezt az értesülést közzölték az újságban, de anélkül, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítottak volna neki. Másnap azonban mindenfelé elterjedt és makacsul tartotta magát az a hír, hogy Matteottit a fasiszták meggyilkolták. A rákövetkező napon pedig már meg is volt az első bizonyíték: az Arnaldo da Brescia rakpart egyik házának portása jelentette, hogy saját szemével látta, amikor augusztus 10-én kora délután, néhány lépésnyire lakásától, öt férfi erőszakkal betuszkolta Matteottit egy autóba. A portás feljegyezte magának az automobil rendszámát. Ez a rendszám azé a kocsié volt, amelyet egy Amerigo Dumini nevű rohamosztagos és már többszörös gyilkos bérelt ki aznapra Filippellinek,

a *Corriere Romano* főszerkesztőjének és Mussolini bizalmasának az ajánlására.

Giuseppe Amoretti, aki akkoriban a milánói *Unità* szerkesztője volt, a következőket mondja el: „Egy detektív bejött a szerkesztőségünkbe... s azt mondta nekünk, hogy csakis a puszta hírt közöljük, magáról az ügyről pedig hallgassunk. Ezt a figyelmeztetést elég fenyegető hangon mondta, bár diplomatikus formába próbálta burkolni. És ha mégse hallgatunk — válaszoltuk —, akkor mi is Matteotti sorsára jutunk? — A detektív bólintott, mintha azt mondaná: «Ha önök így akarják, csak tessék!»... Ezzel eltávozott... Nem tudtuk, mitevők legyünk... Az egész elnyomó apparátus fenyegetően nehezedett reánk. A kapu előtt állandóan egy sereg feketeinges ólálkodott. Ki voltunk téve annak, hogy feldúlják az ujságot és ismét beverik a fejünket. Ez azonban csak egyik, mégpedig másodrendű része volt a problémának. A fő dolog a kérdés politikai oldala volt. A nagy ujságoknak, s ennél fogva a tömegeknek, ismét hallgatniuk kellett volna. Vigyáznunk kellett, nehogy hibát kövessünk el.

Ebben a válságos pillanatban, egyszerre csak megszólalt a telefon. Gramsci jelentkezett: megadta utasítását Rómából. Támadni kell és nekünk kell a támadás élére állnunk. Harcba kell lendítenünk a forrongó néptömegeket. Ujságunk hasábjain megjelentek azok a nagy nyomtatott betűk, amelyek csak a kivételes jelentőségű alkalmakra kerültek elő a szedőszekrényből. Gramsci jelszava volt ez, az a jelszó, amely helyes útra irányította a pártot, és megreszkettette az egész országot. Antonio Gramsci jelszava így hangzott: „Le-fegyverezni a fehérgárdákat! Szétverni a banditizmus központjait!”

Gramsci javaslatai az Aventinóban: általános sztrájk és ellenparlament

Tiltakozásképpen Giacomo Matteotti meggyilkolása ellen, az ellenzék képviselői valamennyien elhatározták, hogy nem jelennek meg többé a parlament ülésein, s megalakították az ellenparlament-féle gyűlékezést, amit Aventinónak neveztek el annak a dombnak a nevéről, amelyre a régi Róma népe a patriciusok elleni lázadás jeléül annakidején kivonult.

Gramsci, a szektáriánus opportunisták véleménye ellenére, tevékenyen részt vesz az Aventino gyűlésein. A szektáriánus opportunisták megbotránkoznak ezen: „Hogyan! A kommunista párt vezére polgári politikussal, régivágású liberálisokkal, sőt még katolikusokkal is tárgyal!” Gramsci azonban jól tudja, hogy a proletariátus vezérének éppen az a feladata, hogy a lehető legszélesebb frontot mozgassa meg az adott pillanat központi és életbevágó céljának az elérésére: a fasizmus véres diktatúrájának a megdöntésére. Jól tudja, hogy az antifasizmus minden emberét és minden csoportját szabatosan meghatározott felelősség vállalására kell bírni, s hogy meg kell mutatni az ellenzék parlamenti csoportjainak, a proletariátusnak és az egész országnak a menekülés egyetlen útját: a népi fölkelés, a gyilkosok kormánya ellen való nyílt harc útját. A polgári ellenzék vezetői arra a javaslatra szorítkoznak, hogy a gyárakban, hivatalokban és iskolákban néhány percnyi néma tüntetést szervezzenek Matteotti emlékének tiszteletére (sztrájkot azonban nem!); abban bizakodnak, hogy egy „erkölcsi hadjárat” is elegendő a fasizmus megdöntésére; a Korona kódos ígéreteiről beszélnek, annak a királynak az ígéreteiről, aki már 1922 október 28-án is hitszegő lett. Gramsci halomra dönti ezeket a tételeket. A fasizmus nem mond le a hatalomról csupán azért, mert a felháborodás hulláma felzúdult az országban. A fasizmus minden esz-

közzel védeni fogja majd hatalmát, nem lehet megdönteni kemény harc nélkül. A „magas” bürokrácia, a „magas” pénzvilág, a Vatikán, sőt maga a Korona nem hagyta és nem is hagyja majd cserben, mégha úgy látszik is, hogy — a nép felháborodása láttára — el akarja különíteni felelősségüket Mussoliniétól.

Nem — mondja Gramsci —, mi csakis akkor dönthetjük meg a fasizmust, ha meglesz a kellő bátorságunk ahhoz, hogy általános politikai sztrájkot proklamálva harcba szólítsuk a nép nagy tömegeit; ha meglesz a kellő bátorságunk ahhoz, hogy magunkat, az antifasiszta ellenzéket az egyetlen valóban törvényes parlamentté nyilvánítsuk, amely elrendeli, hogy az állampolgárok ne engedelmeskedjenek a fasiszta kormány parancsainak, s amely megfelelő törvényeket hoz az ország fölszabadítása és megújrodása érdekében. Máskülönben — figyelmeztette Gramsci az ellenzéket — tétlenségünk, általánosságokba vesző „erkölcsi tiltakozásunk” módot ad majd a fasizmusnak arra, hogy újjászerveződjék, leküzdje pillanatnyi zavarát és ismét megerősítse diktatúráját, mégpedig ezúttal tartós, abszolút és irgalmatlan módon.

A liberális polgárság fél a néptől

Azok a férfiak, akik ezen a gyűlésen Gramsci szavait hallgatták, nem voltak jelentéktelen, hitvány emberek. Giovanni Amendola, az őszinte szabadelvűségnek ez a nemes alakja, akit Mussolini halálosan gyűlölt, arra volt kiszemelve, hogy fasiszta bérgyilkosok csapásaitól essen el. Filippo Turatinak, aki harminc esztendővel azelőtt megalapította a szocialista pártot, száműzetésben kellett meghalnia, miután nagynehezen sikerült elmenekülnie a fasiszta bosszúállás elől. Ugyanígy Giuseppe Donatinak, ennek a liberális katolikusnak is. Ezek az emberek azonban polgárok voltak,

liberális polgárok, de mégis konzervatív emberek, akik féltek a tömegeknek a politikai életben való részvételétől, féltek a haladó népi demokráciától, akiket aggasztott az *azután*. Ez az „*azután*” miatt való aggodás („Hát a fasizmus megdöntése után, vajjon mi történik? Lehetséges, hogy a proletariátus győz majd? A szocializmus útjára lépünk?”) akkor is, mindig is, megbecsülhetetlen segítséget nyújtott a fasiszta reakciónak. Az „*azutántól*” való félelemből a liberális kis- és középpolgárság politikai vezetői és a reformista vezérek elutasították a tömegakció és az antifasiszta egységfront gondolatát, beletörődtek a fasizmus győzelmébe, még mielőtt ütközetbe bocsátkoztak volna. Az Aventino harca nem a fasizmus ereje miatt bukott el, hanem azért, mert a liberális polgárság félt a néptől.

Gramsci azon fáradozik, hogy kiszélesítse a munkás élcsapat szövetségeseinek körét

1924 nyara. Az egész politikai front mozgásban van. Még azok az emberek is, akik sohasem foglalkoztak politikával (jegyzí meg Gramsci a párt és az ifjúsági szövetség helyi bizottságainak egyik torinói gyűlésén), valamilyen rendkívüli eseményt várnak. „Háziasszonyom bizalmasan közölte velem, hogy fémhírszt-készletet szerzett be, mert kitör majd a forradalom, és nem lesz kenyér... Ez is a válság tünete, nemde?... az emberek nem hiszik, hogy a fasizmus képes lesz ellentállni... Pártunknak azonban fel kell hívnia a tömegek figyelmét arra, hogy milyen súlyos veszedelem a könnyelmű elbizakodottság. A fasizmus nem adja ki kezéből a hatalmat, amíg le nem gyűri egy másik erő. Ez a válság abban a mértékben találja meg majd antifasiszta megoldását, amilyen mértékben a proletariátus beavatkozik a harcba, mégpedig nem az aventinusi koalíció kispolgári pártjainak a vontató-

kötelen, hanem élén a fasisztaellenes népi frontnak ...” (Negarville³¹).

1924 nyara. Gramsci azon munkálkodik, hogy a kommunisták részéről az ellenzéki pártoknak és az egész országnak javasolt nagy politikai kezdeményezés megvalósuljon és a dolgozók és demokraták mind szélesebb rétegeit sorakoztassa fel. Távolból ő irányítja az *Unità*-t, ő gondolja ki az immár híressé vált címeket, jelszavakat. Cikkeket, hírmagyarázatokat ír. Az *Unità* példányszáma rohamosan növekszik: a választási hadjárat időszakától 1924 augusztusáig 35 000-ről 60 000-re ugrik. A kommunista párt megkétszerezi erőit: káderei kezdenek hozzászokni az igazi politikai akcióhoz. Nem szorítkoznak többé megmerevedett elvek egyhelyben topogó propagálására, hanem agitálnak, tömegmunkát fejtenek ki, követve Gramsci nagy jelszavait: „Általános sztrájkot!”, „Valamennyien fogjunk össze a fasizmus ellen!”, „Pusztuljon helyéről a gyilkosok kormánya!” A nép mind szélesebb rétegei kezdik megérteni, hogy esztelenség fentről, az áruló királytól, vagy valamelyik tábornoktól várni, mint a csodát, a fasizmus bukását, hogy a polgári ellenzéknek, a reformistáknak, liberálisoknak és katolikusoknak nincs igazuk, Gramscinak és a kommunistáknak pedig igazuk van. Megkezdődik a munkásmozgalmi és demokratikus áramlatok balra tolódása, amelynek eredményeképpen a kommunista párt a következő évtizedben meghódítja majd a munkásosztály többségét.

1924 nyara. Gramsci fáradhatatlanul dolgozik azon, hogy az ország különféle politikai csoportjait a helyes útra, a nemzet megmentésének az útjára terelje. Elsősorban arra irányuló tevékenységet fejt ki, hogy teljesen a párthoz kapcsolja a Kommunista Internacionáléval rokonszenvező szocialista csoportot, az úgynevezett „harmadikosokat”. Gramscinak ez a munkássága értékes elvtársakkal erősíti meg a pártot, mint Fabrizio Maffi, Giuseppe Di Vittorio és „Momo” Li Causi, akik

a párt igen értékes vezető harcosai lesznek. Gramsci egyre fokozza arra irányuló erőfeszítéseit, hogy megteremtse az egységes proletárfrontot és ismét közelebb hozza egymáshoz a szocialista csoportokat.

Gramsci most a katolikus vezetők felé fordul, akik falusi és városi dolgozók tömegeit képviselik. Igyekezik kapcsolatokat teremteni velük és megnyerni őket a közös akciónak. Figyelemmel kíséri a szárd kispolgárság fasisztaellenes mozgalmát (az úgynevezett szárdizmust) és baráti összeköttetésbe lép Emilio Lussuval, a legaktívabb szárdista vezérrel. Sikerül bizonyos mértékben befolyásolnia a liberális-polgári tömörülés leghaladóbb embereit, mint például Giovanni Amendolát. Ugyanakkor Gramsci azokon a gyűléseken, amelyeket Olaszország különféle városaiban tart, valamint a sajtóban és minden egyéb úton-módon is, nem győzi elégszer ismételni, hogy törekvésük sikere a dolgozók alulról megvalósuló akcióegységétől, a dolgozók egységmozgalmától függ. Nem győzi elégszer pellengérre állítani és ostromozni az aventinusi ellenzéket, s különösképpen a reformistákat és azok egyenetlenséget szító, várakozó és behódoló politikáját.

Házikó túl a Porta Pián

Annyi bizonyos, hogy Gramsci vezéri és irányítói tevékenysége, nagy politikai kezdeményezése és közéleti harca az általános figyelem központjában van. De Gramsci, akit szeretnek a dolgozók és gyűlöl a reakció, továbbra is ugyanaz az elvtárs, aki mindenkit meghallgat, akinek mindenki számára jut ideje, aki tele van érdeklődéssel és kíváncsisággal az elvtársak és a dolgozók mindennapi élete iránt.

Platone a következőket mondja el erről: „1924 májusában kerestünk számára, és találtunk is egy német családnál megfelelő szobát, amely kellő nyugal-

mat biztosított neki. Ott is lakott egészen letartóztatásáig. Itt hamarosan ismét felvette régi szokásait: sok látogatót fogadott, szenvedéllyel szentelte magát munkájának... Grieco, Scoccimarro, a kommunista képviselők és szervezeteink vezetői igen gyakran összejöttek a Porta Pián túl lévő szobájában." De eljöttek a fiatalabb, sőt az egészen ifjú elvtársak is: Negarville, Spano, valamint római diákok és munkások az úgynevezett Ordine Nuovo-csoportokból. Antonio mind-egyikük számára szakít időt, tanácsot és segítséget ad. Még arra is ráér, hogy háziasszonya kis unokájával foglalkozzon: egy négyéves leánykával, aki nagyon megszerette („egy-kettőre jóbarátja lettem a gyermeknek, sikerült felkeltenem érdeklődését"). „Sehogy sem tudta kinyitni szobám ajtaját, amelyhez lopva közeledett, mert nagyanyja megtiltotta neki, hogy engem zavarjon. Egészen halkán, félénken kopogtatott, s amikor megkérdeztem: «Ki az?», azt válaszolta: «Stilvi. Akarsz játszani velem?» Majd bejött, odanyújtotta arcocskáját, hogy megcsókoljam, s azt akarta, hogy papírmadarakat csináljak neki, vagy pedig csodálatos képeket, amelyeket találomra odafröccsentett tintacsöppekből varázsoltam egy papírlapra."

Antonio bizonyára Delio fiacskájára gondolt, aki 1924 augusztus 10-én született meg Moszkvában, miáltal ő nagy politikai csata kellős közepén hadakozott. Deliójára, akit még nem látott és aki csak később, rövid időre lesz majd mellette édesanyjával, Julkával.

A kommunisták ismét fölveszik a harcot a parlamentben

Gramsci többször is megismétli a kommunisták javaslatait az Aventinóban, s minden alkalommal konkrétabban fogalmazza meg: például a parasztok adófizetési sztrájkját javasolja, mint a gyilkosok kormánya ellen való tiltakozás egyik formáját. „... ezt a

javaslatot a demokrata vezetők, akik a parlamenti munkától való tartózkodással és sajtókampánnyal akar-
ták a fasizmust megdönteni, szörnyűködve elve-
tették...”*

Gramsci megérti, hogy a dolgozók becsapása volna tovább is az Aventinuson maradnia. Az Aventino im-
már leleplezte a tehetetlenségét, félelmét a tömegek
harcától. Gramsci e tekintetben sohasem ringatódzott
hiú ábrándokban, de mindent meg kellett kísérelnie,
hogy megmentse Olaszországot a fasiszta zsarnokság-
tól. Most azonban elérkezett az ideje annak, hogy éle-
sebben tisztázza a felelősség kérdését és elkülönítse a
kommunistákét a polgári ellenzéktől. A kommunisták
számára az Aventinónak csak addig volt értelme, amíg
remélni lehetett, hogy ellenparlamentté, az olasz nép
fasisztaellenes felkelésének irányító szervévé fejlődik.
Ez nem történt meg. A kommunisták helye tehát nem
a polgári ellenzék elszigetelt és tétlen csoportjának a
soraiban volt, hanem a parlamentben, szemtől szembe
a fasiszta gyilkosokkal, hogy leleplezzék őket az ország
színe előtt az utolsónak megmaradt törvényes szószék-
ről; hogy leleplezzék erről a szószékről mind a fasisz-
ták gáztetteit, mind pedig a demokrata és liberális
antifasiszták bebizonyosodott tehetetlenségét.

A kommunistáknak az az elhatározása, hogy visz-
szatérnek a parlament üléstermébe — akkor, amikor
a fasiszták az Aventino bebizonyosodott tehetetlensége
láttára ismét visszanyerték biztonságukat és arcátlan
merészségüket, eleinte értetlenséggel találkozott és elé-
gedetlenséget keltett még az elvtársak között is.
Később valamennyien megértették ennek az elhatáro-
zásnak helyes voltát, mert maguk is felismerték az
aventinusi akció hiábavalóságát és látták ezzel szem-
ben azt is, hogy a kommunista képviselők maroknyi

* *Palmiro Togliatti*. Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály
vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 36. old.

csoportja milyen hősie szívéssággal leplezi le a parlamenti ülésteremben a fasizmus és a monarchia felelősségét és szörnyű bűneit, egyiket a másik után. Gramsci, Grieco, Picelli, Di Vittorio, Gennari, Maffi, Srbernich, Lo Sardo és a többiek, a szabadság harcosainak rettenthetetlen kis csapata a feketeinges gyilkosok durva sértegetései, zajongása és halálos fenyegetései közepette — akik odáig mentek már, hogy nem átaloltak fegyveresen jönni az ülésterembe és ott ráfogták pisztolyukat az ellenzéki képviselőkre — ezek a kommunista képviselők a parlament szószékéről újra meg újra felhívást intéztek az ország népéhez, hogy védekezzen és szervezkedjen.

A január 3-i államcsíny

A fasizmus a még teljesebb és még kíméletlenebb diktatúra előjátékaképpen újabb és döntő államcsínyt szervezett. Mussolini, aki a nyári hónapokban, amikor leghűségesebb pribékjei közül is sokan cserbenhagyták, halálsápadt volt a félelemtől, ősszel kicseréli azokat a rendőrfőnököket és fasiszta tartományi vezetőket, akik megbízhatatlanoknak mutatkoztak, kieszközli az áruló király aláírását olyan alkotmányellenes rendeletekre, melyeket titokban, de készenlétben tartogat, hogy adott pillanatban lecsapjon velük az ellenzéki pártokra. Közben a király továbbra is „biztosítékokat adott” Giovanni Amendolának és az Aventino többi vezérének! 1925 január 3-án Mussolini végrehajtja második államcsínyjét: egy féktelen és útszéli beszédében leveti álarcát, elismeri a fasiszta kormány felelősségét a Matteotti-gyilkosságban, majd pedig bejelenti a szólás-, gyülekezési és sajtószabadságot korlátozó rendszabályokat, amelyek gyakorlatilag az ellenzék minden legális tevékenységének véget vetnek.

Az az akció, melyet Gramsci ezekben a drámai

hónapokban elindított, megalapozta az Olasz Kommunista Párt tekintélyét. Első eredménye volt ez annak a politikának, amely „az egész dolgozó tömeget saját tapasztalatai alapján győzte meg arról, hogy csak a munkásosztály képes következetesen harcolni a fasiszta diktatúra alapját képező reakciós blokk ellen”^{*}.

^{*} *Palmiro Togliatti*. Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 36. old.

A MUNKÁSOSZTÁLY SZÖVETSÉGESEI

(1925 január — 1926 november)

„Csak két olyan társadalmi erő van, amely természeténél fogva nemzeti és a jövő hordozója: az ipari proletariátus és a szegényparaszság.”

(Gramsci. „A déli kérdés néhány problémája” című kézirat végső szavai.)

Gramsci újjászervezi az ellenállási harcot

A polgári, katolikus, liberális és reformista ellenzék nem merte nyílt felkelésre felhívni a tömegeket a fasizmus ellen; ennél fogva a fasizmus — legalábbis akkor — megnyerte a csatát. 1925 január 3-ával új korszak kezdődik; ezzel Gramsci tüstént tisztában van. Immár lehetetlenség továbbra is arra törekedni, hogy frontális harcot indítsanak a fasizmus megdöntésére. A feladat, amely a munkásosztály élcsapatára hárul, most az, hogy megszervezze minden munkahelyen az ellenállást a fasizmussal szemben, hogy a politikai harcot összekapcsolja a létfeltételek védelmével; elszakítsa a munkásosztály többségét a reformisták öngyilkos politikájától és jogaik konkrét követelésével mozgósítsa a paraszttömegeket, a délolaszországi dolgozókat és a nemzeti kisebbségeket (a szlovéneket stb.), amelyeket a bestiális fasiszta sovinizmus kegyetlenül üldözött.

„Az 1919-es és 1920-as évek tapasztalatán okulva — amikor a torinói kommunisták által felismert forradalmi problémák jelentősége nem volt elegendő, hogy számukra a forradalmi mozgalom vezetését biztosítsa

— Gramsci azon volt, hogy a párt befolyását nemcsak lelkes, a tömegszükségletnek megfelelő jelszavaknak kidolgozásával erősítse, de hogy szisztematikus akciót folytasson a különböző politikai csoportok irányában, melyeknek talajuk volt a dolgozók között, különösen vidéken, és melyek hozzájárultak a munkásosztállyal való szövetségre orientálódó ellenzéki irányzatok ki-fejlődéséhez... A fasizmus elleni harc ily módon túl-nőtt a szóbeli tiltakozásokon és manifesztációkon, reá-lis harc lett valamennyi dolgozó népréteg konkrét moz-gósítására a burzsoázia legreakciósabb csoportjai ellen; egyúttal megakadályozta, hogy a tömegek a liberáli-sok és polgári demokráciák befolyása alá kerüljenek vagy befolyásuk alatt maradjanak, kiragadván őket a szociáldemokrácia reakciós vezéreinek a hatása alól. Gramsci akciójának központi jelszava az «egység» volt: az egész munkásosztály egysége, a munkások és parasztok egysége, Észak és Dél egysége, az egész nép egysége**.

A kommunisták szervezkedése és harcai a gyárakban

1925 január 3-a után a reformisták a szakszerve-zetekben, ahol többségben vannak, a nyílt behódolás politikáját folytatják. Ez a politika 1927 elején, a dicső-séges Confederazione Generale del Lavoro-nak a refor-misták (D'Aragona és cinkostársai) által bejelentett önkéntes feloszlásával ér majd szégyenletes véget. A kommunisták azok, akik tüstént újra magasba emelik ezt a harci zászlót, és bejelentik a Szakszervezeti Szö-vetség legális újjászervezését. A tömegek már a két előző esztendőben is elegendő tapasztalatot szereztek

* *Palmiro Togliatti.* Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 37. és 38. old.

arról, hogy a részleges és közvetlen követelésekért vívott harcban is csak a kommunisták bizonyultak szilárd és tetters vezetőnek.

Hogyan szervezze meg a fasizmussal szemben az ellenállást a gyárakban és hogyan nyerje meg arra a munkásság többségét? Ebben a kérdésben Gramsci a következő irányelveket követte: először is a pártot a munkahely alapján kell megszervezni, gyári, építkezési és vállalati pártsejtekké, a párt csakis így irányíthatja a munkástömegek harcát; másodszor a pártnak a közvetlen követelésekért vívott harc élére kell állnia és működtetnie kell a még létező osztályszerkezetet, mint például a szakszervezeteket és az üzemi bizottságokat, amelyek nemcsak a fasiszta üldöztetés következtében sorvadoznak, hanem a reformisták behódolási politikája miatt is. Ezeknek az irányelveknek a megvalósításáért Gramscinak magában a pártban is harcot kell vívnia. Gramsci irányelve: a munkahelyen való szervezkedés (üzemi pártsejtek) a kommunista párt lenini értelmezése. Gramsci szemében a kommunista párt a munkásosztály része, szervezett élcsapata, amely össze van nőve a nagy tömegekkel. Bordiga számára ellenben a párt afféle szekta volt: egyazon elveket valló emberek tömörülése, beavatottak titkos összejövetele, amely méltóságán alulinak tekinti, hogy a mindennapi élet problémáival foglalkozzon. „Az ilyesmit bízzuk csak a reformistákra” — mondták Bordiga hívei.

A tények hamarosan igazolják Gramsci irányelveinek helyes voltát. Az üzemi munkásbizottsági választásokon (1925 novemberében) a kommunista listák Torinóban, Genovában és más ipari központokban megszerzik a többséget és győzedelmeskednek a reformistákon. A fasiszták a szavazatok elenyésző, nevetséges kisebbségét kapták csak. A fémipari munkások mozgalmá 1925 tavaszán, amelyet — demagóg célzattal — maguk a fasiszta szakszervezetek kezdeményeztek, a

kommunisták tevékenysége következtében hatalmas és hosszantartó tömegsztráikká alakul át, s annak csakis a reformisták hitványsága vet véget. Ugyancsak az üzemi munkásbizottságok élén álló kommunisták érdeme, hogy a Fiat-művek munkásságának bér-emelési mozgalma 1925 júliusában győzelemmel végződik. „Ez volt az utolsó győzelem, amelyet a munkásosztály szakmai szervezetei, a fasiszta uralom alatt, legális eszközökkel értek el. Az olasz kommunisták joggal lehetnek büszkéek arra a tényre, hogy a munkások az ő vezetésükkel vívták ki ezt az utolsó győzelmet” — mondja Mario Montagnana emlékirataiban*. 1925 október 2-án, a fasizmus feloszlatta az üzemi bizottságokat, s elrendelte, hogy a jövőben csakis a „fekete” szakszervezetek köthetnek kollektív munkaszerződéseket. De még ezek az újabb elnyomó intézkedések se szakították félbe a kommunisták tevékenységét a munkások mindennapi szükségleteinek, szabadságának és munkájának a védelmében.

A munkásság és parasztság szövetségéért

Amit az olasz kommunisták Antonio Gramsci vezetésével 1925—1926-ban véghezvisznek, az valóban rendkívüli teljesítmény. A legalitás határai napról-napra mindinkább összeszűkülnek. Immár lehetetlenség legális gyűlést vagy összejövetelet tartani: 1926 elejétől fogva még a párttagok nyilvántartását is meg kell szüntetni. „Annak a törvénynek a kihirdetése után, amely arra kötelezte a nem fasiszta politikai pártokat, hogy jelentsék be tagjaikat a rendőrhatóságoknak, a kommunista párt a rendőrfőnököknek — de nem is mindegyiknek, és nem is mindenütt — egy

* *Mario Montagnana. Ricordi di un operaio torinese. (Egy torinói munkás emlékirata.)*

minimálisra csökkentett hivatalos tagnévsort terjesztett be, amelyen nagyobbára csakis ismert és nyilvános — ennél fogva köztudomású és legális — párttevékenységet kifejtő elvtársak nevei szerepeltek, valamennyi többi elvtárs nevét pedig elhallgatta... Megszűnt a párttagsági könyv, eltörölték a gyűlési jegyzőkönyveket és az elvtársak nevének a lajstromozását, eltörölték a kartotékokat és a tagdíjak könyvelését is, hogy megoltalmazza az elvtársakat és kommunista tevékenységüket a rendőrségi és fasiszta üldözéstől" (D'Onofrio). Gramsci mint parlamenti képviselő részben még nyilvánosan és legálisan tevékenykedik, tevékenységének nagy része azonban már illegális. Togliatti, Scoccimarro, Terracini, Longo, Secchia, D'Onofrio és a párt, valamint az Ifjúsági Szövetség többi vezetője pedig immár teljesen földalatti tevékenységet fejt ki. Az *Unità*-ról szólva már láttuk, hogy milyen szűkre korlátozódtak a sajtószabadság határai. A lapot egyre-másra elkobozták, a szerkesztőséget feldúlták, s az újságpéldányokat elégették, alighogy kikerültek a nyomdából. Nos ilyen körülmények között Gramsci lángeszű és erélyes vezetésével a kommunista párt tevékenysége nemhogy összezsugorodna, hanem ellenkezőleg kibővül, újabb társadalmi rétegeket ér el, és megveti az alapját a proletariátus vezető szerepének a nemzet életében.

Gramsci elsősorban a munkásság és a parasztság szilárd szövetségének a megteremtésén fáradozik. A kommunisták kezdeményezésére megszületik és kifejlődik az illegalitás által rákényszerített korlátok között a Parasztok Védelmi Egyesülése. Számos értekezletet tartanak, amelyeken elhatározzák munkás-paraszt bizottságok megalakítását. Ezeket az értekezleteket Olaszország minden tartományában megszervezik, mégpedig teljes titokban, de függetlenek, republikánusok és népi katolikus tömegszervezők részvételével. Gramsci gyakran közvetlenül is részt vesz ezeken az

értekezleteken, s mindig ő a mozgatójuk és irányítójuk. „Ki kell emelni ebből a korszakból azt a sikeres munkát, melyet a párt a katolikus szakszervezeteknek a szabad szakszervezetekhez való közelítésére fordított, és amely a katolikus parasztszervezetek baloldali elemeit arra ösztökélte, hogy a munkás-paraszt szövetség forradalmi elvét elfogadják. Ez mérte a Vatikán reakciós befolyására az első komoly csapást”^{*}.

Területi önkormányzatot a Délvidéknek — önrendelkezési jogot a nemzeti kisebbségeknek

Olaszország életének minden fontos problémája választra és megoldásra talál Gramsci programjában és politikai akciójában. Elsősorban a délvidéki kérdés. A délvidéki kérdés a szárd származású Antonio Gramscit serdülő kora óta szenvedélyesen foglalkoztatta: már akkor is, amikor még csak elégedetlenkedő szárd ifjú volt, megsejtette, hogy a délvidéki kérdés egyike az alapvető nemzeti kérdéseknek, sőt maga az alapvető kérdés. Gramsci azonban csak ennek az időszaknak a végén, letartóztatása küszöbén hagyja a kommunista pártot és az egész olasz népre a délvidéki kérdés teljes és végleges elemzését, megmutatva, hogy a megoldás útja Észak munkásainak és Dél parasztjainak forradalmi szövetsége, amely szétzúzza majd a reakciós nagytőkések és nagybirtokosok frontját.

A kommunista párt Gramsci kezdeményezésére magáévá teszi Dél-Olaszország és különösképpen a szigetek paraszttömegeinek egyik alapvető követelését, jogosnak ismeri el a délvidéki lakosság harcát egy olyan önkormányzati rendszerért, amely szétbontja a polgári állam által rávert bilincseket. Az olasz mun-

^{*} *Palmiro Togliatti*. Antonio Gramsci, az olasz munkáosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 37—38. old.

kásmozgalom ilymódon kijut a kicsinyes reformista felfogásból, a szakmai munkáskövetelések korlátjai közül. A munkásosztály az összes dolgozók és az összes kizsákmányoltak élére áll.

Gramsci különleges figyelmet fordít a nemzeti kisebbségek problémájára. A világháború után jelentős mértékben megszaporodtak az olasz állam határain belül élő idegenajkú nemzetiségi csoportok. Az aostai völgy francia anyanyelvű kisebbségén kívül most már itt vannak a Venezia Giulia³² szlovén és horvát kisebbségei, valamint a Felső-Adigevidék³³ német anyanyelvű kisebbségei is. A fasiszta politika ezekkel a nemzeti kisebbségekkel szemben embertelenül zsarnoki. Brutális intézkedésekkel akadályozzák a szlovéneket, horvátokat és németeket intézményeik és hagyományaik megőrzésében, sőt még abban is háborgatják őket, ha anyanyelvükön beszélnek. Az Olasz Kommunista Párt felveti az elnyomott nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogának problémáját és harcol azért, hogy megszűnjön a bestiális üldözés anyanyelvük, kultúrájuk és intézményeik ellen. Gramsci nagy jelentőséget tulajdonít ennek a harcnak olyannyira, hogy a nemzeti kisebbségeket, az ipari proletariátus és parasztság után az olasz forradalom egyik mozgatóerejének tekinti.

Az Unità hasábjain és a parlament padsoraiból

Gramsci közéleti szereplésének ebben a letartóztatása előtti időszakában nagy leleményességről tesz tanúságot a proletariátus fasisztaellenes harcának és a tiltakozás új formáinak a kidolgozásában. A kommunista képviselők, Gramsci vezetésével, egyetlenegy alkalmat sem szalasztanak el, hogy fennen és bátran hallassák szavukat az olasz nép és az egész világ színe előtt. Ruggero Grieco, aki azokban az években kom-

munista képviselő volt, a következőket mondja erről: „Csak két epizódot említek meg a sok közül. Az első azon az ünnepélyes ülésen történt, amelyet 1925 júniusában tartottak meg... III. Viktor Emánuel uralkodásának 25. évfordulója alkalmából... Elhatároztuk, hogy résztveszünk az ülésen és monarchiaellenes nyilatkozatot olvasunk fel. Ezzel a feladattal Egidio Genari elvtársat bízták meg. A fasiszta képviselők szívesen ránk vetették volna magukat, az ülés «ünnepi» jellege azonban meggátolta őket szokásos garázdaságaikban... A második epizód ugyanannak az esztendőnek novemberében történt, amikor a képviselőház Zamboninak Mussolini ellen elkövetett állítólagos merénylete után ismét megnyílt... Az ülés kezdetén Fabrizio Maffi szót kért a jegyzőkönyvhöz, és kijelentette, hogy a «duce» magasztalása, amely az előző napon hangzott el a házban, valamint a templomokban rendezett hálaadó istentiszteletek a veszélytől való megmeneküléséért nem felelnek meg az olasz nép érzelmeinek... Éktelen botrány tört ki erre... Megszállottak csordája rontott nekünk, hajunknál fogva ragadtak meg minket, hogy meg se bírjunk mozdulni, és öklöcsapások záporát zúdították ránk... Másnap mégis megjelentünk az ülésen...”

Spano így emlékezik meg Gramsci egyik beszédéről, amelyre alkalmunk lesz még visszatérni: „Gramscinak a képviselőház május 25-i ülésén mondott beszéde nagy parlamenti esemény volt. Mialatt Gramsci beszélt, valamennyi képviselő a szélsőbaloldali pad sorok felé tódult, hogy jobban hallja fáradt, gyöngé hangját. Az egyik római újságban megjelent nagy fénykép a fasiszta kormányfőt abban a helyzetben mutatja, amint füle mögé tartva tenyerét, feszülten figyel. A kép jól jellemezte az ellenség magatartását, aki ellenfelét tanulmányozza. Mussolini, akit nyugtalanított engesztelhetetlen ellenségének, az olasz proletariátus vezérének izmos tehetsége, talán már akkor elhatározta

azt a gyilkosságot, amelyet utóbb galádul, tizenegyévi lassú és válogatott kínzásokkal követett el. Ezt a parlamenti fényképet és Gramsci beszédét aznap egész Rómában és minden bizonnyal egész Olaszországban is, élénken megvitatták. Minket, fiatal kommunistákat, mélységes büszkeséggel töltött el az a tudat, hogy Gramsci pártjának tagjai vagyunk. Ezt meg is mondtuk neki, amikor beszámoltunk azokról a megjegyzésekről, amelyeket beszéde a római munkáskörökben kiváltott. Végighallgatott minket, majd jellegzetes szerénységével így válaszolt: «Pártunk szava kezd számottevő lenni az országban; és még számottevőbb lesz majd, ha jól sikerül az egységfront-politikát alkalmaznunk.»

Ugyancsak Gramsci kezdeményezése az a gyűjtés is, amelyet az *Unità* indított az angol bányászok javára, akik 1926-ban nagy, hősiesszájokban álltak. A gyűjtésnek óriási sikere volt, s hosszú időn át egész oldallakat töltött meg az ujságban. Ez nemcsak azt bizonyította, hogy a proletármemzetköziség szelleme az olasz munkásokban elevenebb mint valaha, hanem nagy nyilvános tömegtüntetés is volt a fasizmus és osztálydiktatúrája ellen.

Leszámolás Bordiga híveivel. A lyoni kongresszus

Gramsci, ez a testileg erőtlen, gyakran gyengélkedő és beteg ember roppant munkatömeget hord vállán. A parlamentben, az *Unità*-ban, az új munkásparaszti szervezetekben és a párt illegális gyűlésein Gramsci fáradhatatlanul hallatja szavát. Nagyobb megpróbáltatásokat jelentenek a gyakori illegális gyalogutak a határon át és vissza az alpesi hágókon, éjszakai összejövetel a hegyi menedékhelyeken, istenhátamögötti majorokban vagy nyílt mezőn, felőrlő utazások Olaszország egyik végétől a másikig: Gramsci

mindezt törhetetlen erővel állja. És mindenkor, egészen az utolsó pillanatig az az ember marad, aki az értelmes pihenés minden pillanatának, minden szép dolognak örülni is tud, legyen az hegyvidéki táj, vagy egy gyermek mosolya. Egy szabadnap Platonéval, amikor eltűnik a rendőrség elől és sikerül félrevezetni azokat a detektíveket, akiknek az a dolguk, hogy mindenütt a sarkában legyenek; Antonio boldog, akár egy gyermek, tele tréfával és vidámsággal. Egy szabadnap, D'Onofrio társaságában, amikor meglátogatja Julkát és Deliót Svájcban; Antonio kifogyhatatlan tudással beszél a gyermek-irodalomról, a népmondákról és értelműkről, a nevelésről egy újtípusú társadalomban. Néhány órai pihenő a Morgagni-utcai házban, Julkával és Delióval, akik rövid időre Rómában vannak. Julka ismét gyermeket vár, ezért hamarosan Moszkvába utazik, ahol megszületik majd Giuliano, akit apja sohasem lát. Most Antonio teljesen elmerül abban, hogy megjavítsa Delio játékszereit, aki csodálattal néz rá, mint egy varázslóra.

Antonio jól tudja, hogy a párt bátor és okos erőfeszítései ellenére nemsokára bekövetkezik majd a teljes illegalitás, a leplezés és képmutatás nélküli irgalmatlan terroruralom. Sietős a dolga. Siet, hogy a helyes útra irányítsa a pártot, arra az útra, amelyen a munkásosztály a nemzet vezető osztályává emelkedik. Siet, hogy a pártot bolsevik típusú, megingathatatlan párttá formálja, kigyomlálja belőle a szektáriánizmust és a forradalmi frázisokkal álcázott opportunizmust. Ezért fokozott erőfeszítéssel dolgozik, kivált 1925 második felében, a természetesen ugyancsak illegális III. országos kongresszus előkészítése idején. A kongresszust 1926 januárjában a határon túl, Lyonban tartják meg.

Gramscinak sikerül ebben a döntő akciójában a Bordiga-féle irányzatot teljesen felszámolni. A lyoni kongresszuson Gramsci és Togliatti álláspontját a sza-

vazatok 90,8 százaléka, Bordigáét pedig mindössze 9,2 százalék támogatja. Itt nincs módunkban ismertetni azokat a cikkeket, melyeket „A kongresszus szószéke” cím alatt Gramsci írt vagy sugalmazott az *Unità*-ban, se számtalan fölszólalását mindazokon a földalatti tartományi pártkonferenciákon, amelyeken résztvett, még kevésbé pedig rekonstruálni türelmes egyéni meggyőző tevékenységét, amely sok-sok vezető és egyszerű elvtárs nézeteit tisztázta. Csupán néhány utalásra kell szorítkoznunk: két, olyan epizódot választunk ki a sok közül, amelyek a közvetlen emlékezés elevenségével világítják meg, hogyan fejlesztette Gramsci abban az időszakban a kommunista pártot és érlelte a dolgozók és a nemzet igazi élcsapatává.

A levelező-iskola. A milánói pártszervezet konferenciája

Rita Montagnana mondja el nekünk a következőket: „1925 derekán, a Végrehajtó Bizottság elhatározta, hogy levelező pártiskolát létesít. Az útmutatók szerkesztésével és az iskola vezetésével Gramscit bízta meg... Micsoda pontossággal, komolysággal és szinte aggodalmaskodással végezte mindezt a munkát! Mindjárt azzal kezdte, hogy kérdőívet küldetett velem az iskola valamennyi tanulójának, hogy egyénileg megismerkedhessen minden egyes elvtárssal, és megítélhesse, vezethesse, irányíthassa tanulmányait. A körlevélben megkérdeztünk minden elvtársat, hogy miféle könyvei vannak odahaza és miket olvasott, felvilágosítást kértünk tőle politikai és általános műveltségének a színvonaláról, származásáról, társadalmi helyzetéről, foglalkozásáról, arról, hogy mióta tagja a pártnak, miféle tevékenységet fejtett ki és így tovább. A tanulók csaknem valamennyien munkások voltak, és keveset olvastak... Gramsci nagy erőfeszítéssel arra törekedett, hogy a lehető legegyszerűbben

fogalmazza meg az útmutatókat, s minden homályos és a munkások számára érthetetlen szót kiküszöbölt belőlük. Mielőtt nyomdába adta, velem is elolvastatta őket, s ha valamelyik szót nem értettem meg, mást írt helyette, vagy pedig széljegyzetben magyarázta meg értelmét.”

Az egyik megyei pártkonferenciáról, amelyen Gramsci elnökölt, Celeste Negarville így tanúskodik: „1925 decemberében Gramsci résztvett a milánói megyei pártkonferencián s ő tartotta a beszámolót a Központi Bizottság nevében. A konferencia teljesen illegális volt, úgyhogy a furfangos fogások egész sorához kellett folyamodnunk, hogy lerázzuk nyakunkról azt a két detektívet, aki mindig nyomon követte Gramscit... A konferencián... amely egy álló éjszakan át tartott, mintegy ötven küldött vett részt. A sík mezőn lévő kunyhó olajmécsese köré gyűltek össze. Gramsci beszámolója nagy hatást tett a jelenlévőkre. Most is emlékszem még a frakciózás ellen intézett heves támadására, amely egy bizonyos pillanatban az Egyetértési Bizottság körlevele egyik — a gyűlésen jelenlévő — aláírójának a közbekiáltását váltotta ki.” (Bordiga Egyetértési Bizottság néven alattomosan és titokban valóságos frakciót igyekezett megszervezni a párt kebelében, jóllehet határozottan kötelezte magát arra, hogy nem fejt ki se szakadár, se frakciós tevékenységet.) „Íme, hogyan történt a dolog: Gramsci bebizonyította, hogy Bordiga híveinek frakciós tevékenysége már a pártszervezetek működésének megbénítására irányuló kísérletig fajult, s példaképpen elmondotta egy délolaszországi Bordiga-ügynök utazásának egyik epizódját, valamint azt a beszélgetést, amelyet a párt apuliai tartományközi összekötő titkárával folytatott. Ennek a beszélgetésnek a során a frakciózó Bordiga azt javasolta a tartományközi összekötő titkárnak: álljon az Egyetértési Bizottság rendelkezésére, természetesen anélkül, hogy egy szót is

szólna erről a pártnak és színleg a Központi Bizottság funkcionáriusaként, valójában azonban mint a Bordiga-csoport embere működjék... Bordiga jelenlévő híve, aki az ügy főszereplője volt, parázson ült... Nem tudott okosabbat, mint közbekiáltani: Nem igaz... Gramsci, metsző hangon azt válaszolta: «Az országos kongresszuson be fogjuk mutatni a bizonyítékokat.» Majd egyenest a közbeszóló felé fordulva, így folytatta: Amikor te egy frakciós levelet írsz vagy frakciós körlevelet írsz alá, meg vagy győződve arról, hogy cselekedetteddel megváltoztatod a világot. Azt hitted, hogy az Egyetértési Bizottsággal új irányt szabsz a «történelem folyásának», holott szerényebb dolgot műveltél: merényletet követtél el a párt egysége ellen. Csak-hogy nem értékelted helyesen a dolgokat, sem a körlevelekkel, sem pedig az Apuliában elkövetett korrupciós politikai kísérlettel. Nem értetted meg és még most sem érted meg, hogy a kommunista munkások nem helyezik egy síkra a pártot és fellengős önhittségedet.”

A párt lenini értelmezése

Lyonban Gramsci az általános politikai beszámolót, Togliatti pedig a szakszervezeti beszámolót mondja. A kongresszus csaknem egyhangúlag fogadja el Gramsci és Togliatti leninista téziseit a fasiszmus elleni harc taktikájáról és stratégiájáról, a szakszervezeti és a parasztság irányában kifejtett munkáról, valamint a délvidéki kérdésről és a nemzeti kisebbségek kérdéséről. A kongresszus ugyancsak lelkes helyesléssel fogadja a Kommunista Internacionále képviselőjének a beszámolóját is, teljes szolidaritását fejezi ki a bolsevik párt és Sztálin iránt az „új ellenzék” (Zinovjev, Kamenyev) ellen vívott harcában, akik tagadták, hogy a szocializmust egy országban is fel lehet építeni és szembehelyezkedtek a falusi kapitalizmus felszámolásával.

Lyonban úgyszólván mérlegre vetették a helyzetet és a párt addigi tevékenységét. Két kérdésben meg-ingathatatlanul szilárd álláspont alakult ki: az egyik, a párt fogalmának lenini értelmezése, a másik, az olasz forradalom hajtóerőinek az elemzése. A szélsőséges irányzat, elméletben is, gyakorlatban is, vereséget szenvedett. Gramsci és Togliatti pártjának lenini koncepcióját akkoriban Palmiro Togliatti az *Unità* 1925 szeptember 23-i számában megjelent cikkében így foglalta össze: „A munkásosztálynak a kebelében kialakuló párt ad kellő öntudatot, szervezettséget és akaratot. Mármost szerintünk a pártnak sohasem szabad azt hinnie, hogy olyan valósággal van dolga, amely önmagától, automatikusan és mechanikusan fejlődik. A párt mindenkor mozgásban levő erők rendszerével áll szemben, s azt a célt kell maga elé tűznie, hogy irányítsa ezt a mozgást és eredményeit, ezt azonban csakis akkor érheti el, ha tevőlegesen bekapcsolódik. Két hibát kell elkerülni: 1. az egyik hiba az lenne, ha elszakítanánk a pártot a munkásosztálytól és tőle eltérő valamivé alakítanánk, nempedig csak legeltö-kéltebb, legöntudatosabb és legnagyobb politikai képességgel rendelkező élcsapatává; 2. a másik hiba az lenne, ha elszakítanánk a párt cselekvését azoktól az objektív tényezőktől, amelyek között a párt kialakul és működik, s ezért taktikáját függetlennek tekintenénk e viszonyoktól, ezek módosulásaitól, sőt a munkásosztályon belül létrejött súlyponteltolódásoktól is.”

A forradalom hajtóerői Olaszországban

Gramsci — előre látva azokat a kivételes törvényeket, amelyeket a fasizmus 1926 novemberében valóban ki is hirdet majd — fáradhatatlanul dolgozik a pártnak a teljes illegálításra való előkészítésén. Ennek ellenére szabadidejében lázasan dolgozik egy

hosszú tanulmányon, amelynek a címe: „A délvidéki kérdés néhány problémája.” Gramsci azt tervezi, hogy 1927-ben kezdi meg közlését a párt ideológiai folyóiratában. Egy ilyen folyóirat kiadására azonban sohasem kerül sor az akkori Olaszországban, úgyhogy Gramsci tanulmánya Olaszországban már csak a felszabadulás után, 1945-ben jelenik majd meg a *Rinascita*-ban. A cikk kézírata, amely befejezetlen maradt, Gramsci letartóztatása következtében elkallódott, de szerencsére az elvtársak utóbb megtalálták és 1929-ben nyilvánosságra is hozták a *Stato Operaio*-ban, a párt elméleti szemléjében, amelyet Párizsban nyomtak, de illegálisan Olaszországban is terjesztettek. Ez a szöveg nagyjelentőségű az olasz munkásmozgalom és a mai Olaszország történetében, úgy hogy helyesnek véljük, ha Antonio Gramsci életének ezt az időszakát azzal fejezzük be, hogy ebből az írásból néhány alapvető fontosságú részletet idézünk.

„Az északi burzsoázia leigázta Dél-Olaszországot és a szigeteket, és kizsákmányoló céljait szolgáló garmatokká változtatta őket. Az északi proletariátus, felszabadítva önmagát a kapitalista rabszolgaságból, felszabadítja majd az északi elősdi bank- és ipari tőke szolgálatában sínylődő délvidéki paraszttömegeket is.”

„A proletariátus táborában a torinói kommunisták elvitathatatlan érdemet szereztek maguknak az-
al, hogy felhívták a munkásosztály élcsapatának a figyelmét a délvidéki kérdésre, mint a forradalmi proletariátus nemzeti politikájának egyik leglényegesebb problémájára. Ebben az értelemben gyakorlatilag hozzájárultak ahhoz, hogy a délvidéki kérdést kiemeljük határozatlan, úgynevezett konkrétista³⁴ szakaszából, s egy új fejlődési szakaszt nyissunk meg előtte. A délvidéki kérdésnek többé nem a Giustino Fortunatók, Gaetano Salveminek, Eugenio Azimontik és Arturo Labriolák, hanem a torinói és milanói munkások a főszereplői.”

„A torinói kommunisták konkrétan felvetették a »proletár hegemonia«, vagyis a proletárdiktatúra és a munkásállam társadalmi bázisának a kérdését. A proletariátus akkor lesz vezető osztály, amikor sikerül megteremtenie a dolgozó osztályok szövetségének olyan rendszerét, amely lehetővé teszi számára a dolgozó lakosság többségének a mozgósítását a kapitalizmus és a polgári állam ellen, ami Olaszországban, az olaszországi valóságos osztályviszonyok között azt jelenti, hogy csakis akkor, ha sikerül elnyernie a széles paraszttömegek támogatását. Csakhogy az olaszországi parasztkérdés nem »a paraszt- és agrárkérdés általában«, mert az olasz tradíciók és az olasz történelem meghatározott fejlődése következtében két jellegzetes és sajátos alakot öltött: az egyik a délvidéki kérdés, a másik a vatikáni kérdés. A paraszttömegek többségét megnyerni tehát az olasz proletariátus számára azt jelenti, hogy magáévá kell tennie ezt a két kérdést társadalmi tekintetben; meg kell értenie azokat az osztályigényeket, amelyek a paraszttömegek részéről megnyilvánulnak, bele kell foglalnia ezeket az igényeket átmeneti forradalmi programjába és bele kell iktatnia harci követeléseik közé...”

„A fémmunkásnak, famunkásnak, építőmunkásnak stb. nemcsak proletárként, s fémmunkásként, famunkásként, építőmunkásként stb. kell gondolkodnia, hanem még tovább kell mennie egy lépéssel: olyan munkásként kell gondolkodnia, mint aki annak az osztálynak a tagja, amely a parasztság és az értelmiség vezetésére törekszik, s amely csakis akkor győzhet és építheti fel a szocializmust, ha ezeknek a társadalmi rétegeknek nagy többsége segíti és követi...”

„Délolaszországban a társadalom felbomlásának jelei mutatkoznak. A parasztok között, akik a lakosság túlnyomó többségét alkotják, nincs semmiféle összetartás. (Természetesen akadnak kivételek: Apulia, Szárdínia, Szicília, ahol a déli struktúra általános ké-

pében különleges jellegzetességek is vannak.) A délvidéki társadalom egy nagy agrártömb, amelyet három társadalmi réteg alkot: az alaktalan és szervezetlen paraszttömeg, a falusi kis- és középpolgárság értelmiségi része, a nagybirtokosság és az értelmiség. A délvidéki parasztok állandó forrongásban vannak, mint tömeg azonban képtelenek koncentrált kifejezést adni törekvéseiknek és szükségleteiknek. Az értelmiségiek középrétege a parasztbázistól kapja politikai és ideológiai tevékenysége számára az ösztönzést. Mindezt végső fokon politikai szempontból a nagybirtokosok, ideológiai téren pedig az értelmiségiek foglalják egységbe és ők uralkodnak fölötte. Mi sem természetesebb, mint hogy ez az egységbefoglalás ideológiai téren valósul meg a leghathatósabban és legszabatosabban. Ennélfogva Giustino Fortunato és Benedetto Croce alkotják a déli rendszer boltozati zárókövét.”

„Fontos és üdvös, hogy az értelmiségiek tömegében szerves jellegű, történelmileg megszabott szakadás következzen be: hogy egy — a szó mai értelmében — baloldali, vagyis a proletárforradalom felé tájékozódó irányzat alakuljon. Az ipari proletariátus és a paraszttömegek szövetsége megköveteli ezt az alakulást: méginkább megköveteli tehát az ipari proletariátus és a déli paraszttömegek szövetsége. A proletariátus olyan mértékben zúzza majd szét a délvidéki agrárblokkot, amilyen mértékben képes lesz pártja révén mind jelentősebb szegényparaszt tömegeket autonóm és független alakulatokba szervezni; ennek a kötelező feladatának kisebb vagy nagyobb mértékű sikere azonban attól a képességétől is függ, hogy mennyire tudja felbomlasztani az értelmiségi blokkot, amely az agrárblokk hajlékony, de rendkívül szilárd vázát alkotja.”

GRAMSCIT INTERNÁLJÁK

(1926—1927)

„A proletariátus felszabadítása nem kis dolog és nem gyöngé emberek műve; csak akinek a legnagyobb általános csalódás közepette is helyén van a szíve és akinek akarata csorbulatlan és éles marad, mint a kard, az tekinthető a munkásosztály harcosának, az nevezhető forradalmárnak.”

(GRAMSCI)

Az 1926 novemberi rendkívüli törvények

1926 október 31-én, egy bolognai felvonulás alkalmával, Anteo Zamboni, egy alig tizenhatéves ifjú — a hivatalos jelentés szerint — rálőtt arra az autóra, amelyben Mussolini ült, de nem sebesítette meg őt. Zambonit a helyszínen kegyetlenül agyonverték; holttestét végighurcolták Bologna utcáin, majd felakasztották. Édesapját és egyik nagynénjét a merényletben való szellemi bűnrészesség címén harmincévi börtönre ítélték.

Ma már egészen bizonyos, hogy a szerencsétlen ifjú nem lőtt Mussolinira, ez soha nem is volt szándékában. Szörnyűséges cselszövés szükségszerű áldozata volt. Akár a fasiszta vezérek vetélkedésének bandita-epizódjáról volt szó, akár magának Mussolininak a hozzájárulásával szervezték meg a dolgot, annyi bizonyos, hogy a bolognai eset várt, óhajtott és alighanem előkészített ürügy volt az utolsó lépés megtételére a legteljesebb, legbrutálisabb és legnyiltabb diktatúra felé.

Alighogy elterjedt a bolognai merénylet híre az országban, a fasiszta terror mindenütt fellángolt. Bolognában egymagában kétezer embert tartóztattak le, a botosítások százairól nem is szólva. Milanóban, Rómában, Torinóban, Olaszország minden városában megrohanták a fasisztaellenes újságok székházait; számos magánépületet feldúltak, kifosztottak és felgyújtottak; sok antifasisztát meggyilkoltak.

Néhány nappal ezután a fasiszta kormány kihirdette az „állam biztonsága érdekében szükséges kivételes törvényeket”. Minden antifasiszta pártot és egyesületet feloszlattak, minden ellenzéki újságot megszüntettek. Különleges Bírószágot létesítettek az „állam védelmére”, amelynek az volt a feladata, hogy megfellebbezhetetlen sommás eljárással ítélkezzen a „politikai bűncselekmények”, vagyis a fasisztaellenes, „felforgató” propaganda és szervezkedés fölött. Minden antifasiszta tevékenységre évekre és évtizedekre terjedő börtönbüntetéssel szabtak egészen az életfogytiglani fegyházig, sőt kimondhatták a halálbüntetést is! A politikai bűncselekményekre újfajta büntetést létesítettek: a száműzetést, amire indokolás és tárgyalás nélkül lehetett ítélni a gyanúsakat!

Ez az olasz imperializmus legreakciósabb csoportjainak és bizalmi embereiknek, Mussolini feketeingesének nyílt, brutális és irgalmatlan terroruralma volt.

**„Az önök zagyva álma, akármit csinálnak is,
nem fog megvalósulni...”**

Mindez nem érte váratlanul a pártot. Gramsci már abban a vádbeszédében is, amelyet 1925 májusában a parlament szószerkéről intézett a fasiszta kormány, valamint a kormánynak a „titkos társaságok” feloszlására vonatkozó törvényjavaslata ellen, rámutatott a fasizmus embertelen és munkásellenes mi-

voltára, előre látta további fejlődését, letépte az álarcot a szabadkőművesség elleni állítólagos akcióról, mely mögé valójában az Olasz Kommunista Párt megújított vezetése alatt ismét fellángolt munkásmozgalom üldözését bujtatták.

Ahogy ma a klerikális uralmi rendszer elnyomó törekvéseit „a polgári rend védelme” és a „tűzbiztonság”³⁵ jelszavaival álcázza, ugyanúgy a fasizmus is kezdetben a szabadkőművesség és „titkos társaságok” leküzdésének ürügyével operált. Gramsci már 1925 májusában így leplezte le a parlamentben a fasiszta törvényeket: „A szabadkőművesség az a megtévesztő zászlócska, amely arra való, hogy becsempésszék mögötte a proletárellenes reakció portékáját! Önöket nem a szabadkőművesség érdekli. A szabadkőművesség egyszer majd a fasizmus egyik szárnyává vedlik. Ezek a törvények a munkások és parasztok ellen irányulnak, és ők ezt nagyonis jól megértik majd abból, ahogyan alkalmazzák. Mi megmondjuk a dolgozó tömegeknek, hogy önöknek nem fog sikerülni elfojtaniok az osztály életének szervezeti megnyilvánulásait, mert az olasz társadalom egész fejlődése ellene szegül az önök törvényeinek... önök, fasiszták és a fasiszta kormány, beszédek minden demagógiája ellenére sem bírták legyűrni ezt az ellentmondást. Ellenkezőleg: még keményebben éreztették a népi osztályokkal és tömegekkel. Önök ilyen helyzetben és egy ilyen helyzetből fakadó szükségszerűségek szerint cselekedtek. Önök még több puskaporral tetézték a kapitalista rendszerben felhalmozódott robbanóanyagot, s azt hiszik, hogy egy törvénnyel, amelyet a népi szervezetek ellen hoznak, megszüntethetik saját tevékenységük végzetes következményeit. Önök «meghódíthatják az államot», módosíthatják a törvénykönyveket, igyekezhetnek megakadályozni, hogy e szervezetek továbbra is fennálljanak abban a formában, amelyben mindeddig fennállottak, de nem kerekedhetnek felül azokon az objek-

tív körülményeken, amelyekben mozogni kénytelenek. Önök csupán arra kényszerítik majd a proletariátust, hogy más irányt keressen magának, amely eltér a tömegszervezkedés eddigi általánosabb formáitól. Mi erről a szószékről meg akarjuk mondani az olasz proletariátusnak és paraszttömegeknek, hogy az olasz forradalmi erők nem hagyják szétzúzni magukat, és hogy az önök zagyva álma akármit csinálnak is, nem fog megvalósulni.”

Gramsci mindvégig ki akar tartani helyén

A párt, az üldözés és a terroruralom élesedése ellenére, továbbra is igyekezett kihasználni mindazokat a legális lehetőségeket, még a legbizonytalanabbakat és legkétségesebbeket is, amelyeket a körülmények megengedtek. Ugyanakkor azonban megteremtette és előkészítette az illegális harc eszközeit, amelyeket egyébként már jóval a „kivételes törvények” előtt is bőségesen igénybe kellett vennie. Felkészülve a legrosszabb eshetőségre, és hogy mindenképpen biztosítsa az irányítás folyamatosságát és sérthetetlenségét, hogy ne érhessék el az ellenség csapásai, a párt Olaszországban működő vezetősége mellett már jóideje létrehozott egy Külföldi Központot is. Maga Gramsci volt az, aki annakidején Bécsben kiépítette ennek a külföldi szervező és irányító központnak az alapjait. A helyzetnek és azoknak a napról-napra mind komolyabbá váló veszélyeknek a súlyosbodásával, amelyek Gramscinak, a párt vezérének a szabadságát, sőt testi épségét is fenyegették, az elvtársak és maga a Politikai Iroda is ismételten igyekezett rávenni, hogy vonja ki magát a fenyegető veszedelmek alól, s helyezze magát biztonságba túl a határon. Gramsci azonban, bár megértette a veszélyeket és az elvtársak helytálló érveit, mégis vonakodott elhagyni

a harc lángban álló színterét és hétről-hétre, hónap-ról-hónapra halogatta távozása időpontját. Már a bolognai merénylet másnapján ezer meg ezer antifasiszta vezetőt és harcost vetnek börtönbe. A párt és az Ifjúsági Szövetség vezetői közül letartóztatják Mauro Scoccimarrót, Li Causit, Rovedát, Bertit, Flecchiát, Bibolottit, Nicolát s még sok mást is. Palmiro Togliatti szerencsére Moszkvában van, mint az olasz párt képviselője a Kommunista Internacionáléban. Gramsci menekülésére minden elő van készítve: sürgetésére Rómába jön Amoretti, az *Ordine Nuovo* egyik „örege”. „1926 novemberében Gramsci veszélyben forog — írja Amoretti. — A párt a legkeservesebb illegalitásba kényszerült. Képviselőinek és valamennyi ismertebb vezető emberének a letartóztatása közvetlenül küszöbön áll. A titkárságon Gramscira gondolkodnak. Autót fogadnak. Mindent megkísérelnek. Arról van szó, hogy kiragadják Gramscit a rendőrség karmaiból, amely már-már harapófogójába szorítja. A kísérlet azonban nem sikerül. Úgy látszik, mintha maga Gramsci se tartaná fontosnak.” Hogy miért nem? Mario Montagnana megmondja nekünk:

„Mivel történetesen úgy alakult a helyzete, hogy a párt létének legsúlyosabb pillanatában még Olaszországban volt, a végsőig ki akart tartani harci helyén. Azt hitte, hogy abban a súlyos pillanatban a parlamentben a helye: az egyetlen szószéken, ahonnan talán még szólni lehet a néphez. — De többé erre a szószékre még csak el sem juthatott.”

November 8-án este féltizenegykor civilruhás rendőrök csoportja ment fel annak a Morgagni-utcai villácskának a lépcsőjén, amelyben Gramsci lakott és letartóztatta őt. A fasizmus által kiszabott halálbüntetés első aktusa beteljesült.

Gramsci tudatosan vállalta a harcot és mindazokat az áldozatokat és kockázatokat, amelyek együttjártak vele; ezt büszkén ismételtegeti majd a börtönből írt

leveleiben abban az időben, amikor szenvedései kegyetlenebbek és keservesebbek lesznek. Ezen a ponton, a lassú és irgalmatlan elsorvadás, az elszigeteltség és testi-lelki erejének jóvátehetetlen felörlődése, évtizedes gyötrődésének perspektívája előtt megindultsággal emlékezünk meg arról, amit Gramsci 1922 augusztusában írt az *Ordine Nuovo*-ban a „Nyári börtönök” című glosszában — amelyet teljes egészében idézünk — nemes és bátor harcuk védelmében szolidaritásra szólítva fel az egész munkásságot az elvtársaik ezrei iránt, akik már akkor is börtönben szenvedtek.

Gramsci már akkor is közvetlen személyes tapasztalatból írta ezt, mert — már akkor is — megesett vele, hogy a harc legsúlyosabb pillanataiban börtönbe vetették — „közbiztonsági okokból”, amint annakidején képmutatóan mondani szokták.

„A szűk, alacsony cellában...”

„Meleg van, rettenetesen meleg van. A munka valóban kinszenvedéssé válik; naphosszat gyárban vagy hivatalban bezárva lenni nem könnyű áldozat. Az ember epedve várja az esti távozás óráját és az ünnepi pihenőt, hogy kimenjen a környékre, ahol fujdogál még egy kis szellő és itt-ott egy kis árnyék is akad, mert a városban annyira fülledt a levegő, hogy szinte lélekzeni sem lehet. A hegyekről és a tengerről álmodozik, ahol még van egy kis üdítő hűvösség: a proletárok csak ábrándoznak a tengerről és a hegyekről; a burzsoák odamennek.

Vannak azonban emberek, akik még keservesebben szenvednek, mint a munkás, aki nem mehet nyaralni, s akinek órákhosszat a fullasztó műhely négy fala közt kell időznie; azokra gondolok, akik számára a nyár — még a fagyos télnél is inkább — valóban az átkozott évszak: a rabokra!

A börtön nyáron kínzókamra, szörnyűséges szenvedés.

A szűk, alacsony cellában nincs levegő, nem lehet lélekzeni. Napi egyórai séta magas fallal körülvett kis udvarban vajmi kevés enyhülés annak, akinek börtönben kell töltenie életét.

A nagy hőség miatt még éjszaka sem lehet aludni, s így még az álom is — a szerencsétlenek és köztük is a legszerencsétlenebbek, a rabok nagy barátja — megtagadja tőlük áldásos ajándékát: a feledést és a szabadságról való álmodozást.

A felcsapható fekhelyek vasvázából és a mocskos lószőrmatracokból éjjel, a nagy melegtől felajzva, undorító férgek raja bújik elő, s még keservesebbé, még visszataszítóbbá és még megalázóbbá teszi a börtönt.

A víz a korszóban csaknem forrásig hevül; az az émelyítő kotyvalék, amelyet a börtönszabályzat levesnek nevez, a rabok azonban mosléknak csúfolnak, még undorítóbbá válik, és csakis az éhség — ez, vagy semmi: az éhhalál — nyeletheti le velük.

A börtönök zsúfolásig tele vannak. A legkisebb cellában is nem egy, hanem három rab van bezárva. Közönséges bűnöző együtt van a politikai fogollyal, siheder fiú hétpróbás fegyháztöltelékkel, aki a börtönélet iskolájának minden aljasságát és ocsmányságát kijárta.

A testi és lelki szenvedéseknek ebben a légkörében, ezen a helyen, ahol a testi kínzás a leggyötrelmesebb gyalázatossággal párosul, ma — miközben az árnyékban is 32 fokos hőség miatt sopánkodunk — tíz- meg tízezer olyan munkás és paraszt senyved, akik otthonukat és életüket védték, akik proletárkötelességüket teljesítették. Itt, néhány lépésnyire tőlünk, az Új Börtönben száz meg száz elvtársunk van ugyanilyen helyzetben. Ezekben a napokban, amikor szenvedéseik még testileg is keservesebbek, rájuk gondo-

lunk, s ez a gondolat arra serkent minket, hogy felkészüljünk kiszabadításukra és megbosszulásukra.”

Az első ítélet: ötévi száműzetés

Gramscit, akit 1926 november 8-án este tartóztattak le, ugyanazon hónap 20-án ötévi száműzetésre szóló első, ideiglenes büntetésének kitöltése végett — Usticába szállították. Az a 43 nap, amelyet usticai száműzetésében tölt el, fogságának kétségtelenül legenyhébb időszaka. A száműzetésben Gramsci ismét elvtársak közé kerül. Usticában az alatt a másfél hónap alatt, amíg Gramsci ott tartózkodott, harminc politikai száműzött volt. Velük együtt Gramsci fasiszta-ellenes történelmi és politikai iskolát szervez. A maga számára pedig a következő programot fogalmazza meg és viszi át gyakorlatba is: „1. jól érezni magamat, hogy egészségi állapotom javuljon; 2. módszeresen és folyamatosan tanulni a német és orosz nyelvet; 3. tanulmányozni a gazdaságtant és a történelmet.”

Azok az élmények, amelyekben Gramscinak fogsága első hónapjaiban része van, eléggé mozgalmasak és változatosak. Lán craverten hurcolják a félsziget egyik végéből a másikba, tíz-húsz különféle börtönt zarándokol végig, érintkezésbe kerül Olaszország minden részének alvilágával és bűnözőivel, végül pedig egy istenhátamögötti szigetre telepítik, amelynek külső képe és szokásai még „csaknem szerecsen” jellegűek. Jómaga páratlanul szemléltetően és érdekesen írja le mindezt egy levelében, eleven képet fest környezetéről és viszontagságairól, egyben pedig pontos adatokat szolgáltat odisszeájának első állomásairól.

„Ot hónap telt el letartóztatásom napja (november 8-a) óta, Milanóba érkezésem óta pedig kettő. Hihetetlennek látszik, hogy már ennyi idő telt el. Tekintetbe kell venni azonban azt a tényt, hogy ez alatt az

öt hónap alatt sok minden történt velem és életem legkülönösebb benyomásai zúdultak reám. Róma: november 8-tól november 25-ig; teljes és szigorú elkülönítés. November 25-e: Nápoly, négy képviselő elvtársam társaságában egészen 29-ig (helyesebben: nem négy, hanem csak három elvtárssal, mert a negyediket Casertában elválasztották tőlünk, hogy Tremitibe vigyék). Behajózás Palermo felé és megérkezés Palermóba: 30-án. Nyolc nap Palermóban: három áthajózási kísérlet Usticába, de egyik sem sikerül, mert a viharos tenger miatt hajónk nem tudott kikötni. Első érintkezés a maffia³⁶ miatt letartóztatott szicíliaiakkal: egy új világ, amelyet csak olvasmányaimból ismertem. Felülvizsgálom és ellenőrzöm erre vonatkozó nézeteimet és megállapítom, hogy meglehetősen helytállók. December 7-e: megérkezés Usticába. Megismerkedem a deportáltak világával: fantasztikus és hihetetlen dolgok. Megismerkedem a cirenaikai beduin politikai száműzöttek telepével: érdekes keleti látvány.

Az usticai életet és az usticai környezetet lehetetlenség elképzelni, mert egészen rendkívüli és teljesen elüt az emberi együttélésre vonatkozó minden normális tapasztalattól... December 7-én érkeztem meg Usticába a gőzös útjának nyolcnapos félbeszakítása és négy sikertelen átkelési kísérlet után. Az ötödik politikai száműzött voltam, aki ideérkezett. Tüstént figyelmeztettek arra, hogy lássam el magamat cigarettával, mert a készlet fogytán van; bementem tehát a dohányárudába, tíz csomag Macedóniát kértem (tizenhat líra), s egy ötvenlírás bankjegyet tettem a pultra. Az ellátusítónő (egy tökéletesen normálisnak látszó fiatalasszony) elcsodálkozott kérésemen, megismételtette, elővette a tíz csomagot, kibontotta őket, elkezdte egyenként megszámlálni a cigarettákat, eltévesztette a számlolást, újrakezdte, elővett egy papírlapot, ceruzával hosszú számítást végzett, majd átvette az ötvenlírás bankjegyet és minden oldalról jól megnézte;

végül is megkérdezte tőlem, kicsoda, micsoda vagyok. Amikor megtudta, hogy politikai elítélt, odaadta nekem a cigarettákat, visszaadta az ötvenlírát, és azt mondta: ráérek fizetni, amikor majd felváltottam a bankjegyet. Ugyanez az eset másutt is megismétlődött, s íme a magyarázata: Usticában csak soldós³⁷ gazdálkodás van, mindent soldónként árusítanak, sohasem költenek egyszerre ötven centesimónál többet. Az usticai gazdasági rendszer jellegzetes megtestesítője az a deportált, aki napi négy lírát kap, ebből kettővel már tartozik az uzsorásnak vagy a borkereskedőnek, a másik kettőből pedig élelmezi magát úgy, hogy harminc deka kenyeret vásárol, s azt egy soldo-ára töröttborssal fűszerezi meg. A cigarettát darabszámra árusítják, egy Macedónia ára tizenhat centesimo, vagyis három soldo meg egy centesimo, a deportált, aki naponként egy-egy Macedóniát vásárol, letétben hagy egy soldót és öt napon át minden nap elkölt belőle egy centesimót. Száz Macedónia árának a kiszámításához tehát ki kellett kalkulálni, hogy mennyi — vagyis hány soldo — százszor tizenhat centesimo (három soldo és egy centesimo), és senki sem tagadhatja, hogy ez meglehetősen nehéz és bonyolult feladat. A dohányárusnő a sziget egyik legnagyobb kereskedője. Nos: az egész szigeten olyan gondolkodásmód uralkodik, amely a soldós gazdálkodáson alapulhat, azon a gazdálkodáson, amely az egységek összeadását és kivonását ismeri csak, az «egyszeregy» nélkül.

Hallgasd meg ezt a másik történetet is (csakis olyan esetekről beszélek neked, amelyek személy szerint velem történtek meg, s olyan tényekről, amelyek — azt hiszem — nem esnek cenzura alá): Az érkező posta ellenőrzésével megbízott hivatalnok behívott az irodába; kezembe adtak egy nekem szóló levelet, felvilágosítást kértek tőlem tartalmára vonatkozóan. Egy barátom írta Milanóból: rádiókészüléket ajánlott fel és műszaki adatokat kért tőlem, hogy olyan készüléket

vásároljon, amellyel legalább a római adást hallhas-
sam. Az igazat megvallva nem értettem meg azt a kér-
dést, amelyet az irodában intéztek hozzám, de meg-
mondtam, miről van szó; azt hitték, beszélni akarok
Rómával, s ezért megtagadták tőlem az engedélyt a
készülék meghozatalára. Utóbb a podesta³⁸ a saját
szakállára, magához hivatott és közölte velem, hogy
a városháza meg fogja vásárolni a maga számára a
készüléket, ennél fogva ne ragaszkodjak tovább kéré-
semhez; a polgármester úgy vélte, hogy meg kell adni
az engedélyt, mert járt Palermóban, és meggyőződött
arról, hogy a rádiókészüléken nem lehet beszélgetést
folytatni...”

A száműzött mindennapi élete

Mindezek ellenére az usticai száműzetés 43 napja
— a börtönélmények után, évek távlatából — viszony-
lag kényelmes és szabad korszaka volt Gramsci fog-
ságéveinek. Még tengeri levegőt szívhat, ragyogó ég-
bolt alatt sétálgathat, elvtársakkal lakhat egy házban,
tanfolyamokat, testvéri és kollektív életet szervezhet.
„...Négy barátommal lakom együtt. Tehát öten va-
gyunk három hálósobácskába elosztva (ennyi az
egész ház). Gyönyörű terrasz áll rendelkezésünkre,
ahonnan nappal a végtelen tengert, éjjel pedig a káp-
rázatos mennyboltozatot bámulhatjuk. A kristály-
tisztaság jóvoltából, amelyet semmiféle városi füst
nem homályosít el, a lehető legintenzívebben élvezhet-
jük ezeket a csodálatos dolgokat. A tengervíz és a
mennybolt színeinek változatossága és végtelensége
valóban rendkívüli: a maga nemében páratlan szívrár-
ványokat láttam.

Reggelente rendszerint én kelek fel elsőnek. Ma-
gam főzöm meg a kávé. Ezután megkezdődik min-
dennapi életünk: «iskolába» megyünk mint tanárok
vagy mint tanítványok. A postanapokon lemegyünk a

tengerpartra és szorongva várjuk a gőzhajócska érkezését: ha rossz időjárás miatt a posta nem jut el hozzánk, napunk el van rontva, bánat ül ki valamenynyünk arcára. Délben ebédelünk; közös étkezésen veszek részt s éppen ma kerül sor arra, hogy én lássam el a pincér és kukta teendőket: még nem tudom, vajjon a tálalás előtt burgonyát kell-e hámoznom, vagy lencsét előkészítenem, vagy pedig salátát tisztogatnom. Nagy kíváncsisággal várják első szereplésemet: több barátom helyettesíteni akart a szolgálatban, én azonban rendíthetetlenül ragaszkodtam ahhoz, hogy elvégezzem a rámeső feladatot. Este nyolc órakor haza kell térnünk lakásunkra. Időnként ellenőrző látogatások vannak, hogy megbizonyosodjanak afelől, vajjon valóban otthon vagyunk-e. A közönséges bűncselekmények miatt deportáltakkal ellentétben, mi nem vagyunk elzárva a külvilágtól. Egy másik különbség abban áll, hogy szabad kijárásunk ideje este nyolcig, nem pedig csak délután ötig tart; sőt, ha valamiféle okból szükségünk volna rá, még esti kilépési engedélyt is kaphatnánk. Odahaza esténként kártyázni szoktunk. Egy kis könyvtárat is összeállítottam már magamnak, úgyhogy olvashatok és tanulhatok."

Ustica szigetéről a milanói börtönbe

A fasizmus diadalmaskodik: minden tiltakozó hangot elfojtottak, az ellenzék vezetérei száműzetésben vannak vagy pedig külföldre bujdostak. A fasiszta ujságok azt harsogják, hogy az olasz nép immár teljesen a „duce rendelkezésére áll", s a feketeinges rendszernek nincs többé ellenzéke. A valóságban azonban Mussolini és a fasiszta vezetők nagyon jól tudják, hogy a népi ellenállás csak el van nyomva, de nem szűnt meg, s ezért továbbra is eltölti őket a néptől, a szocializmustól és a kommunizmustól való féle-

lem. Az olyan emberek, mint Antonio Gramsci, még egy istenhátamögötti szigetre deportáltak is rettegésben tartják a diktátort. A száműzetésben Gramsci még tanulhat és taníthat, szabad levegőt szívhat, megőrizheti és megoltalmazhatja testi és szellemi erejét a holnap számára. Gramsci száműzetésére nincs semmiféle törvényes alap: ez merő önkény csak, semmi más. Még kevesebb törvényes alap volna arra, hogy törvényszéki eljárással elítéltessék. A fasiszta „jogászok” hiába igyekeznek Mussolini parancsára vádpontokat kieszelni a nép egyik képviselője, egy törvényesen elismert párt vezére ellen, akit képviselői hivatásának gyakorlása közben, minden jogszabály lábbal tiprásával tartóztattak le. Mussolini azonban kész elkövetni a legnagyobb becsstelenséget is: elrendeli Gramsci átszállítását Usticából a milánói börtönbe, törvényszéki komédiát készít elő a fasiszta Különleges Bíróság, mely súlyos ítélettel és Gramsci lassú haláltusájával fog végződni a fasiszta fegyházban.

Gramsci így folytatja elbeszélését:

„1927 január 20-án útrakeltem Usticából; négy nap Palermóban. Átkelés Nápolyba, közönséges bűnözőkkel együtt. Nápoly: megismerkedem egy egész sor — számomra, aki a Délvidékből személyes tapasztalat alapján csak Szárdíniát ismertem, rendkívül érdekes — embertípussal. Nápolyban többek között jelen voltam a camorra³⁹ beavatási «szertartásán»: megismerkedtem egy Arturo nevű fegyencsel; a kapitalista társadalmi rendnek ez az áldozata eltörölhetetlen benyomást gyakorolt rám. Négy nap múlva indulás Nápolyból, megállás Cajanellóban, a csendőrlaktanyában. Megismerkedem velem közös láncra vert rabtársaimmal, akik Bolognáig jönnek velem. Két nap Iserniában. Két nap Sulmonában. Egy éjszaka Castellamare Adriaticóban a csendőrkaszárnnyában. Ancona: két nap, mintegy hatvan fogoly között. Alkalmi mulatságokat rendeznek tiszteletemre: a rómaiak igen szép szavalóversenyt,

Pascarellából⁴⁰ és a római alvilági életből vett népi jeleneteket rögtönöznek; az apuliaiak, kalábriaiak és szicíliaiak késpárbaj mérkőzést rendeznek a délvidéki alvilág négy «államának» (a Szicíliai Állam, a Kalábriai Állam, az Apuliai Állam és a Nápolyi Állam) szabályai szerint: szicíliaiak apuliaiak ellen, apuliaiak kalábriaiak ellen.

Szicíliaiak és kalábriaiak közt nem tartanak versenyviadalt, mert e két «állam» között szerfölött nagy a gyűlölködés és még a sportmérkőzés is komolyra és véresre fordulhat. Valamennyiök közül az apuliaiak a legnagyobb mesterek, felülmúlhatatlan késelők. Technikájuk, amelyet minden más technikát felhasználva és felülmulva fejlesztenek ki, csupa titkos fogás és a lehető leggyilkosabb. Egy öreg, hatvanötéves apuliai, akit nagyon tisztelnek, de semmiféle «állami» méltósága sincs, a többi «állam» valamennyi bajnokát legyőzi, majd pedig — főattrakcióképpen — egy másik apuliaival vív meg: egy gyönyörű testalkatú és bámulatos ügyességű fiatalemberrel, aki magas «tisztsgget» tölt be, akinek mindannyian engedelmeskednek, s ketten egy fél órán át bemutatják az összes vívás-nemek valamennyi szabályszerű technikai fogását. Valóban nagyszerű és mindenki számára feledhetetlen jelenet, a szereplőkére is, a nézőkére is: egy egész — rendkívül bonyolult — földalatti világ tárult fel előttem a maga sajátos érzelmi életével, szempontjával és becsületfelfogásával, sziklaszilárd és félelmetes hierarchiájával. A fegyverek egyszerűek voltak: az evőkanalak, amelyeket a falhoz dörzsöltek, úgyhogy a mész megjelölte a találó döféseket a ruhán. Azután Bologna: két nap, másfajta jelenetekkel, majd végül Milano. Ez az öt hónap valóban mozgalmas volt és annyi benyomással gazdagított, hogy eltöprenghetek rajtuk egy-két évig...”

Antonio leveleiben élénk színekkel úgy ecseteli utazását Usticából Milanóba, mint egy érdekes kalandot a „nagy és rettenetes világban”. Leveleiben mulatságos epizódok is akadnak: egy — lársai által „Egyetlennek” nevezett — afféle hiperindividualista anarchista, akit a palermói átmeneti börtönben mutattak be Gramscinak, azt mondja: „Ez lehetetlen... Antonio Gramscinak óriási természetnek kell lennie; nem ilyen apró embernek.” A kísérő csendőrtiszt „mesternek” szólítja, s azoknak az embereknek, akik megállnak a rabszállító kocsit nézegetni, így mutatja be: „a híres Gramsci képviselő”.

Csak hat évvel utóbb, a turi fogházból vallja be majd Antonio Julkának, hogy valójában micsoda testi mártíromság volt ez a végtelen utazás Usticából Milanóba. 1933 január 30-án a következőket írja: Néha átgondolom ezeket az utolsó éveket; a multa gondolok és úgy tetszik, hogy ha hat évvel ezelőtt elképzeltem volna azt, amit azóta kiálltam, nem hittem volna lehetségesnek. Úgy ítéltem volna, hogy egy ilyen lét minden percében össze kellene roppannom. Éppen hat esztendeje, képzeld, hogy elszállítottak az abruzzókbeli Revisondiliból. Te többször említetted ezt a helyet, egyszer nyaraltál ott. Engem plombált vagonban vittek el arra. Egész éjjel havazott és rajtam nem volt sem felöltő, sem gyapjúing, mozogni sem tudtam, mert oly szűk volt a hely, hogy csak ülni lehetett. Egész testem remegett, mintha a láz rázná, fogam vacogott és azt hittem, nem érek az útnak végére, mert a szívem megdermed...“*

Alighogy megérkezik a milanói börtönbe, biztosan tudva, hogy a fasiszta bíróság sok évi börtönre fogja ítélni, tüstént a rendszeres tanulásra és munkára

* Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 106—107. old.

gondol: az egyetlen harcmódra, amely még lehetséges volt számára, az egyedüli alkotó tevékenységre, melynek termékeivel megajándékozhatja a munkásosztályt és Olaszországot. 1927 március 19-én a következőket írja Tatjánának: „Eddig négy témára gondoltam...: 1. Tanulmányt írni az olaszországi közvélemény kialakulásáról a múlt században, más szóval az olasz értelmiségről, eredetéről, kultúrirányzatok szerint való csoportosulásáról, különböző gondolkodásmódjairól stb. stb.... 2. Egy összehasonlító nyelvészeti tanulmány!... 3. Tanulmány Pirandello színműveiről... 4. Tanulmány a... ponyva regényről és a nép irodalmi izléséről. Alapjában véve... a felsorolt négy probléma összhangban van egymással: végső soron mindegyik a nép alkotó szellemére, annak különböző fejlődési szakaszaira és fokozataira vonatkozik...”*

A milánói börtönben, a magánynak abban a hosszú esztendejében, amely a pert és az elítélést megelőzi, Gramsci elméjében megfogamzik utolsó nagy művének: a „Börtönfüzeteknek” gondolata.

* Ugyanott, 64—66. old.

A PER ÉS AZ ÍTÉLET

„Önök pusztulásba viszik Olaszországot, mi, kommunisták fogjuk megmenteni.”

(Gramsci a fasiszta Különleges Bíróság előtt.)

Rígmus-verseny a rabszállító kocsiban

1928 májusának egyik éjszakája. Hideg van. A milánói vasútállomáson csendőrök sorfala között láncravert emberek hosszú sora száll fel egy rabszállító kocsiba. A kommunista vezetők ezek, akiket átszállítanak Rómába a kommunista párt ellen indított „nagy per” május 28-ára kitűzött tárgyalására. Csupa olyan ember, akire talán halál, de legalábbis sok-sok évi börtön vár. Arcuk azonban mégsem komor, ajkukról nem hangzik panaszszó. A halál, a börtön annyi de annyi év óta leselkedik már rájuk minden nap és minden órában. Ők jól tudják ezt. Ezen a hűvös májusi estén a láncravert emberek vidámak, de egy kissé izgatottak: oda-odaszólnak egymáshoz, tréfálkoznak, csevegnek. Hosszú elkülönítés és gyötrelmes elszigeteltség után végre ismét elvtársak között vannak: most azért találkoznak, hogy kilépve a börtönélet egyhangúságából — emelt fővel — újból harcba szálljanak az ellenséggel.

Betuszkolják őket a rabszállító kocsi kis celláiba. Ismerjük már ezeket: valósággal csak skatulyák. Szűk skatulyák, amelyekben nem lehet megmozdulni. Kivált Gramsci szenved miatta, mellkasának alka-
ta nehezen tűri. Fagyos skatulyák, valóságos jégszekrények

ebben a dermesztő májusi éjszakában. Nehogy valamelyikük elcsüggedjen a hidegtől és a csöndtől — gondolja Gramsci. Aludni lehetetlenség: ki kell találni tehát valamit, ami lelket önt az elvtársakba. „Uraim! — kiáltja Antonio — lágy hangja áthatol a vékony vaslemezeken és eljut az elvtársakhoz, akik örülnek, hogy ismét hallják a szavát. — Uraim, a Rómában tiszteletünkre előkészített ünnepségek rendezőbizottsága ma éjszakára nagy anekdóta-mérkőzést tűzött ki rendkívül értékes díjakkal. Mindenkinek részt kell vennie benne!” Kórusban felharsanó nevetés a válasz erre. A rabszállító kocsi megélenkül. „Nosza, kezd el te, Antonio!” A csendőrök hagyják, hogy csináljanak amit akarnak. Ők is a nép fiai: többnyire szegény szárdíniai parasztok, akik tudják, hogy Gramsci kicsoda, s még ha nem is tudnák, annyit mindenképpen tudnak, hogy ezek az emberek se nem loptak, se nem gyilkoltak, hanem a nép javáért harcoltak.

Gramsci mesélni kezd. Ezer mulatságos történetet mond el életének legutóbbi évéből, még a legdrámaibb epizódokat is humorossá alakítja, s módját ejti annak, hogy egy-egy látszólag tréfás mondással tanácsot vagy jelszót adjon társainak. Amikor úgy érzi, hogy az elvtársak belefáradtak a történetek mesélésébe és hallgatásába, felkiált: „Most pedig egy másfajta nagy verseny következik, elvtársak! Rögtönzött rigmusok verseny!” S a hideg májusi éjszakában robogó rabszállító kocsi csakúgy visszhangzik a kommunisták énekétől, azoktól a rigmusoktól, amelyeket a fagyos cellákba zárt emberek felváltva költenek. A verseny első díját egyhangúlag Antoniónak ítélik oda: ő költötte a legformásabb és a legszellemesebb rigmusokat. Ilymódon az éjszaka, amelyet hóhéraik a szenvedések és a megáláztatás éjszakájának szántak, lelkes és vidám lelki közösségben telik el; s ez Antonio érdeme, aki ahelyett, hogy testi gyötrelme miatt sópáncodott volna, erőt merített önmaga és a többiek számára.

A Regina Coeli börtönben Gramscit a „hatodik szárny” egyik cellájába zárják Scoccimarróval és Terracinivel együtt. Mégpedig egy elsőemeleti cellába, hogy még szorosabb ellenőrzést gyakorolhassanak a kommunista párt vezére fölött, és hogy megfosszák Gramscit még attól a kis világosságtól és napfénytől is, amely naponta néhány órára derűsebbé teszi a felsőbb emeletek celláit. „A cella szűk... és ablaka láthatatlan udvarra nyílik, mert «farkastorok»⁴¹ takarja. A nap sohasem süt be. Egy ágy van csak, meg két szalmazsák a földön. Hármasban alig férünk el itt, s még csak járkálni sem lehet... Az egész épületszárny (négy emelet) kizárólag politikai foglyokkal, vagyis kommunistákkal van tele. Kegyetlen büntetések terhe alatt szigorúan tilos egyik cellából a másikba a falon átkopogtatni, üzeneteket közölni. S amikor egyszer napjában levegőzni megyünk az udvarra, olymódon kísérek ki, hogy senkivel sem találkozunk”⁴². Mind ezt Amoretti mondja el nekünk, aki utóbb ugyanabba a cellába kerül.

Gramsci azonban ennek ellenére szerét ejti annak (a börtön titkos lehetőségei végtelenek! S a börtönőrök között is akadnak tisztességes emberek, akiket a per szemérmetlen törvénytelenége felháborít), hogy felvértesse elvtársait arra a csatára, amelyet a vizsgálati eljárás és a tárgyalás során kell megvívniok. A vádlottaknak vádlókká kell átalakulniok: a kommunistáknak vádbeszédet kell mondaniok a fasizmus ellen. A bírák — a Különleges Bíróság pribékjei — rettenetes zavarban vannak. Nincs semmiféle törvényes alap a vádlottak perbefogására, még kevésbbé elítélésükre. Olyan állampolgárokról van szó, akiket a kivételes törvények kihirdetése idejében tartóztattak le: az ezt megelőző időszakban kifejtett politikai tevékenységük tehát semmikép sem tekinthető bűncselek-

ménynek, még a legádázabb fasiszták sem minősíthetik annak. Olyan képviselőkről van szó, akiket a nép szabályszerűen választott meg, s akik bátran és híven teljesítették a választóktól kapott megbízatásukat. Olyan ujságírókról van szó, akik legális és 1925 januárja óta az előzetes fasiszta cenzúrának alávetett ujságokba írtak. A vizsgálati eljárás során a bírák Gramsci, Scoccimarro és a többiek ellen igyekeznek vádat kövécsolni cikkeikből, el kell azonban némulniok, amikor azt a választ hallják tőlük, hogy a cikkek a cenzor jóváhagyásával jelentek meg. Olyan politikai szervezőkről van szó, akik letartóztatásuk pillanatáig legális pártban fejtették ki tevékenységüket, márpedig ez nem válhat vádponttá még a Különleges Bíróság hóhérainak a kezében sem, akik bemocskolják a bíró nevet. Hadd soroljuk fel gyalázatukra a Különleges Bíróság mellé kirendelt vizsgálóbizottság tagjainak a nevét, annak a bizottságnak a tagjaiét, amely csúfos kudarcot vallott abban a kísérletében, hogy a törvényszerűségnek akárcsak leghalványabb látszatát is keltő vádat tákoljon össze: Achille Muscarà hadosztálytábornok (elnök), Claudio Passani, a fasiszta milícia ezredese (bíró), Giacomo Buccafurri ügyvéd (előadó-bíró).

A feketeinges „bírák” nem érznek szilárd talajt a lábuk alatt, ennél fogva arra kényszerülnek, hogy kisüssenek valamit — akármit. „Katonai összeesküvés a kormány erőszakos megdöntésére”: íme, ez a nagy vád. Csakhogy azt valamiféle bizonyítékkal kell ám alátámasztani, s ebben ezek a bírói talárba bujtatott hóhérok ismét kudarcot vallanak. Lehetetlenség bizonyítani azt, amit a vádirat mond: „fegyveres felkelési kísérletek 1926 folyamán, a lyoni kongresszus határozatai következtében”. Lehetetlenség, mert nem igaz. Semmikép sem lehet bizonyítéku felhozni Gramsci beszámolóját, amely — amint tudjuk — éppen az ellenkezőjét mondta: „az a munka, amelyet ebben az idő-

szakban Olaszországban végezünk kell, a politikai szervezkedés munkája; felkelési kísérletekről beszélni ebben a pillanatban képtelenség és esztelenség". Nem lehet „bizonyítékul” felhozni az olasz kommunisták valóságos tevékenységét sem, ennél fogva a „bírák” a vizsgálati eljárás és a tárgyalás során mindent elkövetnek, hogy ne essék szó erről, és torkukra forrasztják a szót azoknak az elvtársaknak, akik beszélni akarnak róla. Vádakat kell tehát koholni, ehhez szármalmas és groteszk fogásokhoz folyamodnak.

Mi volt tehát az alapvető vádbizonyíték az Olasz Kommunista Párt Központi Bizottsága ellen 1928-ban lefolytatott perben? Szinte alig lehet elhinni: egy kis broszúra, amely a *Katonai Gondolat* című szovjet folyóiratban megjelent cikk fordítását tartalmazta és az 1918—1922. évi orosz polgárháború katonai és politikai tapasztalatait fejtegette. Ezt „A polgárháború és a bolsevizmus” című cikket ugyanabban az időben teljes egészében leköszölte egy fasiszta folyóirat, a *Politica* is, amelyet maga a fasiszta igazságügyminiszter: Rocca szerkesztett — ugyanaz a nyomorult gazember, aki most beleegyezett abba, hogy a Különleges Bíró-ság bírái ezt az írást a kommunisták ellen indított „monstre-per” „bűnjelének” tekintsék.

A Különleges Bíró-ság tárgyalótermében, 1928 május 28-án

Aki ma az Umberto-híddal szemközt levő bejáraton a római Igazságügyi Palotába lép, az — miután végigmegy a baloldali folyosón — egy tágas előszobába ér, amelyből két tárgyalóterem nyílik. Egyikükben (a mai 10-es számú tárgyalóteremben) tartotta üléseit annakidején a Különleges Bíró-ság. Ebbe a tárgyalóterembe mentek fel, és ennek a tárgyalóteremnek a vádlottak számára készített ketreceiben helyez-

kedtek el május 28-án Antonio Gramsci és társai, miután elővezették őket azokból a bűzös pincehelyiségekből, ahol a per megkezdésére kitűzött órát várták. Ebbe a tárgyalóterembe léptek be utóbb ugyanennek a május 28-i napnak a reggelén, miután kiszálltak luxusautóikból, megbízható szuronyosokkal körülvéve, harsány „vigyázz!”-kiáltás közben, a feketeinges bírák is, hogy helyet foglaljanak a hatalmas asztal mögött, a magas támlásszékeken.

Gramsci nevetségessé teszi a cagliari rendőrfőnököt

Az államügyész (a Hiénának nevezett Isgrò) a vád tanúiként Olaszország valamennyi rendőrfőnökét mozgósította. Ezeknek jelentéseikkel meg kellett volna erősíteniök a felkelésre való összeesküvés vádját. Elsőnek a cagliari-i rendőrfőnök lép a tanúk dobogójára.

Rendőrfőnök: Esküszöm, hogy az igazat fogom vallani, a teljes igazságot, semmi mást csak az igazságot.

Elnök: Milyen tevékenységet fejtett ki Antonio Gramsci vádlott Szárdíniában 1924-ben?

Rendőrfőnök: Azzal az ürüggyel utazott Szárdíniába, elnök úr, hogy édesanyját látogatja meg.

Gramsci: Akit évek óta nem láttam. Nem hiszem, hogy ez bűncselekmény.

Elnök: Gramsci vádlott, rendreutasítom önt. (A rendőrfőnökhöz) Folytassa.

Rendőrfőnök: Valójában a vádlott felkelési kísérlet megszervezésére irányuló titkos kapcsolatba lépett nemcsak pártjabeli elvtársaival, hanem a szárd akciópárt, a forradalmi parasztpárt és a szárd proletárok pártja képviselőivel is...

Gramsci: Elnök úr, engedje meg kérem, hogy egy kérdést intézhessenek a cagliari rendőrfőnökhöz.

Elnök: Tessék, de ne térjen el a tárgytól.

Gramsci: Én több mint tíz év óta szenvedélyesen tanulmányozom a szárdíniai politikai mozgalmakat. Nagyon lekötelezne, ha közelebbi részleteket közölne velem az ön által megnevezett utóbbi két pánról, amelyek — számomra — mindezideig teljesen ismeretlenek voltak. Kik a vezetőik? Mekkora erőt képviselnek?

Rendőrfőnök: Hát... az igazat megvallva... nem tudom, hogy...

Gramsci: Persze, hogy nem tudja, és nem is tudhatja, mert az ön által említett két párt nem is létezik!

Rendőrfőnök: Hogyhogy nem létezik? Hiszen nevük egy jelentésben szerepel, tehát minden bizonnyal létezniök kell.

Nevetés harsan fel a vádlottak padján, átragad az ügyvédekre, s még a carabinieri (olasz csendőrök) merev arcán is átsuhan. Az elnök sietve elbocsátja a vád tanúját, a cagliari rendőrfőnököt, a képzeletbeli pártok és felkelési kísérletek kiagyalóját.

Két napon át folyik ez így. Sorjában felvonulnak a rendőrfőnökök, Gramsci és társai valamennyit nevetségessé teszik azzal, hogy hazugságaikat egytől-egyig leleplezik. A szerencsétleneket kiveri a hideg veríték. A külföldi sajtó gúnyosan ír a Különleges Bírósrágról. Olaszországban a munkások, dolgozók és értelmiségiek körében szájról-szájra járnak a per epizódjai. A Hiéna két nap után tajtékzó szájjal beismeri vereségét: eláll a vád többi tanújának a kihallgatásától. Gramsci ekkor kikel ez ellen: „Elnök úr, most már mi, vádlottak vagyunk azok, akik hallani akarják a vád tanút, mégpedig valamennyit. Eddig semmi olyasmi nem derült ki, ami bűnül róható fel nekünk: mindazokat, akik vádoltak minket, meghazudtoltuk. Jöjjenek hát a többiek is.” Az elnök azonban elutasítja kérelmét.

**„Húsz esztendőre meg kell akadályoznunk
ennek az agynak működését“**

A harc hevesebbé válik. A vádlottak kihallgatására kerül a sor. Gramsci Scoccimarrót bízta meg a kommunista párt programjának a kifejtésével. Az elnök minduntalan félbeszakítja Scoccimarrót. „Ez nem tartozik a szóbanforgó ügyre“, „nem ezzel vádolják önöket“. „Akkor hát mivel vádolnak minket voltaképpen? A valóság az, elnök úr, hogy ez a per nem bűnösök ellen indított per; egyetlen vétkünk az, hogy kommunisták vagyunk, hogy harcoltunk a fasizmus ellen, a nép és a szabadság védelmében...“ „Scoccimarro vádlott, felszólítom, hogy térjen a tárgyra.“ „A vád tanúit mért nem szólította fel, hogy térjenek a tárgyra, amikor nevetséges és nyilvánvaló hazugságokat meséltek? Az ön kardja, elnök úr, nem az igazság kardja, hanem a polgárháborúé...“ „Carabinieri! Vezessék ki a tárgyalóteremből!“ — üvölti a feketeinges elnök, magából kikelten.

Az álarc lehullt, a kommunisták kemény védekezése szét tépte a furfangok, ürügyek és hazugságok szövődékét. Elítélésüknek immár nem lehet törvényszerű látszatát kelteni. Isgrò főállamügyész, a Hiéna taktikát változtat; vádbeszédének zárszavában kertelés nélkül, cinikusan és brutálisan kimondja: „Ezek a fasizmus ellenségei, s ezért ártalmatlanná kell tenni őket. Veszedelemes emberek, mert értelmesek és fanatikusok“ (a nyomorult nem meri azt mondani, hogy bátrak). Majd ujjával Gramscira mutatva hozzáteszi még: „Húsz esztendőre meg kell akadályoznunk ennek az agynak működését.“

Az ítéleteket már eleve megírták a tárgyalótermen kívül, a törvényszéki komédia kezdete előtt: a Palazzo Veneziában maga Mussolini szabta ki. Mindenki tudja ezt, de mindennek az előre meghatározott „formaságok“ szerint, a törvényszerűség látszatával kell meg-

történnie. Mielőtt a bíróság visszavonul a tanácskozó-terembe ítélethozatalra, Saperiti tábornoknak, aki az elnöki tisztelet töltötte be, meg kell kérdeznie a vádlottaktól, vajjon van-e még valami hozzáfűzni valójuk. Amikor Gramscira kerül a sor Antonio feláll, de csak egy mondatot mond, egyetlenegyet: „*Önök pusztulásba viszik Olaszországot, mi kommunisták fogjuk megmenteni!*”

„Érzem Mauro, innen engem élve nem eresztenek ki”

Sok-sok évszázaddal ezelőtt egy ókori filozófus, Szokratesz így szólt a bírákhoz, akik igazságtalanul halálra ítélték: „Itt az ideje, hogy menjünk, ó bírák: ti élni, én meghalni. Csak az istenek tudják, hogy e két sors közül melyik a jobbik.” Valahányszor egy igaz embert igazságtalanul elítélnek, Szokratesz mondása ismét feléled az emberek emlékezetében a hőhérok gyalázatára. A Különleges Bíróság 1928 június 4-én Antonio Gramscit — akit parlamenti képviselő létére, minden jogszabály ellenére tartóztattak le és a legcsekélyebb bűncselekmény nélkül fogtak perbe — 20 évi, 4 havi és 5 napi fegyházra ítélte. Ez az ítélet azonban — amint Gramsci börtönéről szólva hamarosan látni fogjuk — valójában halálos ítélet volt.

Gramsci ezt azonnal megértette. A per végeztével több elvtársával közös fogdában együtt tölthette a napot, amíg a fegyházba nem szállították. Gramsci ezt mondotta nekik: „A fasizmus és a reakciós burzsoázia irántunk való gyűlölete még bőszebbé vált: némelyikünk nem kerül ki innen élve. Ámde mit bizonyít ez? Azt bizonyítja, hogy pártunk erős és érett, maga a per is egyik bizonyítéka ennek. Ne ámítsuk azonban magunkat hiú ábrándokkal, nem szabad a polgári antifasiszták könnyelműségének a hibájába esnünk, akik napról napra azt hangoztatják, hogy a fasizmusnak már

befellegzett. A harc nagyon hosszú és nagyon kemény lesz még, végső győzelmünk azonban bizonyos." Az elválás és elkülönítés előtti néhány napot Gramsci arra használja fel, hogy oktassa elvtársait, hogy alapvető tanításokat hagyjon örökbe rájuk. Vita kerekedik: egyikük azt állítja, hogy a Risorgimentóban az olasz polgárság nem vitt semmiféle fontosabb szerepet. Gramsci nyomban közbelép és helyesbíti a tévedést. Két napig egymásután napi hat órán át fejtegeti az osztályok, pártok, emberek és érdekek mivoltát az olasz Risorgimentóban. Mindazokat az alapvető eszméket, amelyeket sikerült reánk hagynia a „Börtönfüzetekben", s amelyek a Risorgimentóról szóló könyvében olvashatók.

Súlyos közvetlen veszély fenyegeti Gramscit. Az, hogy betegen, legyengülten és törődötten Olaszország legszörnyűbb fegyházába, Portogoneba küldik, magánzárkában való elkülönítésre. Június 22-ére virradó éjszaka van: másnap indulni kell, s a börtönigazgatóság még mindig megtagadja Gramscitól annak a kérelemnek a teljesítését, hogy börtönkórházba való beutalása végett különleges orvosi vizsgálatra mehessen. Gramsci fekhelyére heveredve átvirrasztja az egész éjszakát. Egész éjjel Scoccimarróval beszélget, aki a szomszédos priccsen fekszik. Oly sok harcot vívtak meg együtt: ki tudja, vajon viszontlátják-e egymást valaha, s ha igen: mikor?

Virrad. A két barát elhallgat. Majd Antonio — halkán, nyugodtan és derűsen — megszólal: „Érzem Mauro, innen engem élve nem eresztenek ki."

Néhány órával utóbb a börtönőrök kihívják a cellákból az indulókat: felsorakoztatják a vasravert emberek hosszú láncolatát. Gramsci is oda van bilincselve a többiekhez. Már-már úgy látszik, nincs többé remény, nem vették figyelembe különleges orvosi vizsgálatra vonatkozó kérelmét. De mégsem: a legeslegutolsó pillanatban, amikor a vasravert emberek sora

már éppen megindul, hogy elhagyja a Regina Coelit, egy ór siet felénk és elkiáltja magát: „Antonio Gramsci, orvosi vizsgálatra!” Antonio kezéről leveszik a bilincset. Keményen megöleli a távozó elvtársakat, s csak annyit mond nekik: „A viszontlátásra!” Ez a búcsúszó azonban valójában végső búcsúzás volt.

A TURI FEGYHÁZBAN

„...nem akarom, hogy sajnálkozzanak rajtam; harcos vagyok, akinek nem kedvezett a szerencse a közvetlen harcban, márpedig a harcosokat, ha nem kényszerből harcoltak, hanem azért, mert tudatosan, maguk akartak harcolni, nem lehet és nem kell sajnálni.”

(GRAMSCI — anyjának írt — egyik leveléből)

„... Gramscit... a legembertelenebb a legbarbárabbul és a legagyafúrtabbul kegyetlen módszerrel gyilkolták meg. Haldoklása tíz esztendeig tartott!”

Láncravérték, mert lángralobbantotta az emberek szívét

Van egy ősi ókori monda, amely több mint huszonöt évszázad óta nagy költők szép verseit sugalmazta: Prometheus mondája. E monda szerint a tűz az istenek titka volt: csak nekik volt tüzüük odafenn az Olympus ormán. Jupiter, az istenek királya szörnyű büntetéssel fenyegette meg azt, aki el merészné vinni a tüzet az embereknek. Prometheus, a nagylelkű titán azonban, szánalomra gerjedve az emberek szomorú sorsa iránt, akik nem ismerték a tüzet és áldásait, szembeszállt Jupiter fenyegetésével. Ellopta a tüzet az Olympusról és levitte az emberek közé. Jupiter borzalmas bosszút állt rajta: odaláncolta Prometheus a

* Palmiro Togliatti. Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 8. old.

Kaukázus egyik sziklájához, s ott örökkön-örökké egy saskeselyű marcangolta csőrével a máját. A tüzet azonban Jupiter nem tudta többé elvenni az embe-
rektől.

Antonio négy évvel elítéltetése után tréfásnak tetsző, de valójában tragikus hangon idézi fel Prometheus mondáját. „Jupiter — mondja Gramsci — annakidején nem volt nagyon okos; az ellenfelektől való megszabadulás technikája még meglehetősen fejletlen volt... Az Olympus valamennyi istenével harcra kelő Prometheus tragikus titánnak tűnik előttünk, a liliputiak által megkötözött Gulliver ellenben nevetésre ingerel. Ha Prometheus, ahelyett, hogy saskeselyű marcangolta a máját, hangyák rágcsálták volna, ő is nevetéses lett volna.”

Lassú halálra ítélve

Gramsci gyakran írt a börtönből. Minden sorát éber cenzorok olvasták el újra meg újra. Többet ennél és másképp, világosabban nem mondhatott volna. Így is jól érthető, hogy mit akar mondani: „Elvtársak, a fasizmus lassú és borzalmas kínhalálra ítélte.”

Amikor a turi börtön kapuja bezárul az elítélt Gramsci mögött, ha ír róla valaki, hallgat erről a kálváriajárásról, mintha tiszteletben akarná tartani Gramsci kívánságát, hogy ne foglalkozzunk a szenvedésével, szót se ejtsünk arról a tízévi haláltusáról, amelyre a fasizmus kárhoztatta, mielőtt megölte. Mintha jobb szeretné, ha mindössze annyit mondunk: „mindvégig jó harcos volt, a legkétségbeejtőbb körülmények között sem hátrált meg, a dolgozók ügyének szentelte minden gondolatát; csak a halál tönkte meg”.

Mi mégis követni fogjuk Gramsci kálváriáját állomásról állomásra. Nem azért, hogy szánakozzunk a harcoson, aki nem akarta, hogy sajnálják, hanem azért,

hogy rásüssük a szégyenbélyeget az olasz reakciós burzsoáziára és feketeinges bérgyilkosaira. Azért, hogy még egyszer emlékezetükbe idézzük az olaszoknak mi volt a fasizmus és milyen a valódi arculata annak az osztálynak, mely a fasizmust pártolta. Mussolini, ha egyszerű munkásról vagy demokrata pártharcosokról volt szó, sohase riadt vissza attól, hogy bandita módra megölesse ellenfeleit. A munkás- és antifasiszta mozgalom vezéreivel szemben azonban szívesebben másra hárította a felelősséget. Giacomo Matteottit bérgyilkosaival „tüntette el” és azt remélte, hogy az ő felelősége homályban marad. Néhány nappal Matteotti eltűnése után még fogadta a meggyilkolt szocialista képviselő özvegyét, és arról biztosította, hogy minden lehető módon felkutattatja a férjét; ugyanakkor pedig lapjaiban azt a hitvány hazugságot terjesztette, hogy Matteotti a szeretőjével külföldre szökött. Giovanni Amendolát „ismeretlen és felelőtlen elemek” csoportja ütötte orvul agyon. Antonio Gramscit pedig lassú kínhálálra ítélték. Vajjon mi állította meg Mussolini kezét, mi tartotta vissza ezt a hitványt attól, hogy elrendelje Antonio Gramsci meggyilkolását? Nyilván az egész világ népi és demokratikus közvéleményének hatalmas mozgalma és főleg a Szovjetunió magatartása. De tartott az olasz nép bosszújától is, melyet a fasizmus legyőzött ugyan, de nem tört meg.

Tatjana

És még valami: egy nő figyelmes örökődése, odaadó és makacs kitartása Antonio életének és egészségének a védelmezésében. Egy igaz elvtársé és baráté: Tatjánáé. Antonio sógornője, Julka nővére, Tatjana vállalja, hogy Antonio mellé áll és már elítéltetése előtt segítségére sietett. A törvény mint rokonnak megadta neki a jogot, hogy időnként meglátogassa

Antoniót, s ennél fogva tulajdon szemével ellenőrizhesse egészségi állapotát és előszóval hallhassa tőle, hogy milyen a sora. Tatjánával szemben a fasiszta zsarnokok hatalmaskodásának is van határa. Ő nem szegény olasz nő, akit gorombaságokkal és fenyegetésekkel el lehet kergetni, akit meg lehet akadályozni jogai gyakorlásában, s akivel szemben minden önkényeskedés megengedett. Tatjana szabad szovjet állampolgár, aki nyíltan és erélyesen tiltakozhat minden visszaélés, minden sanyargatás ellen, amelyet a nabszolgahajcsárok Antonio rovására elkövetnek. Tatjánának okos elővigyázatossággal sikerül fenntartania a kapcsolatokat az elvtársakkal. Találkozik Gramsci egyik jóbarátjával, Piero Sraffa professzorral, aki külföldről időközönként visszatér Olaszországba és az ő közvetítésével lehetővé teszi Gramscinak, hogy összeköttetésben maradjon a párttal. Tatjana az a becses láncszem, mely Gramscit a demokratikus közvéleményhez és a Gramsci megmentésére Romain Rolland, Maxim Gorkij és Henri Barbusse vezetésével 1933-ban megalakított nemzetközi bizottsághoz kapcsolja. Ez a bizottság a világ nyilvánossága előtt leleplezte a fasiszta gyilkosok terveit, amikor Gramsci egészsége rohamosan romlani kezd.

Az olasz munkások és dolgozók nagy hálával tartoznak Tatjánának, ennek a nőnek és elvtársnak, aki életét Antonio élete megoltalmazásának szentelte, és felőrlődött ebben. Julka beteg, súlyos beteg: idegzetének ellenállóképessége megtört, csak a távolból kísérelheti figyelemmel és bátoríthatja Antoniót a börtöncenzúra által megcsönkített levelek útján. Tatjana azt cselekszi, amit Julka cselekedett volna, ha egészségi állapota erőt adott volna neki hozzá. Sraffával együtt könyveket és folyóiratokat szerez Antoniónak; követeli és gyakran el is éri, hogy megbízható orvosok konziliumot tarthassanak. Végül pedig néhány pilla-nattal Antonio halála után, aki karjai közt lehelte ki

lelkét, elkaparintja a fasiszta rendőrség elől azt a nagy művet, amelyet Antonio, a rab, cellájában írt Olaszország számára: a „Börtönfüzeteket”. Monumentális alkotás ez, mérföldkő a munkásmozgalom és az olasz kultúra történetében. A következőkben részletesen szólnunk majd róla.

Borzalmas utazás

Antoniót 1928 június 22-én reggel elválasztották a szörnyűséges portolongonei fegyházba irányított elvtársak „láncától”. A fasiszták nem merték megtagadni Gramscitól a különleges orvosi vizsgálatot. Bekísérik a betegszobába, s végre valahára megvizsgálják. Az orvos kijelenti, hogy Gramsci szervezete nem bírná el a magánzárkában való elkülönítést. Gramsci „fegyencet” a Bari megyében lévő turi fogházba irányítják, amelyet rabkórháznak tekintenek. Az „ellenfelektől való megszabadulás technikája” azonban a fasiszta rendszerben igen fejlett. Mivel megghiúsult az a terv, hogy Gramscit Portolongonéba való hosszú és borzalmas elkülönítéssel „likvidálják”, megkezdődnek a Gramsci szervezetének felőrlésére irányuló kegyetlen mesterkedések, az az ezer meg ezer mérges „hangyacsipés”, amelyet a fasiszták agyaltak ki ellene.

Az első rendkívül súlyos csapás, amelyet Antonio egészsége sohasem hever ki többé, a Regina Coeliből a turi fogházba való átszállítás. A börtönszabályzat kétféle átszállítási módot írt elő: a „rendkívülit” és a „rendeset”. A rendkívüli átszállítás, amely éppen a betegek és — általában — a politikai elítéltek számára volt fenntartva, harmadik osztályon való közönséges utazás, külön fülkében, két carabinieri kíséretében. Megjegyzendő: maga a fasizmus is gyakran megengedte a rendkívüli átszállítást a másodrendű politikai foglyoknak, még a jó egészségi állapotban lévőknek

is. Gramscira azonban, a parlamenti képviselőre, akiről megállapították, hogy súlyos beteg, nem alkalmazták a szabályzatot. „Rendes átszállításra” kárhoztatták, még hozzá miféle „rendes átszállításra”!

Láttuk már, hogy mi az a rabszállító kocsi. Láttuk már, hogy mi az a „tranzitó fogház”. Abban a július hónapban különlegesen nagy volt a forróság, s Gramsci már az indulás pillanatában is rosszul volt, fájdalmak gyötörték, amelyeket — úgy érezte — mája okoz neki. Az utazás nem órákig, hanem napokig tartott, tizenöt napig! Róma—Benevente, Benevente—Foggia, Foggia—Turi kálváriájának megannyi állomása. A vaslemez-
zekből készült vasúti kocsi órákhosszat rostokol valamelyik holtvágányon a tűző napon, amely izzóvá hevíti, belsejében egy olyan emberrel, akit rettenetes görcsök kínoznak. — „Hihetetlenül rosszul voltam. Beneventóban két pokoli napot és éjszakát töltöttem; vonaglottam, mint a féreg; nem bírtam sem ülni, sem állni, sem feküdni. Az orvos azt mondta, hogy ez övsömör és semmit sem lehet tenni ellene. A Beneventóból Foggia-ba való utazás alatt a fájdalom megenyhült, s azok a pörsenések, amelyek derekam jobbfelét elborították, megszáradtak. Foggia-ban öt napig maradtam és az utolsó napokban már talpraálltam, aludni is tudtam néhány órát, leheveredhettem anélkül, hogy fájdalmak nyilalltak volna belém.” „Már talpraálltam” — mondja Antonio, de ezt csak azért mondja, hogy ne aggassa túlságosan Julkát és Tatjánát. Azok az eivtársak azonban, akik megrendülten fogadták Turiba való megérkezésekor, feljegyzéseikben reánk hagyták a teljes igazságot. „A többi között egy uriacidémiás⁴⁸ jellegű bönkiütés roham is gyötörte, valamennyi emésztőszerve kizökkent normális működéséből, minduntalan hánynia kellett, csak nagynehezen bírt lélekezni, és még ahhoz is, hogy néhány lépést tegyen, rá kellett támaszkodnia valakire” — mondja el nekünk Ceresa, aki abban az időben ugyancsak Turiban volt.

A turi fogház kórházzá minősítése nem azt jelentette, hogy ez valóban kevésbé súlyos börtönrendszer, mint a többi, hogy itt gondosabb az orvosi kezelés és megfelelő az élelmezés. A valóságban a rendszer, a Regina Coelihez viszonyítva, itt súlyosabb. Antonio nem kaphat többé kívülről ennivalót, nem kaphatja azokat a gyógyszereket sem, amelyekre szüksége van. Turiban van ugyan — hogyne volna — két orvos, az egyik azonban, „aki szakmailag nem áll azon a magaslaton, hogy az egészségügyi igazgató tisztjét tölthesse be“ (Trombetti), egyáltalában nem tud segíteni a betegen, a másik pedig valóságos gonosztevő, csak azért „vizsgálta meg“, hogy azt mondja neki: „„örülhet, hogy még meg nem öltük“, és kijelentette: «nem tartom szükségesnek a kezelését, ment. fasiszta létemre nem kívánhatok egyebet, mint hogy mielőbb elpusztuljon»”*. Pár héttel Turiba érkezése után Gramsci már nem bírja a börtönkosztot (1929 augusztus 26-i levél), uriacidémiája súlyosbodik, a gyógyítatlan inysorvadás következtében valamennyi foga kihull. Aki ült már börtönben, tudja, micsoda gúny az, amit „betegkoszt“-nak neveznek; Gramsci éveken át nem bír mást lenyelni, mint néhány kanálnyi főtt rizst vajban. És nincs rá mód, hogy megfelelő ételmet vásárolhasson a kázinban. 1931 augusztus 17-én azt írja Tatjánának: „Ne hidd, hogy megvonok magamtól olyasmit, amit megvásároltathatnék a kázinban; a valóság az, hogy nincs mit vásárolni. Gyümölcsöt ritkán árusítottak az idén, s én mindannyiszor vásároltam belőle, fehérsajtot már régóta nem árusítanak. A kázinban csak olyan fajták vannak, amelyeket — éppen gyomor-zavaram miatt — nem bírok megenni. Az orvos azt mondta, hogy még sonkát sem szabad ennem...”

* *Palmiro Togliatti*. Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 6. old.

Van azonban ennél is galádabb valami, amit azért terveltek ki, hogy megtörjék Gramsci testi és lelki ellenállóképességét, hogy halálba kergessék azt az elítéltet, aki még a nevét is elvesztette, s immár nem egyéb, mint a „7047-es rab”.

Előre megfontolt gyilkosság

Nem véletlenül, hanem előre megfontolt szándékkal adják ki azt a parancsot, hogy „Gramsci rabot” az első börtönszárny egyes számú cellájában helyezték el, közvetlenül az őrhely mellett. Nemcsak és nem annyira a még éberebb felügyelet miatt (a fasiszták még a fogoly, beteg Gramscitól is félnek), hanem azért, hogy a beteg számára lehetetlenné tegyék a pihenést. Az őrhelyen egész éjszaka láрма van; ezenkívül megparancsolják az őrknek, hogy minden éjszaka háromszor menjenek be Gramsci cellájába „ellenőrzés” és „rácsvizsgálat” végett. A „modern Jupiter” mindinkább tökéletesíti az „ellenfelektől való megszabadulás technikáját”. Újfajta kínzásmódot eszelt ki: az álmatlanságot. „Statisztikát készítettem... október hóra: csak két éjszakám volt, amikor öt órát tudtam aludni, kilenc éjszaka egyáltalán nem aludtam, a többi éjjeleken öt óránál kevesebbet... Néha magam is csodálkozom, hogy még ennyi ellenállóerő van bennem, hogy szervezetem általános összeomlása még nem következett be”^{*}.

A bélműködési zavarok szorosan összefüggnek az álmatlansággal: „ha hirtelen felébredek, egy félóra múlva jelentkeznek az éles bélfájdalmak...” (1931 március 9-e). Tatjana messze van és beteg. Antonio igyekszik megmagyarázni neki: „az egész probléma voltaképpen az álmatlanság... amelyet jórészt külső

^{*} Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 86. old.

okok idéznek elő... ne hidd, hogy nem követtem el mindent annak érdekében, hogy nyugodtabb alvást biztosítsak magamnak, de semmit sem sikerült elérnem". Később a Gramsci hitvány kínzásáról értesülő világközvélemény felháborodása láttára mégis csak fogatosítják azt az egyszerű kis intézkedést, amelyet mindaddig konokul megtagadtak tőle: a 7047-es számú rabot áthelyezik egy bár egészségtelen, de nyugodalmasabb cellába. De csak akkor, amikor az álmatlanság következtében egészségi állapota már tragikusan súlyosra fordult.

1931 augusztusában egy hirtelen vérömléssel bekövetkezik az első súlyos összeroppanás. Ennek ellenére nem sikerül elérnie azt, hogy gyógykezeljék: még annyit sem, hogy naponta egy tányérka meleg levest kapjon („minden egyes alkalommal hivatalos eljárás kell ehhez...”), pedig már valamennyi foga hasznavehetetlen.

**„Amit nekem ajánlanak, öngyilkosság;
egyáltalán nincs szándékomban öngyilkosságot elkövetni”***

1932-ben Gramsci napról napra elkeseredetten küzd azért, hogy megmentse életét, amelyet napról napra igyekeznek kiölni belőle. Hónapokon és hónapokon át tovább folytatódik az álmatlanság — felsőbb parancsra — szántszándékkal előidézett kínszenvedése; továbbra is megtagadják tőle az olyan ételmet, mely szörnyű állapotában nem súlyosbítja betegségét, hanem erőt öntene belé; nincs nap, nincs óra, amelyben ne kínozná az émelygés, fájdalom vagy vérömlés. Augusztus végén halálát érzi. „... Odáig jutottam — írja —, hogy ellenállóképességem már-már végleg

* *Palmiro Togliatti*. Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 41. old.

összeroppan. Ezekben a napokban oly rosszul vagyok, mint még soha; nyolc nap óta nem alszom többet éjente háromnegyed óránál és egész éjszakákon át le nem hunyom a szememet. Egészen bizonyos, hogy a kényeszerű álmatlanság önmagában nem idéz elő semmiféle különleges betegséget, de annyira súlyosbítja a már meglévőket és olyan rossz közérzettel tetézi, hogy a lét elviselhetetlenné válik.”

A lét elviselhetetlenné válik. Mussolini, a hóhér jól tudja ezt. Amikor nem sokkal később Tatjana kérvényt nyújt be hozzá, engedjék meg, hogy a rab Antonio Gramscit egy megbízható orvos megvizsgálja, a zsarnok azt reméli, hogy megalázhathja áldozatát. Azt üzeni Gramscinak, hogy esetleges kegyelmi kérvényét jóindulatúan fogadná. Gramsci azonban cellája mélyéből, a haláltusa végvonaglásában azt válaszolja Mussolininak: „Amit nekem ajánlanak, öngyilkosság; egyáltalán nincs szándékomban öngyilkosságot elkövetni”*. Gramsci szavaival az olasz nép is azt válaszolja a reakciós kasztoknak és feketeinges ügynökeiknek: „soha!” Mussolini erre a válaszra úgy tesz, mint akit megsértettek ezzel a magatartással, amit képtelen megérteni és amit gyűlöl, mint ahogy mindazt gyűlöl, ami nemes. Gramsci nem akar meghajolni a győztes előtt, akkor hát meg kell halnia!

Súlyos válság

Antoniónak sikerül egészségének súlyosabb romlása nélkül átvészelnie az 1932—1933-as telet, jöllehet továbbra se gyógyítják, továbbra is keveset alszik és alig eszik valamit. Olykor-olykor kissé jobban érzi magát, de mindig „úgy, mintha a levegőben lebegne, testi egyensúly nélkül, szédülés fogja el és forog vele

* Ugyanott.

a világ, vagy úgy érzi magát, mintha részeg volna". De hamarosan újabb, elkerülhetetlen krízis állott be.

„Egy márciusi reggel — így mondja el nekünk Trombetti elvtárs, aki ugyancsak Turiban volt Gramscival együtt — séta közben azt láttuk, hogy ide-oda tántorogva jár. Néhány nappal utóbb — 1933 március 7-én — eszméletlenül találták cellája kőpadlóján” (Gramsci, a sétaidő kivételével, állandóan magánzárkában volt). Hajnalban esett össze, amikor fel akart tápáskodni fekhelyéről. „Óvatosan lefektették a priccsre, s egész nap ebben a félig eszméletlen állapotban maradt.” Ejszaka félrebeszél. Meg volt győződve arról, hogy meghal és nem akarta, hogy a pap — kihasználva gyöngeségét — olyan szertartásokat végeztessen vele vagy végezzen, amelyekben nem hitt, s amelyek ellen nem tudta, hogyan védekezzen. (Egy pap Turiban már régebben is megkísérelte ilyen célokkal megkörnyékezni Gramscit.) Egész éjszaka „a lélek hallhatatlanságáról” beszélt, a „szó realiztikus és történelmi értelmében, vagyis mint hasznos és szükséges cselekedeteink szükségszerű továbbéléséről, s mint a külső világba való beolvadásukról”.

„Ettől a pillanattól fogva nem állt talpra többé — mondja Trombetti. — Tizenöt napon és tizenöt éjszakan át én meg egy másik elvtárs gondoztuk szakadatlanul, tizenkét óránként váltogatva egymást, majd pedig amikor a börtönigazgatóság engedélyt adott rá, végleg beköltöztem cellájába mint ápolója és ott is maradtam... egészen addig a napig, amelyen elszállították Turiból”, vagyis 1933 november 20-ig. „A börtön szárny elviselhetetlen zajaitól való némi elszigetelésére az igazgatóság «nem tudott» jobb megoldást találni, mint hogy áthelyezett minket a magánzárkakorzetbe.” Ezek a cellák félig földalattiak, nyirkosak és szertelenül vastagfalúak voltak.

A március 7-i szörnyű krízistől kezdve Antonio Gramsci élete örökös kinszenvedés: szervezete tönkre-

ment, ereje kimerült. Azt írja: „Kezem még mindig nagyon fáj, s nem bírom vele a legcsekélyebb erőt sem kifejteni, a legkönnyebb terhet sem tartani” (még az írás is gyötrelommé vált számára). „Ha próbaképpen kissé erőlködni igyekszem, ismét elveszítem az uralmat mozdulatom felett: kezem és karom akaratom ellenére, ösztönszerűen és hirtelenül megrándul, ujjaim pedig csikorognak és eltorzulnak az inak beteges feszülésétől.”

Antonio Gramscinak már csak a lelkiereje töretlen.

„Mentsük meg Antonio Gramscit!”

Gramsci állapotának szörnyű súlyos volta lassan-lassan külföldön is ismeretessé válik. A munkások a földkerekség minden gyárában gyűléseket tartanak, és felemelik tiltakozó szavukat a fasiszta hóhér ellen. Az emberiség legkülönb elméi az egész világ színe előtt leleplezik Mussolini újabb gaztettét: az az ember, aki orgyilkosokat bérelt fel arra, hogy megöljék Matteotit, most — egy börtöncellában — halálra kínoztatja Antonio Gramscit. „A nemzetközi proletariátus harca és az emberiség legkülönb értelmisége kényszerítette Mussolinit, hogy kihozassa Gramscit abból a cellából, amelyben senyvedett és orvosi kezelést engedélyezzen neki” (*Togliatti*). „Hosszú hónapokig minden reménység nélkül éltem (mondja majd Antonio Tatjánának 1933 júliusában), ...nem gyógyítottak ...nem láttam semmiféle mentséget a testi romlásból...” Először csak új orvost engedélyeznek Gramscinak, olyat, aki méltó erre a címre, végül azonban megengedik a formiai börtönkórházba való átszállítását.

„Gramsci távozása Turiból váratlanul történt. A raktáros börtönőr kíséretében lementünk a raktárba és ott becsomagoltuk a holmiját. Miközben ő szóval tartotta az őrt, én észrevétlenül becsúsztattam a tizen-

nyolc kéziratos füzetet utiládájába, a többi holmi közé... A cellába visszatérve Gramsci az éjszaka hátralévő részében már nem akart aludni: arra hivatkozott, hogy amúgy sem látjuk többé egymást, s ezért lelkemre kötötte, mondjam el majd odakint, hogyan élt a börtönben, és hogyan bántak vele... Másnap reggel hat óra tájban, amikor még koromsötét volt, érte jött a fegyveres kíséret... Antonio lefejtette rabköpenyéről a törzskönyvi számot, amelyet öt éven át viselt, s emlékül adta nekem. Betuszkolták egy kocsiba (a «hotelomnibuszba»), melléje raktam a poggyászát. Megöleltük egymást, a kocsi elindult és hamarosan elnyelte a sötétség... Úgy sírtam, ahogy már régen nem sírtam" (*Trombetti*).

A formiai kórházban, élet és halál között

„Micsoda szörnyű érzés volt a vonatban — írja Antonio 1936 január 24-én Julkának. — Hat éve mindig csak ugyanazokat a háztetőket láttam, ugyanazokat a falakat, ugyanazokat a zord arcokat, s egyszerre észrevenni, hogy közben a széles világ tovább létezett. Rétek, erdők, egyszerű emberek... gyermekcsapatok... a fák és kertek... de főleg micsoda érzés volt megpillantani magamat a tükörben, annyi idő után először... Sietve visszamentem a csendőrök mellé...”*

Antoniót azonban nem szállítják rögtön a formiai kórházba. Merő kegyetlenségből meghosszabbítják kálváriáját azzal, hogy átmenetileg néhány hétre a civitavecchiai fogházba viszik. Civitavecchiában politikai foglyok vannak, az örök azonban szigorú parancsot kaptak arra: „ne engedjék, hogy bárki is lássa, vagy bárkit is lásson. Nem is látta csak egyetlenegy elvtárs, az is merő véletlenségből, miközben őt az ör-

* *Antonio Gramsci. Levelek a börtönből.* 111. old.

parancsnokhoz, Gramscit pedig orvosi vizsgálatra kísérték. Ez az elvtárs elmondotta nekünk, hogy Gramsci lassan lépkedett és hideglelésnek látszott: rabköpenyébe burkolózott, felcsapott gallérját pedig szorosan összefogta" (*Negarville*). Ő az utolsó elvtárs, aki látta még Antonio Gramscit.

Formiában „tizennyolc carabinieriiből és két detektíviből álló őrséget vezényeltek ki egy rendőrbiztos parancsnoksága alatt annak az embernek az őrzésére, aki a szegényes és sívár kórházzsoba ablakára szerelt vastag rácsozat mögött, egész napokon át mozdulatlanul és eszméletlenül feküdt és képtelen volt arra, hogy támogatás nélkül elhagyja az ágyát" (*Togliatti*). S ugyanezt a rendőri felügyeletet tartják majd fenn akkor is, amikor 1936 első hónapjaiban Gramscit mind súlyosabb állapota miatt átszállítják a római Quisisana kórházba. Időközben amnesztiák és büntetéselengedések voltak: Gramsci ítélete nagymértékben csökkent. „Bűnéért" többé nem 1947-ig, hanem csak 1937-ig kell „vezekelnie". Gramsci szívósan küzd életéért, azért, hogy keményen kitartson, abban a reményben, hogy a fogság lejárta után talán valóban gyógyíthatja majd magát, s idővel ismét munkaképes emberré válhat. És sikerül is büntetése végéig életben maradnia. Egy héttel azután a nap után azonban, amelyen jogilag végre szabad, 1937 április 27-én a római Quisisana kórházban utóléri a halál. Utolsó óráit Tatjana mondja el majd nekünk. Tatjana karjai között leheli ki lelkét, ő az, aki végigkíséri Antoniót kálváriájának utolsó stációjáig.

Mielőtt továbbmennénk, tisztelettel és csodálattal kell megemlékeznünk Gramsci hősi életének leghősibb művéről, a „Börtönfüzetekről". Mert ez a beteg, üldözött, tönkrement idegzetű ember a börtönben olyan monumentális művet alkotott, amely egymagában is dicsőséget szerez egy emberi létnek, amely egymagában is a legnagyobb olaszok közé emeli szerzőjét. Az

a szegény, szüntelenül fájdalomgyötörte kéz, amely görcsös kínok nélkül a legcsekélyebb terhet sem bírta megemelni, a börtönévek során 2800 füzetoldalt írt tele sűrű, apró betűivel. Ezekben a füzetekben Antonio Gramsci tapasztalatainak és gondolatainak csodálatos összefoglalását hagyta örökbe az olasz munkásokra, parasztokra és értelmiségiekre; országunk — annyi szenvedéssel és annyi tévelygéssel teli — multjának tanulságait, azokat az útmutatásokat is, amelyek megtanítanak arra, hogyan kell egységes harccal meggyógyítani Olaszország bajait és egy új, szocialista hazát építeni.

A „BÖRTÖNFÜZETEK”

„A legutóbbi harminc évben az olasz kultúra egyetlen olyan alkotást nem termelt, ami megállná az összehasonlítást Gramscinak ezekkel a »jegyzeteivel« és »elszórt gondolataival«. Elvtársunk agya a börtönévekben is csodálatosan működött és nagymértékben hozzájárult országunk eljövendő újjászületéséhez.”

(Felice Platone. „A Börtönfüzetek.” Rinascita 1946.)

Erkölcsei, nemcsak fizikai terror

Gyakran találkozunk azzal a hiedelemmel, hogy a fasizmus a Különleges Bíróság büntetéseit és fegyházait csupán az elnyomás eszközének használta elleneleivel szemben arra, hogy évekre, olykor örökre „kivonja a forgalomból” azokat, akik szembeszálltak vele. Ez volt valóban egyik célja a fasiszta börtönnek; volt azonban egy másik, körmönfontabban galád célja is: az erkölcsi kínzás, ami túlment a testi elkülönítés szenvedésein. A fasizmus kiváltképpen Gramscival szemben alkalmazta válogatott erkölcsi tortúráit, hogy mi alatt fokozatosan tönkretette szervezetét, egyben jellemének ellenállóképességét is megtámadja.

A fasiszta zsarnokok tervei szerint mindent gyötrelmessé, megalázóvá és elviselhetetlenné kellett tenni Gramsci számára, ezért mindazt, amit a nemzetközi közvéleménytől való félelemből kénytelenek voltak megengedni neki, ezerféle zaklatással, ezerféle galád-

sággal kellett megkeseríteni. Feleségével, sőt gyermekeivel való levelezését is megzavarták, még azokat a mesécskéket, tréfás mondásokat vagy történeteket is megcenzúrázták, amelyeket Antonio fiacskája számára irogatott; nagyítóüvegen vizsgáltak és szemére vetettek minden olyan szót, még a legártatlanabbat is, amelynek az értelmét a tompaeszü és ijesztően tudatlan rabszolgahajcsárok nem tudták megfejteni. (A „bambirussa”⁴⁴ szó például, amely egy egzotikus vaddisznófajtának a neve, vallatások és postatovábbítási késedelem okozója lett.) Antonio néhány hónappal halála előtt a következőket írja Formiából Julkának: „Egyszer, amikor Delio még kicsi volt, végtelenül bájos levelet írtál nekem, melyben meg akartad mutatni, hogyan kezd hozzá a gyermek... a földrajzhoz és a tájékozódáshoz. Leírtad, amint ágyában fekszik, észak-déli irányban kinyújtózva, amint mondja, hogy a feje irányában olyan népek laknak, melyek kutyákkal vontatják kocsijukat; balra Kína fekszik, jobbra Ausztria... Hogy ezt a leveledet megkaphassam, több mint egy órát vitáztam a börtönigazgatóval, aki arra gyanakodott, hogy rejtjeles üzenetről van szó!... «Mi az a Kína és mi köze hozzá Ausztriának?» «Mit jelentenek az emberek, akik kutyákkal vontatják kocsijukat?» Nagy erőfeszitésembe került, hogy elfogadható magyarázatot adjak erre, hiszen leveledet még nem olvastam és nem is tudom, vajjon sikerült volna-e. Végül megkérdeztem: «Önnnek van felesége. Nem tudja elképzelni, hogy írhat egy anya gyermekéről a távollévő apának?»”*

Ezt a levelet végül is odaadták neki. Tagadhatatlan, hogy az emberiségnek egy-egy szikrája azokban, akikre a fasizmus Gramsci kínzásának a feladatát bízta, sokszor tette kevésbé elviselhetetlenné gyötrelmét. Csakhogy a börtönőrök, mégha szegény emberek

* Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 113—114. old.

voltak is, lelkük mélyén tele szánakozással, nem sokat tehettek: őket is ellenőrizték, őket is fenyegették azok a parancsok, amelyek fentről jöttek — nagyon fentről, a Palazzo Veneziából.

Távoltartják az elvtársakat Gramscitől.

Árulókkal és kémekkel veszik körül

A Palazzo Veneziából aprólékos parancsokat adtak arra, hogy Gramscit, akinek mindig a párttal való kapcsolat, a munkásokkal való együttműködés volt az éltető eleme, a lehető legtökéletesebben elszigeteljék.

A fasiszta kormány mindenkor távoltartotta Gramscitől a hozzá legközelebb álló elvtársakat, mint Scoccimarrót, Terracinit, Li Causit, Rovedát; óvakodott attól, hogy Turiba küldje azokat az élvonalbeli vezetőket, akiket azokban az években egymásután tartóztattak le és ítéltek el, mint például Secchiát, Pajettát, Negarvillét, és úgy intézte a dolgot, hogy Turiban mindig csak kevés és nem élvonalbeli elvtárs legyen Gramsci közelében. Viszont az OVRA⁴⁵ a börtönigazgatóság segítségével valóságos összeesküvést szervezett Gramsci ellen, renegátok, elállatiasodott és hitvány emberek maroknyi csoportját használva fel erre a célra, akik kegyelmi kérvényük kedvező elintézése reményében minden gyalázatosságra kaphatók voltak. A fasizmus erkölcsi terrorizmusa valóban fogott a gyöngébbeken, kiölte és lealjasította a felszíneesebb és erkölcsileg kevésbé szilárd antifasiszták lelkiismeretét. Minden börtönben voltak úgynevezett „ganaj-szobák”: azok a közös fogdák, amelyekben a „kegyelmi kérvényeseket” gyűjtötték össze. Akik egy gyenge pillanatukban kegyelmet kértek, utána azonban tüstént elfogta őket a bizonytalanság és a lelkifurdalás, hamarosan eltépték kérvényüket, alighogy néhány napra érintkezésbe kerültek azokkal az emberroncsok-

kal, akik a „ganajszobákat” benépesítették. Nyomorultak, akik — hogy érdemeket szerezzenek — a börtön-szabályzat minden apró-cseprő megszegéséről tájékoztatták a fegyőrparancsnokokat és az igazgatóságot, büntető cellába juttatva ezzel bajtársaikat. Rongy emberek, akik képtelenek voltak egyébre gondolni, mint arra, hogyan szabadulhatnak, s minden nap újabb és újabb megalázkodó kérvényt irogattak a kormányfőnek. Mások végül, a legrosszabbak, továbbra is antifasisztáknak tettették magukat, sőt provokáció céljából tajtékzóan szélsőséges beszédeket tartottak és — az OVRA parancsára — brockista és Bordiga szellemű szólamaikkal zavart igyekeztek kelteni társaik között.

Effajta nyomorultak csoportját szervezte meg az OVRA Gramsci ellen is. Mindenféle módon bosszantották, zaklatták és erőszakoskodtak vele. Szigorú büntetés terhe mellett tilos volt tanfolyamokat tartani. Gramsci természetesen mégis megtartotta őket, de óvakodnia kellett azoktól a besugóktól, akik minden oldalról körülvették. Egyszer valamelyik effajta gazember a sétaudvaron, amikor Gramsci az egyik sarokban üldögélt, „egy több kilós követ hajított feléje; a kő azonban, szerencsére, csak súrolta a fejét, anélkül, hogy megütötte volna” (*Trombetti*). Olyan időszakban történt ez, mondja Trombetti, amikor egyetlenegy érlyes elvtárs sem volt Turiban Gramsci mellett. Voltak tehát olyan periódusok Turiban, amelyekben Antonio teljesen magára volt hagyatva és védtelenül ki volt szolgáltatva a börtönvezetőség és ügynökei zaklatásának.

Még a tanulás elé is ezer akadályt gördítenek

A tanulás, a jegyzetkészítés és a füzetek írása persze olyan tevékenység volt, amelyet Gramsci nem végezhetett háborítatlanul. Hiszen már azért is, hogy füzethez, tollhoz és tintához jusson, hadakoznia kellett,

és hogy megkapja, le kellett mondania a közös zárkában való lakásról, holott az gondozása szempontjából sokkal kedvezőbb lett volna számára. Ezért azokban az időszakokban, amikor voltak elvtársak Turiban, csak a sétaidőben, az udvaron találkozott velük. Trombettinek is csak az 1933 március 7-i krízis után engedték meg, hogy ápolóként éjszaka mellette maradhasson.

A könyvek miatt is ezer nehézséget támasztottak neki. Ezt Tatjánához írt néhány olyan leveléből tudjuk, amelyek nemkézbesített könyvekről beszélnek és arra kéri, hogy ne küldjön többé könyvet neki („amúgy sem adják át nekem”); főképpen pedig három beadványból, illetve beadványvázlatból, amelyeket füzetekben találtunk. Az elsőben (1930 szeptember) Gramsci az ellen tiltakozik, hogy a káplán (még ő is beleártotta magát ebbe!) könyveket hozott be és azt mondja: „Számomra, akinek még tizenötévi börtönbüntetést kell kitöltenem, fontos elvi kérdésről van szó: arról, hogy pontosan tudjam, milyen könyveket olvashatok.” A következő beadványban néhány folyóirat eltiltása ellen tiltakozik. A harmadik (dátumnélküli), magához a kormányfőhöz intézett kérvényben (ami azt jelenti, hogy a börtönigazgatósághoz, felügyelő bíróhoz⁴⁶ stb. intézett egyéb tiltakozások már eredménytelenek maradtak) annak az engedélyeztetését kéri, hogy megkaphassa Giovanni Gentile szenátor és Benedetto Croce szenátor könyveit, amelyek még a fasiszta Olaszországban is legálisak voltak; s egyben megragadja az alkalmat arra, hogy tiltakozzon azok ellen a „nem nagyon meghatározható jellegű, de éppen ezért annál nehezebben megoldható nehézségek” ellen, amelyeket a börtönben az általa megkezdett tanulmányok elé gördítenek. Mindvégig nem kap engedélyt arra, hogy egyszerre négy könyvnél többet tartson a cellájában, márpedig minden tudós megértheti, mennyire nehéz és vesződéses dolog ezzel a korlátozással szabatos kritikai jegyzeteket papírra vetni.

Gramsci az anyagi és erkölcsi terror, valamint a vele szemben tanúsított különleges „figyelem” ellenére a börtönben is továbbfolytatja a harcot. Azokban az időszakokban, amelyekben elvtársak vannak körülötte, továbbra is előadásokat tart nekik egészen 1933 március 7-i kríziséig. „Beszért egészen a végkimerülésig, mintha attól félne, hogy nem lesz ideje elmondani nekünk mindazt, amit tudatni akar velünk” (Ceresa). A káderképzés mindvégig Gramsci egyik legfőbb gondja marad: Trombetti tanúskodik erről. Gramsci azt szokta mondani: a pártnak legalább 500 képzett vezetőre van szüksége. A száműzetésben és a Regina Coeliben töltött utolsó napokban is sokszor hangoztatta, hogy a jó forradalmi vezető kultúrájának egyik lényeges alkotóeleme Olaszország történetének, mindenekfölött pedig a legutolsó száz év történetének mélyreható ismerete. Gramsci szörnyen bosszankodott, amikor azt hallotta, hogy valaki könnyedén beszél a fasizmusról, mint az olasz élet felületi és átmeneti jelenségéről és csaknem önmagától való és hamarosan bekövetkező összeomlását jósolgatja.

Beszértünk már arról a tanfolyamról, amelyet Gramsci a Regina Coeliben a Risorgimentóról tartott az elvtársaknak. Turiban 1930-ban vagy 1931-ben, Ceresa tanúsága szerint, több mint tíznapos előadás-sorozatot tart az olasz társadalmi struktúráról és alakulási, illetve fejlődési folyamatáról, hogy végül is a fasizmus mivoltának az elemzésére lyukadjon ki, és lerögzítse a párt általános célkitűzését. Ezúttal ismét a gyermekded, szószátyár és tehetetlen szélsőségeség ellen vívott harcra összpontosítja figyelmét. Vannak elvtársak, akik — a Bordiga-féle „minél rosszabb, annál jobb!” elvétől megszédítve — azt gondolják, hogy a monopoltörke legreakciósabb és legféktelenebbül háborúra uszító csoportjainak és diktatúrájuknak a bu-

kásából, a fasizmus bukásából szinte szükségszerűen születik majd meg a proletárdiktatúra és a szocializmus. Gramsci nem győzi eleget magyarázni, hogy a fasiszta diktatúra bizonyos tekintetben még az 1919—1920. évinél is elmaradottabb helyzetbe taszította vissza az olasz proletariátust. Világosan látja, hogy a fasizmus ellen vívott harcban, és még a fasizmus megdöntését követő első időszakban is a proletariátus általános stratégiai célja nem a szocializmus, hanem a népi szabadságjogok visszahódítása, a tömegek újjászervezése, a fasizmus és a monarchia felszámolása — egyszóval: a demokratikus köztársaság. Ennek az általános stratégiai célnak az elérése érdekében, a proletariátusnak nemcsak a mezőgazdasági bémunkásokat és a parasztokat kell harcba szólítani, hanem a kis- és középpolgárság mind szélesebb rétegeit, valamint az ezekben a rétegekben gyökerező demokratikus pártokat is, amelyek — mégha ezekben az esztendőekben eltűntek vagy tétlenek vagypedig bátrak kis csoportjaira zsugorodtak is — kétségtelenül arra hivatottak, hogy újjáalakuljanak, amikor a tömegek és az általános elégedetlenség nyomására a fasiszta diktatúra testén megjelennek majd az első nagy szakadások.

Ugyanakkor, mondja Gramsci, siettetni kell, sőt sokszor elő is kell idézni azoknak a kispolgári és ifjúsági rétegeknek a fasiszta csalástól való elszakadását, amelyek csak azért csatlakoztak a fasizmushoz, mert hittek kezdeti, demagóg „forradalmi” ígéreteiben — azokban az ígéretekben, amelyeket a fasizmus, a nagytőke legreakciósabb csoportjainak a diktatúrája lévén, nem tarthat be; be kell ékelődni valamennyi fasiszta tömegszervezetbe, s a bennük kifejtett legális tevékenységet össze kell kapcsolni az illegális konspiratív tevékenységgel.

Végül pedig, erre figyelmeztet Gramsci, a fasiszták tudják, hogy a népi szabadságjogok visszaszerzé-

séért és a demokratikus köztársaságért vívott harcban csakis a kommunisták tudják mozgósítani és vezetni az olasz népet. A fasiszták tehát minden eszközt felhasználnak nemcsak arra, hogy fizikailag harc kép-
telenné tegyék a kommunistákat, hanem arra is, hogy politikailag és ideológiailag bomlasszák pártunkat. „Hát nem látjátok — mondja Gramsci —, hogy a fasiszták megengedik Trockij szovjetellenes ocsmány-
ságainak a lefordítását és terjesztését Olaszországban, jóllehet Trockij továbbra is «kommunistának» és «forradalmárnak» hirdeti magát? A trockizmus (egy olyan időszakban, amelyben — másfelől — semmiféle hivatalos dokumentumot sem bocsátanak be a Szovjetunióról és Lenin vagy Sztálin egy-egy könyvének be-
csempészése húszévi fegyházba kerülhet) a fasiszták kezében hatalmas fegyver arra, hogy megzavarják és zsákutcába kergessék a forradalmár munkásokat.”

Gramsci nem elégedett meg azzal, hogy ezeket az irányelveket börtöntársainak hirdesse, hanem szerét ejtette annak, hogy eljuttassa őket Ercolihoz (Togliatti illegális neve), a pártvezetőséghez, kellő „földalatti” utakat keresve és találva, hogy olykor akár csak egyetlenegy mondatot, egy-egy véleményt vagy figyelmeztetést közöljön vele.

„1929-ben azt üzenté nekünk: — «Figyeljete a fasiszta szakszervezetek üzemi bizalmiainak mozgalmára!» Így akarta újra felhívni figyelmünket annak a munkának fontosságára, melyet a fasiszta tömegszervezetekben kellett végeznünk. 1930-ban, amikor megtudta, hogy egyes bebörtönzött elvtársaknál a trockizmus befolyása mutatkozik, hosszabb viták lehetősége híján a következő jelszót terjesztette a börtönökben: «Trockij a fasizmus kitartottja.» Életének utolsó idejében, amikor értesült a Kommunista Internacionále VII. kongresszusának a határozatairól, egész gondolkodását arra összpontosította, hogy megtalálja azokat a

formákat, melyekben az antifasiszta népfront Olaszországban megvalósítható...”*

Nem könnyű dolog, sőt sokszor lehetetlenség egyenként pontosan megállapítani mindazoknak a feljegyzéseknek a dátumát, amelyek Antonio Gramsci harminckét „Börtönfüzetének” 2848 oldalát megtöltik. Kétségtelen azonban, hogy a füzetek jórésze azzal a kádernevelő tevékenységgel függ össze, amelyet Gramsci továbbra is folytat, s hogy útmutató és felvilágosító hozzájárulás — és az is akar lenni — a kommunista párt számára, az akkori évek harcában. Főként azokra a feljegyzésekre gondolunk, amelyeket most az „Il Risorgimento” és a „Note sul Macchiavelli, sulla politica e sullo Stato moderno” (Jegyzetek Macchiavelliről, a politikáról és a modern államról) című két kötetben gyűjtötték össze és adtak ki. Abban a huszonegy füzetben, amelyeket Gramsci Turiban 1929 februárja és 1933 novembere között írt, vagy kezdett meg, minden oldalon rajta van a börtönigazgatóság pecsétje; minden oldalt ellenőriztek vagy ellenőriztettek. Gramsci nem írhatja meg nyíltan igazi gondolatait: gyakran burkolt, sőt valósággal „sifírozott” nyelvezetet kell használnia, hogy kijátssza — szerencsére meglehetősen tudatlan — porkolábjainak az éberségét. Így például Marx és Engels „a gyakorlat filozófiájának a megalapozóivá” válnak, Lenin „Illicivé” vagy „Vilicivé” alakul át, a proletárforradalom szót a „gyakorlat felborítása” megjelölés helyettesíti és így tovább. Ennek ellenére Gramsci gondolata kristálytiszta marad, s kristálytiszta a jegyzetek politikai tartalma is. Gramsci a börtönben — bátran mondhatjuk — azért ragad ismét tollat, hogy befejezze a délvidéki kérdésről szóló félbemaradt tanulmányát, és teljes egészében örökbe hagyja a párt a maga leninista ta-

* *Palmiro Togliatti*. Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezére. Lásd Antonio Gramsci. Levelek a börtönből. 41—42. old.

nítását az olasz forradalom hajtóerőiről, az olasz történelemről és az olasz proletariátusra háruló különleges feladatokról — arra a proletariátusra, amelynek meg kell valósítania azt a demokratikus forradalmat, melyet a polgárság a Risorgimentóban éppencsak megkezdett, de nem mert és nem tudott következetesen véghezvinni.

A holnap feladatairól

Antonio Gramsci turi cellájában és a formiai kórház szobájában nemcsak pártja közvetlen feladataival foglalkozik, és nem is csupán a legközelebbi jövő feladataival. A „Börtönfüzetek” tanúsága szerint már a proletariátus állami feladataira gondol, a hatalomra került proletariátus feladataira, a szocializmus felépítésére Olaszországban, azokra a különleges nehézségekre, amelyekkel az olasz munkásosztály a szocializmus építése közben majd szembekerül. A proletariátus vezetési feladatait elemezgeti, a nevelés, az irodalom, a tudomány, a filozófia problémáit. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a proletárforradalom nemcsak a politikai hatalom meghódítását jelenti, hanem azt is, hogy a munkásosztály átveszi az egész nemzet ideológiai és kulturális vezetését.

A proletariátus mint új nemzeti vezető osztály feladatait Gramsci füzeteiben a hegemonia (vagyis az irányítás, a vezetés) problémájának nevezi. Átülteti az olasz helyzetbe Lenin tanítását. Gramsci erősen ki-domborítja olaszországi vonatkozásaiban az értelmiségiek problémáját is: a pápák, császárok és polgári köztársaságok szolgálatában álló olasz értelmiségiek hagyományos kozmopolitizmusát, hagyományos elszakadását a nép és a nemzet problémáitól, az olasz kultúra túlnyomó részének nem népi-nemzeti jellegű voltát. A munkásosztálynak a benne és belőle sarjadzó

értelmiségi vezetők megteremtésén felül a régi értelmiség, a középrétegek értelmiségének széles rétegeit is meg kell nyernie és vezetni kell tudnia, mégpedig úgy, hogy a régi értelmiségieket a reakciós érdekek székértelőiből a dolgozó tömegek szövetségeseivé neveli.

Egy oly végtelenül gazdag gondolatvilágot, mint a „Börtönfüzetek” nem akarunk és nem is tudunk néhány sorban, de még néhány oldalon sem összefoglalni. A hegemonia problémái és az értelmiségiek problémája a füzetek egy másik terjedelmes részét foglalják el, és egymagukban is kitöltik azokat a köteteket, amelyeknek a címe: „Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura” (Az értelmiség és a kultúra megszervezése); „Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce” (A történelmi materializmus és Benedetto Croce filozófiája); és „Letteratura e vita nazionale” (Irodalom és nemzeti élet). Ez a különbségtétel, természetesen, nem abszolút értelemben értendő. Az „Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce” című kötetben például lerántja a jobboldali opportunizmus álarcát, azét az opportunizmusét, amely ellen — éppen mialatt Gramsci ezt írta — Sztálin és a bolsevikok legfőbb erőfeszítése irányult, hogy ledöntsék a szocializmus építésének utolsó akadályait.

Gramscit már a letartóztatást követő első hónapokban „gyötörte... az a gondolat, hogy csinálni kellene valamit *für ewig*”, az örökkévalóság számára, vagyis olyasmit, ami nincs a muló pillanat érdekeihez kötve, valami érdeknélküli dolgot. Ezek a Gramsci által használt kifejezések — „az örökkévalóság számára”, „érdeknélküli dolog” — természetesen nem tévesztenek meg bennünket; még az az összehasonlító nyelvészeti tanulmány is, amelyet a börtönben tervezett, de azután — valójában — mégsem írt meg, ha megírta volna, kétségtelenül mélységesen összefüg-

gött volna az emberekkel, harcaikkal és történelmükkel. Ezek a kifejezések arra mutatnak, hogy Gramsci csodálatos börtönművének többrendbeli célt szabott: nemcsak a ma feladatait, hanem a holnap, sőt a távoljövő feladatait is meg akarta benne világítani, önmaga és az olasz nép számára.

Gramsci utolsó írásai

Gramsci, amint már említettük, a harminckét füzet közül tizenegyet a turi börtönből a formiai kórházba való átszállítása után, 1934—1935-ben írt meg. 1935-ben azonban „abbahagyta munkáját, mégpedig örökre: értelmi világossága és szellemi ereje továbbra is ép-ségben maradt ugyan, amint azt mindazok tanúsítják, akik életének ezekben az utolsó hónapjaiban beszél-hettek vele; testi ereje azonban kimerült” (*Platone*). Gramsci most már csak azért szedi össze kevés ere-jét, hogy életéért küzdjön. Gramsci életkörülményei Formiában sem olyanok, hogy lehetővé tennék egész-sége helyreállítását. Amint Valentihez, a rendőrség országos főfelügyelőjéhez intézett 1935 június 19-i le-velének a vázlatából kitűnik, Gramsci még mindig „a végsőkig elkeseredett sürgetésekre” kényszerül, hogy kétségbeejtő állapotának megfelelő „élelmezést (vagy nemélelmezést) kapjon”, vagyis ne kényszerítsék nem megfelelő táplálkozásra. Egy kérvény, amelyet a kor-mányfőhöz intézett 1935 nyarának a vége felé, arra mutat, hogy Gramscinak még mindig harcolnia kell azért, hogy megszüntessenek bizonyos börtönbeli gyötréseket, „az éjjel-nappal való szüntelen őrállás és felügyelet módjait, amelyek — az én esetemben — megakadályozzák a szervezet mindinkább fokozódó és gyötrelmes bomlásának feltartóztatásához szükséges pihenést és nyugalmat”.

Gramsci egészen az utolsó pillanatig minden tör-

vényes eszközt megpróbál felhasználni arra, hogy megmentse életét: az imént említett kérvényekben feltételes szabadlábrahelyezését is kéri, vagy legalább átszállítását egy olyan kórházba, amelyben valóban gyógyíthatnák és ápolhatnák; ahol nem állnak őt mellette, s nem kell minden apró-cseprő dolgot „a vég-sőkig elkeseredetten sürgetnie”. Végülis megengedték átszállítását a római „Quisisana” kórházba. De akkor már késő.

GRAMSCI HALÁLA⁴⁷

„Azzal az ádáz, láthatatlan harccal, amelyet a forradalmi harcosoknak nap-nap után vívniok kell azért, hogy — mindenek ellenére — épségben őrizték meg a munkásosztály pozícióit az uralkodó osztállyal szemben, velejár önnön életük feláldozása is.”

(Gramsci G. M. Serratiról való megemlékezéséből, amelyet néhány hónappal letartóztatása előtt írt.)

„Földi maradványait elhamvasztattuk. Az engedély megszerzése nehézségekkel járt, végül azonban mégis sikerült leküzdenünk őket. Lefényképeztettem a holttestet, arcáról pedig maszkot csináltattam. Most bronzba öntetem jobbját is. A gipszöntet tűrhetően sikerült, s remélem, hogy a bronzöntet talán jobban sikerül majd, tekintve, hogy szobrászra bízam a munkát.

Azok a fényképek is megvannak, amelyeket Formiában vettek fel róla, miután Nino megkapta a «rendőri felügyelet alatt való szabadlábrahelyezést» igazoló könyvecskéjét. Eddig még nem jártam utána annak, hogy ezt előkerítsem. Nino április 25-én kapott agyvérzést. Ugyanaznap délből fél egykor elvittem neki a könyvecskét, amelyet a római törvényszék felügyelő bírójának irodaigazgatója írt alá, s közöltem vele a felügyeleti hivatalnak azt a kijelentését, hogy a feltételes szabadlábrahelyezés idejének a lejártával Ninóval szemben minden rendőri intézkedést felfüggesztenek.

Nem hiszem, hogy Nino aznap rosszabbul érezte volna magát a szokottnál. Sőt, azt mondhatom, hogy nyugodtabb volt, mint általában. Mint mindig, ezúttal is visszamentem fél hatkor a klinikára. Akárcsak máskor, elbeszélgettünk a napi eseményekről; majd francia irodalomórára kellett készülnöm és tanulni szerettem volna egy kicsit, de úgy, hogy Nino mellett maradok, s ő közben tovább olvas. Nino tiltakozott ez ellen, s azt mondta: azért jöttem, hogy szórakoztassam, tehát ne foglalatoskodjam a magam dolgával, s különben sem kellett volna vállalnom még ezt a munkát is, amely bizonyos különleges felkészültséget igényel; túlságosan kifárasztom magamat stb. Ennek ellenére mégis megnéztünk együtt néhány szót a Larousse-ban⁴⁸. Megkérdeztem tőle, felolvassak-e neki valamit Corneille műveiből, de nem akarta. Azután egészen vacsoraidőig beszélgettünk. Arra a javaslatomra, hogy leviszem a könyvecskét megmutatni vagy felhívom a rendőrfelügyelőt⁴⁹, azt válaszolta nekem, hogy nem sürgős, ráérek holnap is.

Megvacsorázott, úgy mint máskor: egy tányér húslevest evett, utána pedig egy kis befőttet és egy szelet «spanyolkenyeret»⁵⁰. Majd kiment a szobából és nemsokára egy székre ültetve hozták vissza. Baloldala teljesen megbénult, de egészen folyékonyan beszélt, s többször is elmondta, hogy mivel összeroskadt, fejét azonban nem ütötte meg, az ajtóig vonszolta magát és segítségért kiáltott. Szerencsétlenségére roppant erőfeszítéseket tett, holott minden izgalmat és megerőltetést kerülnie kellett volna. Miután ágyba fektették, orvost hívtak hozzá, azok közül, akik akkor a kórházban voltak. Elsőnek M. doktor jött be hozzá; semmiféle serkentő injekciót sem engedett adni, mert — azt mondta — ez csak rosszabbíthatja állapotát, pedig Nino nagy hévvel sürgette az injekciót. Szív-erősítőt akart, sőt azt kérte, hogy kétszeres adagot adjanak neki. Egyszóval Nino tudatánál volt, s az

orvosnak is elmondta teljes részletességgel, hogy mi történt vele. Amikor azután melegítő tömlőt hoztak neki a talpára, először azt mondta nekem, hogy túlságosan égeti, majd pedig megjegyezte, hogy ballába nem nagyon érzi a meleget. P. professzort⁵¹ minden pillanatban várták, mert sürgős műtetre hívták. Figyelmeztettem a portásfülkét és a műtőtermet, hogy mihelyt megérkezik jöjjön be és nézze meg Ninót. Kilenc óra tájban be is jött asszisztense kíséretében. Megállapította a baloldal — kéz és láb — teljes bénultságát, jeget írt elő a fejére, lábától pedig elvétette a melegítő tömlőt, továbbá sós beöntést rendelt neki, Nino azonban kijelentette, hogy nem akarja, majd P. professzornak is elmondta mindazt, amit már hallottunk. Szabatosan megmagyarázta, hogy egyáltalában nem vesztette el eszméletét, csupán baloldalának érzékenységét és mozgékonyosságát. P. professzor mozgatni próbálta az alsó végtagokat, s Nino szavait ismételve, csak annyit mondott: «a balláb gyönge, bizony gyönge». Elrendelte, hogy eret vágjanak rajta. Nino még mindig tökéletesen beszélt, éppen csak némi fáradtság alig észrevehető jelével. P. professzor azt mondta nekem, hogy Ninónak tökéletes mozdulatlan-ságban kell maradnia, holott amikor bejött hozzá, hátmánt fekve találta, és segített átfordítani a hátára. Nino most iparkodott úgy elhelyezkedni, hogy jobban pihenhessen, s evégből egyik kezével — azzal, amelyet mozgatni bírt — megkapaszkodott az ágytámla rúdjaiban. Figyelmeztetnem kellett, hogy ne hajoljon át túlságosan az egyik oldalra, béna baloldalára, mert kiesik az ágyból. Erre a megjegyzésemre megpróbálta áthúzni magát a másik oldalára. Szerencsétlenségére csak több mint egy óra múlva jöttek hozzá eret vágni. Ez alatt az idő alatt ismételten hányt. Egyedül voltam mellette, de mégis sikerült segítségére lennem. Majd ismét ökreendezni kezdett, azután igyekezett kifujni az orrát, amely a dolog rendje szerint nyilván

eltömődött az ételtől; darabig még beszélgetett, majd zsebkendőjét kezdte keresgélni, anélkül, hogy egy szót szolt volna, csak tapogatózva, végül lehunyta a szemét, így is maradt és folyton az orrát fújta. Amikor az orvos bejött hozzá az érvágás végett, szótlanul, csukott szemmel feküdt, s csupán a melle zihált. Az érvágásnak nem volt meg a kívánt eredménye, s B. doktor értésére adta az ápoló nővérnek, hogy a beteg állapota reménytelen. Bejött a pap, s vele együtt néhány apáca. Ez ellen hevesen tiltakoztam és követeltem, hogy hagyják békében Antoniót, ők azonban továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy Antonióhoz fordulva, megkérdezzék tőle, vajjon akarja-e a halotti szentségeket. Sőt, a pap még azt is odavágta nekem, hogy nincs jogom nekik parancsolni. Másnap reggel tíz óra tájban eljött hozzá F. Az egész éjszaka anélkül telt el, hogy Nino állapota a legcsekélyebb mértékben is változott volna. Kérdést intéztem F.-hez, hogy megtudjam, milyen a beteg állapota. Azt válaszolta, hogy rendkívül súlyos, és semmit sem mondhat nekem, mint ahogy az építész sem mondhat semmiféle véleményt, amikor egy ház összeomlik. Meghagyta azonban, hogy piócákat rakjanak a halántékára, és valamiféle injekciót rendelt neki. Délután úgy látszott, hogy Nino egy kissé könnyebben lélezkzik. Huszonnégyszerével a szélhűdések roham után azonban ismét hányingere támadt és légzése is nehezebb lett. Mindvégig ott virrasztottam mellette és minden tölem telhetőt megtettem: időnként meg-megnedvesítettem az ajkát, s amikor úgy látszott, hogy már-már elakad a lélekezete, megpróbáltam mesterségesen újra megindítani, de azután felszakadt belőle az utolsó, hörgő lélekzet is, és beállt a jóvátehetetlen néma csönd.

Behívtam az orvost, s ő megerősítette azt, amitől féltem. Hajnali négy óra tíz perckor történt, 27-én. Negyed hatkor a nővérek levitték a holttestet a hullaházba. Lekísértem, s ott maradtam egy ideig; majd fel

kellett mennem, hogy Carlóval⁵² találkozzam, akit aznap reggelre vártam. Várakozás közben, egy barátomnak telefonáltam, hogy gipszöntőt küldjön hozzám a maszk elkészítése végett. Amikor Carlo megjött, megkértem, hogy fényképészért menjen. Időközben megérkezett az ismerősöm a gipszöntővel; akadékoskodtak a belépési engedély megadása körül, én azonban röviden és erélyesen megmondtam, hogy a dolog sietős, s majd utólag elintézzünk minden formalitást. Szerencsére hallgattak szavamra, úgyhogy elvégezhettük a munkát. Távozásuk előtt azonban ezeknek az embereknek hosszú és körülményes írásbeli nyilatkozatot kellett adniok egymással való kapcsolatainkról stb. stb.

Azután eljött a fényképész, s őt is alaposan kifaggatták. Amikor pedig Carlo délután visszatért, s egyenest a halottasházhoz menve, ki akarta nyitni ajtaját, megállították és hiába mondta meg, hogy kicsoda, megismételték a tilalmat és közölték vele, hogy ez a minisztérium parancsa: senki sem nézheti meg a holttestet. Carlo tiltakozott ez ellen a rendőrfelügyelőnél s erre feloldották a tilalmat. Mindvégig egy csomó detektív és belügyminisztériumi tisztviselő vett körül minket, de mégis megnézhattuk a holttestet. Hosszas vallatásokban volt részünk a maszk és a fényképek készítése miatt; nyilatkoznunk kellett arról, vajjon küldtünk-e gyászjelentéseket, és hogy családi jellegű lesz-e a temetés, vagy sem. Csakis én meg Carlo voltunk ott, nem számítva a rendőrséget, amely mind útközben, mind az elhamvasztás alatt, állandóan nagy számban volt jelen. Sőt, mivel az utóbbira nem kaptuk meg azonnal az engedélyt (megszerzése ugyanis néhány napot igényelt, tekintve, hogy Carlónak Szárdíniába kellett utaznia a kellő iratokért), a temetkezési vállalat figyelmeztetett minket, hogy a rendőrség parancsot adott az elhamvasztás sürgős végrehajtására, máskülönben úgy intézkedik majd, hogy földbe

temessék a holttestet. Erre a minisztériumhoz fordultunk, ott azonban azt mondták nekünk, hogy nekik semmi közük ehhez a dologhoz, keressük meg azt, aki ilyen utasítást adott a temetkezési vállalatnak. Nino hamvai most, egy fatokban lévő horganyládikóban, a kormányzóság⁵⁸ által fenntartott helyen vannak elhelyezve, ingyenesen, tíz észtendőre. Az átszállítás engedélyezésének a kérésével még várok. A halálhírt a rádión és az ujságokban is közölték, mindenütt ugyanazt a mondatot. Mellékelten küldöm neked azt, amit a *Messaggero* írt róla. Felháborító szemérmetlenség. Nem tudom, hogyan kellene tiltakozni ellene. Kaptam egy levelet Fabrizio Maffitól, amely a Gramscicsaládhoz van címezve. Azt írja, hogy büszke lesz, ha tehet valamit Gramsci emlékéért...”

1937 május 12.

JEGYZETEK

- ¹ Olaszországban a középiskola alsóbb osztályait gimnáziumnak, felsőbb osztályait pedig líceumnak nevezik.
- ² Kontinensnek nevezik Olaszország félszigeti, szárazföldi, mondhatni „anyaországi” részét, a szigeteket nem számítva. Kontinentális tehát Olaszország e részén lakó embert jelent.
- ³ Filozófiai, irodalmi és művészeti folyóirat. Benedetto Croce filozófus, író és irodalmi kritikus, a jelenkori olasz tudományos élet egyik legjelentékenyebb egyénisége. Giovanni Gentile filozófus, egyetemi tanár, a „liberális” érában volt kultuszminiszter, valamikor a haladó tudomány embere. Meghalt 1944-ben.
- ⁴ Risorgimento — Olaszország történelmének 1793-tól, a francia forradalomnak az olasz államokba való behatolásától 1870-ig terjedő korszaka, amely az osztrákok kiűzésével, az ország egyesítésével és Rómának a pápai uralom alól való felszabadításával végződött.
- ⁵ *Tabulae Duodecim*, illetve *Lex XII. tabularum*: az a tizenkét ércablára vésett törvénykönyv, amelyben a decemvírek (az ókori Róma tíz kormányzó férfia) időszámításunk előtt 451-ben és 450-ben — a nép követelésére — írásban lerögzítették az érvényben levő szokásjogot.
- ⁶ Azok a nyelvtudósok, akik meddő és tudálékos formalizmusra szorítkoztak.
- ⁷ Az embertelen nyomorúságban sínylődő Délvidék sajátos problémáinak megoldására irányuló mozgalom hívei.
- ⁸ Az első világháború befejezésének idejében létesített különleges rendőri alakulatok, melyeknek az volt a feladatuk, hogy a városokban fékentartsák a lázongó tömegeket.
- ⁹ Nem szószerinti idézet a *Turati*-féle munkáshimnusból, mely még ma is népszerű az olasz dolgozók körében, bár szövege általában eléggé reformista szellemű. — Filippo Turati (1857—1932) — olasz szocialista politikus: reformista és opportunistá volt. Az első világháború alatt a burzsoá pacifizmust képviselte, s az elnyomottak és az elnyomók osztályegyüttműködését hirdette.
- ¹⁰ Romagna — tartomány Olaszország keleti, adriai partvidékén. Mussolini romagnai származású volt.

- ¹¹ II. Viktor Emmanuel nemzeti emlékműve, amelyet építőjéről, Alessandro Antonelliról neveztek el. A „mole”, az úgynevezett Mole Antonelliana, az az óriási kupola, amelynek rendkívül magas csúcsa Torino valamennyi épülete fölé emelkedik.
- ¹² Cecco Beppe — Vak Jóska. Így nevezték az olasz nép körében Ferenc Józsefet, a néhai osztrák-magyar monarchia uralkodóját.
- ¹³ Szárdíniai kifejezés: kubikosok, mezőgazdasági napszámosok.
- ¹⁴ Claudio Treves újságíró, szociáldemokrata politikus. Turati *La Critica sociale* című szemláját vezette.
- ¹⁵ Determinizmus — a meghatározottság, szükségszerűség elve; minden esemény és jelenség szükségszerű összefüggéséről és okozati meghatározottságáról szóló tudományos felfogás.
- ¹⁶ Voluntarizmus — reakciós. idealista elmélet, amely szerint minden létező alapja az akarat.
- ¹⁷ Ordine Nuovo magyarul: Az új rend.
- ¹⁸ Terracini — az Olasz Kommunista Párt egyik vezető embere; kiváló szónok és publicista, Gramsci egyik leghívebb harcos-társa.
- ¹⁹ Angelo Tasca — az Olasz Kommunista Párt vezetőségi tagja. Sztálin a Kommunista Internacionále Végrehajtó Bizottsága Elnökségének ülésén 1928 december 19-én mondott beszédében leleplezte Tasca (illegális nevén Serra) kétkulacsos, gyáva opportunizmusát.
- ²⁰ Aktivisták — olasz politikai csoport.
- ²¹ Bergsoniánus — Bergson követője. Idealista filozófiai irány. Bergson szerint a megismerés alapja az „intuíció”, az emberi szellemnek az a képessége, hogy tapasztalatok és ezek logikai következtetései nélkül behatol a problémák mélyére.
- ²² Regia guardia — 1919-ben létesített rendőri alakulat, melynek az volt a célja, hogy fékentartsa és elnyomja az egyes városokban a népi megmozdulásokat.
- ²³ Parlamentaristák — akik a burzsoá parlament kisebb-nagyobb engedményei útján próbáltak szociális „reformokat” kieszközölni.
- ²⁴ Degasperiánus — De Gasperi klerikális-reakciós politikájának híve.
- ²⁵ Abszentista — olyan földbirtokos, aki nem a birtokán, hanem attól távol él és csak a földbirtok jövedelmét zsebeli be.

- ²⁶ Bordiga — az Olasz Kommunista Párt alakulása idején a párt egyik vezetője. Bordiga annak a kispolgári ideológiának volt a szószólója, mely tagadta, hogy a kommunista párt vezette munkásság a népi forradalmi mozgalom vezető osztálya. Bordiga szerint a párt feladata abban állt, hogy előkészítse a kádereket, akik hivatottak a tömegek élére állni; ez a kisebbség szerinte elegendő ahhoz, hogy győzelemre lehessen vinni a forradalmat. Bordiga politikája a fasizmussal szemben tétlenségre kárhoztatta volna a pártot és elszakította volna a tömegektől.
- ²⁷ Giovanni Giolitti (1842—1928) — az 1914—1918-as háború idején és az azt követő korszakban az olasz burzsoázia legszámottevőbb képviselőinek egyike, aki hosszú ideig miniszterelnök volt.
- ²⁸ Nyugat felé tájékozódó.
- ²⁹ Itt és a továbbiakban is Gramsci szándékosan eltorzítja a szavakat és elködösíti mondanivalóját, hogy kijátssza a börtöncenzúra éberségét.
- ³⁰ Marcia su Roma — Felvonulás Rómába. Fasiszta államcsíny, melynek segítségével Mussolini 1922 október 28-án átvette a hatalmat. Ezen a napon körülbelül 40 000 felfegyverzett feketeinges jelent meg Róma alatt és a burzsoá kormány, a rendőrség, a csendőrség, a hadsereg ölbetett kézzel nézte, hogy foglalják el a fővárost. A király azonnal megbízást adott Mussolininak a kormányalakításra.
- ³¹ Celeste Negarville — az Olasz Kommunista Párt Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának a VII. kongresszuson (1951) megválasztott tagja.
- ³² Venezia Giulia — északolaszországi tartomány.
- ³³ Felső-Adigevidék — Ausztriával határos északolaszországi tartomány.
- ³⁴ Konkrétista — azokat nevezték így, akik a délvidéki kérdést nem általános elvi alapon, hanem elszigetelten, lokálisan, csakis a helyi, a konkrét követelések kielégítésével akarták megoldani.
- ³⁵ Az olasz kormány 1951 júniusában törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé, mely a „polgári rend védelme” és „tűzbiztonsági intézkedések” ürve alatt lehetőséget ad a kormánynak arra, hogy adott esetben a munkásság megmozdulásait e törvényre támaszkodva, terrormódszerekkel nyomja el.
- ³⁶ Maffia — a XIX. század elején keletkezett titkos társaság Szicíliában; a szervezet nagybirtokosok és uzsorások erős befo-

lyása alatt áll és célja a tagok érdekeinek megvédelmezése terrorcselekmények útján.

³⁷ Soldo — olasz váltópénz. 1 soldo = 5 centesimo (fillér).

³⁸ Podesta — a fasizmus idején (és a középkorban): kinevezett polgármester. A választott polgármester neve (a fasizmus előtt és most): sindaco.

³⁹ Camorra — a nápolyi gonosztevők titkos társasága; a Nápolyi Királyság idejében keletkezett és maradványai ma is megvannak még.

⁴⁰ Pascarella — író, aki műveinek nagy részét római nyelvjárásban írta.

⁴¹ Az a redőnyszerű vaslemez, mely az ablakok fölé hajlik, hogy a fogoly ki ne nézhessen rajta.

⁴² Az olasz börtönudvarok többnyire ugyancsak cellákra vannak osztva.

⁴³ Uriacidémia (olaszul uricemia) — húgysav jelenléte a vérben. Köszvényt és egyéb izületi bántalmakat okozó betegség.

⁴⁴ A babirusa malájföldi vaddisznófajtának a neve, nyilván a szó „rusza” végződése miatt vált gyanússá, amelynek jelentése olaszul „orosz” nőnemű alakban.

⁴⁵ Opera Vigilanza Repressione Antifascismo (Az antifasiszta tevékenységet szemmeltartó és elnyomó szerv) a fasiszta politikai titkosrendőrség neve.

⁴⁶ A felügyelő bíró Olaszországban a börtönügyeknek a bíróságok kebelében működő ellenőrző szerve.

⁴⁷ Gramsci halálának a történetét Tanja Schucht, Gramsci sógor-nője szavaival mondjuk el, úgy ahogy azt 1937 május 12-i levelében megírta, hogy közölje nővérével és az elvtársakkal Gramsci végóráinak körülményeit.

⁴⁸ Larousse — francia értelmező szótár.

⁴⁹ A kórház előcsarnokában állandóan két detektív és egy rendőrfelügyelő őrködött, akik Gramsci felügyeletével voltak megbízva.

⁵⁰ Ánizzsal ízesített piskótatészta.

⁵¹ Vittorio Puccinelli, a nemrég elhunyt kiváló sebész.

⁵² Antonio Gramsci testvére.

⁵³ Rómának a fasizmus idejében nem podestája, hanem — a fasiszta nagyzási mániára jellemzően — kormányzója volt. A kormányzóság tehát nem egyéb, mint a városháza.

TARTALOM

Gramsci gyermekkora és ifjúsága	7
A torinói egyetemen (1911—1914)	15
Az olasz munkásság harca az első világháború ellen (1914—1917)	27
Gramsci, a torinói munkások vezére (1917—1919) ..	40
Az <i>Ordine Nuovo</i> és az üzemi tanácsok	51
A kommunista párt megalapítása	76
Harc a fasizmus előretörése ellen	84
A Szovjetunió	96
A család	106
Az <i>Unità</i>	112
A népi és antifasiszta egység útján	118
A munkáosztály szövetségei (1925 január—1926 november)	134
Gramscit internálják (1926—1927)	151
A per és az ítélet	167
A turi fegyházban	178
A „Börtönfüzetek”	193
Gramsci halála	208

Felelős szerkesztő: Aranyossi Pál.

A könyv szedését 1952. XI. 20-án kezdték meg. Megjelent 1952. XII. 27-én,
4000 példányban.

Ez a könyv az MNOSZ 5601—50 Á és MNOSZ 5602—50 Á szabványok
szerint készült.

4954. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Vértés Ferenc.